T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

ÇORUM ŞER'İYYE SİCİLLERİ ÇERÇEVESİNDE AİLE HUKUKU DAVALARI (1255-1290/1840-1874)

Yüksek Lisans Tezi

FERHAN SULTAN YAVAŞ

İstanbul, 2016

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

ÇORUM ŞER'İYYE SİCİLLERİ ÇERÇEVESİNDE AİLE HUKUKU DAVALARI (1255-1290/1840-1874)

Yüksek Lisans Tezi

FERHAN SULTAN YAVAŞ

Danışman: DOÇ. DR. İSMAİL CEBECİ

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Ferhan Sultan Duran'nın ÇORUM ŞER'İYYE SİCİLLERİ ÇERÇEVESİNDE AİLE HUKUKU DAVALARI (1255-1290/1840-1874) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 22.06.2016 tarih ve 2016-22/12 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 29/06/2016

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. İSMAİL CEBECİ	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. VECDİ AKYÜZ	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. HALİT ÖZKAN	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	:	Ferhan Sultan Yavaş
Anabilim Dalı	:	Temel İslam Bilimleri
İslam Hukuku Tez Danışmanı	:	Doç. Dr. İsmail Cebeci

Tez Türü ve Tarihi	:	Yüksek Lisans- Haziran 2016
Anahtar Kelimeler	:	Şer'iyye, Sicil, Çorum, Aile Hukuku

ÖZET

Osmanlı hukuk sistemi İslam hukuku ve özelde Hanefi ekolü uygulamalarıyla öne çıkmıştır. Bu uygulamalar dikkatli bir biçimde kayıt altına alınmıştır. Çalışmamızda bir Anadolu kenti olan Çorum'un 19. yy. Şer'iyye sicilleri temel alınarak İslam aile hukuku bakımından incelemesi yapılmıştır. Bir anlamda teorideki İslam hukukunun pratikte nasıl hayat bulduğu tespit edilmiştir. Temel kaynak olarak 1255-1290/1840-1874 yılları arası Çorum Şer'iyye Sicilleri ve fıkıh eserleri kullanılmıştır. Öncelikle siciller birkaç yönden tanıtılarak önemi vurgulanmış, davalar sınırlar dâhilinde konularına göre tasnif edilmiş ve Osmanlı toplumunda ve hususiyetle Çorum ölçeğinde İslam hukukuna bağlı kalınan noktalar ile farklı uygulamalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Ferhan Sultan Yavaş

Faculty / School / Vocational School : Institute of Social Sciences

Department : Basic Islamic Sciences

Programme : Islamic Law

Supervisor : Associate Professor İsmail Cebeci

Degree Awarded and Date : Master/June, 2016

Keywords : Shariyyah, register, Çorum, family law

ABSTRACT

Ottoman Law System became prominent with shariah (Islamic law) and dedicatedly with implementation of Hanafi school. These implementations was recorded attentively. In this study, Çorum, a city of Anatolia was examined in terms of Islamic family law based on 19. century's court records. In a sense Islamic law in theory was compared with Islamic Law in practice. As a main source, 1255-1290/1840-1874 years' Çorum Court Records and works of Islamic jurisprudence were used. Court records were introduced in some aspects and the importance of court records was emphasized, cases were classified according to the subjects within the limits. Additionally, this study focuses on the points which is connected to Islamic law and different implementations in Ottoman society especially in the scale of Çorum.

ÖNSÖZ

Osmanlı hukuk sistemini değerlendirme konusunda şer'iyye sicilleri önemli ipuçları sunmaktadır. Siciller içerisinde ise aile hukuku konuları özel bir öneme sahiptir. Değerlendirme için aile hukukunun tercih edilmesinde toplumdaki değişimlerin aile kurumuna yansımalarının gözle görülür olması etkili olmuştur. Çalışmanın amacı önemli değişikliklerin yaşandığı Tanzimat, Islahat ve Kırım Savaşı dönemi olan 19. yüzyılın ilk yarısını kapsayan dönem içerisinde mahkeme kayıtlarına yansıyan hadiselerden yola çıkarak Çorum ölçeğinde Osmanlı hukuk uygulamaları ile İslam hukuku kuralları arasında mukayese yapmaktır.

Tez, iki bölümden oluşmaktadır. "Şer'iyye Sicillerinin Genel Özellikleri" başlıklı birinci bölümde sicillerin neleri muhtevî olduğu, tarihçesi ve önemi üzerinde durulmuş, genel olarak belge türlerine ve Çorum şer'iyye sicillerine değinilmiştir. "Çorum Şer'iyye Sicillerinde Aile Hukukunu İlgilendiren Davalar" başlığını taşıyan ikinci bölümde ise hakkında mahkemeye başvurulmuş aile hukuku davalarında sonuca bağlanan hükümlerin İslam hukukuna uygunluğu fıkıh literatürüyle karşılaştırılarak incelenmiştir.

Bu vesileyle çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen değerli danışman hocam Doç. Dr. İsmail Cebeci'ye, tezin oluşum aşamasında fikirlerinden çokça istifade ettiğim muhterem babam Şakir Duran'a, çalışmam esnasında maddî manevî desteklerini her an hissettiğim Duran, Yavaş ve Gezgin ailelerine, anlayış ve hoşgörüsüyle hep yanımda olan sevgili eşim Yusuf Yavaş'a ve doğumuyla hayatımızı bereketlendirecek olan sevgili oğlumuz Yusuf Selim Yavaş'a şükranlarımı sunuyorum.

KISALTMALAR

AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
Ç. Ş. S.	Çorum Şer'iyye Sicilleri
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
OMÜ	On Dokuz Mayıs Üniversitesi
OSAV	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
t.y.	Tarihi Yok
UÜİF	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vb.	Ve Benzeri
Yay.	Yayınları
y.y.	Yayınevi Yok
yy.	Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

GENEL BİLGİLER ..... **ii**
ÖZET ..... **ii**
GENERAL INFORMATION ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iii**
KISALTMALAR ..... **iv**
İÇİNDEKİLER ..... **vi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

I. ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN YAPISI **6**
A. Muhtevası 6
B. Tarihçesi 9
C. Özellikleri 10
II. BELGE TÜRLERİ **12**
A. Kadı Tarafından Kaleme Alınan Belgeler 13
1. Hüccetler 13
2. İ'lâmlar 14
3. Ma'rûzlar 16
4. Mürâseleler 16
B. Başka Makamlardan Sadır Olan Belgeler 17
1. Padişahtan Gelen Emir ve Fermanlar 17
2. Sadrazam, Beylerbeyi ve Kazaskerden Gelen Buyruldular 17
3. Tezkereler, Temessükler ve Diğer Kayıtlar 18
III. ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN ÖNEMİ **18**
A.Genel Tarih Açısından 19
B. Hukuk Tarihi Açısından 19
1. Özel Hukuk Açısından 19
2. Kamu Hukuku Açısından 21
C. İktisat Tarihi Açısından 22
D. İskân Tarihi Açısından 22
E. Sosyal Yapı ve İdarî Teşkilat Açısından 23
F. Îmar Tarihi Açısından 23
G. Diplomasi Açısından 24
H. Askerî Açıdan 24
IV. SİCİLLERİN KORUNMASI VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU **25**
V. ÇORUM ŞER'İYYE SİCİLLERİ **27**
A. Sicillerdeki Toplumsal ve Hukukî Meseleler 27
1. Sicillerde Kanuna Karşı Hile 27
2. Sicillerde Fetva- Kaza İlişkisi 30
3. Şer'iyye Sicilleri ve Mecelle 35

İKİNCİ BÖLÜM
ÇORUM ŞER'İYYE SİCİLLERİNDE AİLE HUKUKUNU İLGİLENDİREN DAVALAR

I. AİLE BİRLİĞİNİN OLUŞUMU 38
A. Nişan 38
B. Evlenme (Nikâh akdi) 40
1. Unsurları 40
2. Şartları 43
3. Evlilikte Rıza 44
4. Çok Eşlilik/ Teaddüd-ü Zevcât (Poligami) 46
II. EVLİLİĞİN SONUÇLARI 47
A. Kadının Hakları 48
1. Mehir hakkı 48
2. Nafaka Hakkı 51
B. Kocanın Hakları 54
1. Kadının İtaat Etmesi 54
2. Evlilik Birliğinin İkametgâhı 58
C. Karşılıklı Hak Ve Sorumluluklar 58
1. Evlilikte Mal Rejimi 58
2. Mirasçı Olma 59
III. DOĞUMUN HUKUKÎ SONUÇLARI 61
A. Nesep **61**
B. Hidane 62
IV. EVLİLİK BİRLİĞİNİN SONA ERMESİ 63
A. Boşanmanın Nevîleri 63
1. Talak 64
2. Muhalaa (Hul') 66
3. Kadının Mahkemede Boşanma Talebinde Bulunması (Tefrik) 70
4. Nikâh Feshi 73
B. Boşanmaların Mahkemece Tescil Edilmesinin Nedenleri 75
V. EVLİLİĞİN SONA ERMESİNİN SONUÇLARI 76
A. İddet 76
B. İddet Nafakası 77
C. Küçük Çocuklar için Vasî Tayini 77
VI. DOLAYLI MESELELER 79
A. Kız Kaçırma 79
B. Başlık Parası 82
C. Sicillerde Kölelik Müessesesi 85
SONUÇ 90
EK- ÖRNEK SİCİL METNİ 96
KAYNAKÇA 98

GİRİŞ

Osmanlı toplumunda İslam inancı yerleşik bir hal almış ve toplumu yönlendirmede büyük rol oynamıştır. Bu sebeple yeni bir hukuk sistemine ihtiyaç duyulmamış, var olan yerleşik inancın öngördüğü mekanizma uygulanmıştır. Tarihî süreç içerisinde gerekli olan düzenlemeler ise ihtiyaca göre tertip edilmiştir.

Bu sistem içerisinde kadılar tarafından görülen davaları ve davalar dışında resmî olarak adlandırılabilecek her türlü hadise ve yazıyı kayda geçirmek büyük önem arz etmiştir. Nitekim mahkemelerde kayıt altına alınan ve resmi statü taşıyan her türlü kayıt defterlerde mevcuttur ki bunlara şer'iyye sicilleri denilir. Zaman zaman yazıldıkları mekâna nispetle *mahkeme defterleri,* mahkemenin türüne nispetle *şer'î mahkeme defterleri,* yazdıranlara nispetle *kadı defteri, kadı sicili, Osmanlı mahkeme kayıtları, zapt-ı vekâyi* gibi isimlerle de anılan bu defterler, Osmanlı Devlet teşkilâtının ve müesseselerinin mevcudiyeti hakkında genel bilgiler verirken, taşradaki uzantılarının işleyişi ve zaman içinde meydana gelen değişme ve gelişmelerin takip edilmesi bakımından müracaat edilmesi gereken temel kaynaklar konumundadır.

Bu defterler, ekonomik, sosyal, idarî, iktisadî konuları, özel hukuk ve kamu hukukunu, iskân ve îmar tarihini, diplomasi ve askerî konuları ilgilendirdiği gibi, asıl mevzumuzu teşkil eden aile birliğinin oluşumundan itibaren geçirilen evreleri de kapsar. Ailenin oluşum sürecindeki nişan, nikâh, çok eşlilik, mehir ve nafaka gibi kadına ait haklar, kadının itaat edip evlilik ikametgâhında yaşaması gibi kocaya ait haklar ve eşlerin karşılıklı hak ve sorumlulukları, doğumun hukukî sonuçları sicil defterlerinin kapsadığı konular arasındadır. Yine bu defterler, ailede parçalanma konusu dâhilinde boşanma türleri, ayrılığın sonuçları, erkeğin boşanma isteği olan "talak", kadına tanınan boşanma hakkı olan "muhalaa", din farklılığı, büluğ çağında zoraki evlilik, aile içi dinsel tercihlerde sapmalar, kocanın kayıp olması vb. durumlarda hâkim kararıyla yapılan boşama türü olan "tefrik", ayrılığın sonuçlarından boşanan eşlerin bir süre daha birlikte yaşamalarını sağlayan "iddet", ana-babanın ayrılık halinde çocuğa karşı sorumlulukları ve bu çocukların bakım ve takibi gibi konuları da içerisinde barındırır.

Çorum Şer'iyye Sicilleri, bahsi geçen konular hakkında zengin verilere sahiptir. Bu defterlerden XIX. yüzyıla ait 1, 2, 3, 4 numaralı, mahkeme kayıtlarını içeren ve tezimize kaynak teşkil eden defterler; vekâlet, hîbe, emanet, sulh, tayin, zaman aşımı, gasp, vakıf, alım-satım, köle-cariye, diyet, velâyet, vasiyet, nikâh, talak, mehir, nafaka vb. birçok konuyla alakalı kayıtları muhtevidir.

Üzerinde yoğunlaştığımız yıllar, şüphesiz etkisi aile kurumuna sirayet etmiş olan Tanzimat Fermanı (1255/1840), Islahat fermanı (1272/1856) ve Kırım Savaşı'nı (1269/1853) kapsayan 1255-1290 /1840-1874 dönemidir. Tanzimat'ın ve özellikle savaşın aile kurumu üzerinde fazlasıyla tesirinin olması, toplumdaki değişimlerin aileler üzerinde gözle görülür yaşanması ve toplumları meydana getirenin aileler olması nedeniyle aile hukuku tercih edilmiş ve konu bu şekilde sınırlandırılmıştır.

İslam hukukunun kaynakları aynı zamanda Osmanlı şer'î hukukunun da kaynaklarıdır. Bu kaynaklar fıkhın teorik yönünü oluşturur. Siciller ise fıkhın pratik yönünü meydana getirir. Osmanlı devletinin hukuk sistemini ve uygulamalarını tespit edebilmek için, hem devletin hukukî mevzuatını oluşturan fıkıh külliyatının, varsa padişahlar tarafından yürürlüğe konan kânunnamelerin ve hem de bu mevzuatın uygulama örnekleri olan mahkeme kararlarının kaydedildiği şer'iyye sicillerinin paralel bir şekilde incelenmesi daha sağlıklı sonuçlar verir.

Çalışmamızın amacı tarihimizde sosyal değişimlerin yoğun olarak yaşandığı Tanzimat dönemindeki Çorum toplumu esas alınarak Osmanlı aile yapısının sosyo-kültürel ve dinî yaşamını tahlil etmek, dolayısıyla bugünkü aile hayatımızla ilgili ileri sürülen bazı fikirlerin tarihî ve dinî arka planını aydınlatmak ve ailede meydana gelen değişimleri ortaya koymaktır. Çalışmamızın diğer bir hedefi şer'î mahkemelerin şer'î sınırlar içerisinde kalıp kalmadığını tespit etmektir. Bu esnada geleneksel fıkıh ekollerinden hangilerinin görüşünün uygulamada hayat bulduğu, klasik fıkıh kaynaklarındaki bilgilerle karşılaştırmak suretiyle tespit edilmeye çalışılmıştır.

Her ne kadar, çalışmamızın zaman ve mekân bakımından sınırı Çorum ve XIX. yüzyılın ikinci çeyreği olsa da, diğer bölgelere ve farklı tarihlere ait defterlere ait yapılan çalışmalarda, konumuz açısından dikkate değer bulduğumuz kararlara da atıflar yapılmıştır. Çalışmamızdan hareketle İslam hukukunun anlaşılması ve uygulanmasıyla alakalı genellemeler yapmak yanlış olacaktır. Çünkü araştırmamız zaman ve mekânla

sınırlıdır. Ancak benzer çalışmaların artmasıyla genel yargılara ulaşmak mümkün olacaktır.

Sicil defterlerinde önce defterin numarası daha sonra belge numarası ve ardından sayfa numarası verilmiştir. Örneğin; "**Ç.Ş.S.** 3/27, s. 89" şeklindeki kısaltmayı, "**Çorum Şer'iyye Sicilleri** defter no/belge no, sayfa no" olarak anlamak gerekir. Belgelerin kolay tespiti açısından mikrofilmlerin sağ ve sol üst köşelerinde yer alan sayfa numaralarıyla uyumlu şekilde verilmiştir. Bu usul sicil çalışmalarında kullanılan ortak yöntem haline gelmiştir.

Araştırmamızda temel kaynak olan 4 defterden 1. Defter 12 Cemaziyelevvel 1255 tarihinde tutulmaya başlanmış ve 3 Rebiülahir 1262 senesinde sonlanmıştır. Toplam 198 sayfa olup, Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde mikrofilm görüntü adedi 103'tür. 2. defter 15 Şaban 1268 ile başlayıp 22 Rebiülahir 1279'da son bulmuştur. Sayfa adedi 128 mikrofilm görüntüsü ise 79'dur. 3. defter 18 Receb 1281 tarihiyle başlayıp, 26 Cemaziyelahir 1284 ile bitmektedir. Sayfa adedi 276 olup, 140 mikrofilm görüntüsüne sahiptir. 4. defter ise 6 Receb 1285 tarihiyle başlayıp 25 Zilhicce 1291 tarihiyle son bulmaktadır. 380 sayfa olup, mikrofilm görüntüsü 193'tür. Mikrofilmlerde bir görüntüde iki sayfanın yer alması sayfa adedini yarıya düşürmüştür. Her ne kadar iki sayfa bir arada yer alsa da boyut büyütme işlemi yapılabildiğinden mikrofilmlerden yararlanılmıştır. Defterlerin Meşihat Arşivi içerisindeki numaraları ise sırasıyla 3568, 3569, 3570 ve 3571'dir.

Defterlerin dili Osmanlıca olmakla Arapça cümleler de kullanılmıştır. Bu durum genellikle davaların görüldüğü tarihi içine alan cümleler ve dua cümlelerinde görülmektedir. Sicil defterlerinin bizâtihi kendilerine ulaşmak mümkün olmadığından fiziksel ölçülerine ulaşılamamıştır.

Genel olarak şer'iyye sicilleri üzerine yapılan veya sicillerden yararlanılarak hazırlanmış bir çok çalışma vardır. Türkiye'nin muhtelif şehirleri ve Osmanlı sınırları içerisinde yer alıp şu an topraklarımız dışında kalan bölgelere ait sicillerden faydalanarak hazırlanmış birçok kitap, dergi, makale vb. mevcuttur. Çorum şer'iyye sicillerinden yararlanılarak hazırlanan önemli eserler mevcuttur. Önemli ölçüde sicillerden yararlanılarak Çorum tarihi üzerine yapılan çalışmalardan biri Adem Kara'nın "Osmanlı Teşkilat Yapısı İçerisinde Çorum Sancağı" adlı eseridir. Çorum

şehrinin fizikî yapısı, ictimaî ve iktisadî hayatı ve idarî teşkilatı hakkında teferruatlı bilgiler vermektedir. Ayrıca 2004 yılında yapılan "Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu" ve 23-25 Kasım 2007'de yapılan "Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu" notları basılmış olup içerisinde sicillerden yararlanılarak elde edilmiş bilgiler mevcuttur.

Genel Türk Tarihi bilim dalında Çorum şer'iyye sicillerinden yararlanılarak hazırlanan yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Mesela Ahmet Yaramış tarafından hazırlanan "Çorum'un H. 1240 - 1254 / M. 1824 - 1836 Tarihli Şer'iyye Sicili'nin H. 1240-1241 / M. 1824-1826 Yılları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirme" adlı çalışması ile Abdullah Gündoğdu'nun "Çorum'un 2 Numaralı Şer'iyye Sicili: Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1268 - 1280 M. 1852 - 1863)" adını taşıyan çalışması burada örnek olarak verilebilir. Esra Doğan'ın "13 Numaralı (H. 1314/ M. 1896) Çorum Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" ve Nejat Taner'in "Çorum'un 12 Numaralı Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi: H. 1304 – 1307 M. 1886- 1889" isimli tezleri de Çorum'a dair sicil çalışmaları arasındadır. Ayrıca istifade ettiğimiz Şerif Korkmaz'ın "H.1255 - 1264 (M.1839-1847) tarihli Çorum Şer'iyye Sicili: Transkripsiyon ve Değerlendirme" isimli çalışması da zikretmemiz gereken eserler arasındadır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde şer'iyye sicillerinin muhtevî olduğu konular, belgelerin türleri ve hangi açılardan önemli olduğu üzerinde durulacaktır. Bununla birlikte Çorum şer'iyye sicillerindeki hukukî ve toplumsal meseleler ele alıncak, kanuna karşı hile olarak nikâh müessesesinin kullanılmasında kanun koyucunun tavrı, aile hukuku meselelerinde fetva-kaza ilişkisi, Mecelle etkisi mevcut olup olmadığı hakkında değerlendirmede bulunulacaktır. İkinci bölümde incelenen dönem içerisinde mahkemeye intikâl etmiş ve karara bağlanmış, aile hukukunu doğrudan ilgilendiren mevzular ele alınacak, fıkha uygunluğu, Hanefî ekolüne bağlılığı yönünden incelenecek ve belgelerle delillendirilecektir. Ayrıca aile hukukuna dolaylı yönden bağlı ve çalışmamızı tamamlayıcı nitelikteki kız kaçırma konusundaki örf-î hukuk kararları, başlık konusunda mahkemenin ve genel olarak devletin tutumu, kölelik müessesesinin işlerliğinin devam edip etmediği gibi konular tahlil edilecek, aile hukukuna nasıl yansıdığı analiz edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Bu çalışmaya kaynak teşkil eden şer'iyye sicillerine geniş bir açıdan bakabilmek için genel olarak şer'iyye sicillerinin tanıtımı, içeriğindeki belgelerin türleri ve bu türler arasındaki farklar hakkında değerlendirme yapmak gerekmektedir. Bu bölümde bu hususlara ek olarak sicillerin farklı yönlerden önemi vurgulandıktan sonra tarihten günümüze kadarki yolculuğu ve Çorum şer'iyye sicillerinin muhafaza edildiği yerler hakkında bilgi verilecektir.

I. ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN YAPISI

A. Muhtevası

Sicil sözlükte okumak, kaydetmek ve karar vermek anlamında olup, terim olarak; insanlarla ilgili bütün hukukî olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları ihtiva eden kaynakları ifade etmektedir.[1]

Türk kültür ve tarihinin temel kaynaklarının başında gelen; mahkeme kararlarını ve idarî düzenlemeleri ihtiva eden şer'iyye sicilleri, mahkeme kararlarının tutanak defterleridir. Şer'iyye mahkemelerinde tarih sırasıyla tutulan defterler olan şer'iyye sicillerine sicillât-ı şer'iyye, kadı defterleri, mahkeme defterleri, zapt-ı vekâyi sicilleri veya sicillât defteri denilmektedir. Şer'i mahkemeler tarafından verilen her çeşit ilâm, hüccet ve şer'î evrak istisnasız asıllarına uygun olarak bu defterlere kaydedilirdi.[2]

Kadıların, fertler arasındaki ihtilafları halleden bir hâkim, bir adliye memuru olmaktan başka, bütün mülkî işlerde "merkezî idarenin mümessili" görevini üstlenmeleri onlara, idarî, malî, askerî hatta belediye hizmetleri gibi bazı görevler de yüklüyordu. Bu çerçevede olmak üzere kadıların İslam hukuku esaslarına göre davaları hallettikleri, vakıf hizmetlerinin yürütülmesine nezaret ettikleri, soruşturmayı yürüttükleri, noter hizmetlerini yaptıkları, aile hukukunu ilgilendiren konulara baktıkları, sefer esnasında askerî görevler üstlendikleri, asayişi temine çalıştıkları, sûistimalleri tahkik ettikleri, tapu muamelelerini yürüttükleri ve her türlü belediye hizmetlerini yerine getirdikleri görülmektedir.[3]

---

[1] Ahmet Akgündüz, **Şer'iye Sicilleri**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları:52, 1988, I, s. 17.
[2] Binnaz Çöpoğlu, **Bolu Şer'iye Sicili**, Bolu: Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları No:5, 2008, s.29; Rifat Özdemir, **19.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986, s. 17.
[3] Osman Çetin, "Bursa Şer'i Mahkeme Sicillerinden Notlar", **UÜİF Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, Yıl: 2, (1987), s. 60.

Kadıların görevlerine paralel olarak tuttukları defterlerde muhteva itibariyle oldukça değişik türde kayıtları bulmak mümkündür. Bunlar arasında ferman, berat, tezkere, buyruldu, ru'ûs, mürâsele gibi idarî işleyişe ait kayıtlar, herhangi bir konu ile ilgili suçlama, suçlamadan aklanma, darp, yaralama, ölüm, haneye tecavüz, komşuya zarar verme, fitne-fesat, haramî gibi sosyal hayata dair kayıtlar, mal-mülk satışı, borç, alacak, kira, icar, ticaret, taşımacılık, esnaf, mukataa, iltizam, ortaklık, zimmet gibi ekonomik hayata ilişkin kayıtlar, vekâlet, kefâlet, vasiyet, şehâdet, nikâh, talak, mehr, evlenme izni, miras taksimi, hüccet, temessük, ıtk-nâme gibi belge tanzimi, rehine veya emanete koyma gibi hukukî işleyişe ait kayıtlar, derbent, derbentçilik, kale tamiri, kale müstahfızları, dizdar, sipahi, yeniçeri, voyvoda, subaşı, cebeci, kapıkulları, savaş için nüzül, sefer harçlığı gibi askerî teşkilatla ilgili kayıtlar hemen ilk akla geliverenlerdir.[4]

Bunların yanısıra merkezden gönderilen her konudaki ferman, berat ve mektupların suretleri; ümera denilen mahalli yöneticilerin çeşitli konularda sancak ve şehrin problemlerini çözmek için yayınladıkları buyuruldular ile bunların icraatlarını gösterir kayıtlar; kadılar tarafından inşa edilerek yazılan hüccet, i'lâm, ma'rûzlar, mürâseleler ve diğer kayıtlar; şehrin mahalle listeleri, dinî ve sosyal yapıları, şehirde yürütülen îmar faaliyetleri, dinî ve sosyal kurumların bakım ve onarımları; şehrin nüfusu, nüfusun etnik ve dinî yönden ayrımı, bu nüfusun zaman zaman maruz kaldığı salgın hastalık ile tabiî afetleri anlatan belgeler defterlerde mevcuttur. Ayrıca kız kaçırma, alım-satım, mukavele ve kefâlet senetleri, hırsızlık, kalpazanlık, yaralama ve öldürme ile ilgili kayıtlar; şehirdeki esnaf grupları, bunların meslekleri ile ürettikleri malların çeşitleri, çarşı ve pazarlarda satılan malların narh listeleri, sancak ve şehir halkından toplanan vergi miktarları, altın ve para meseleleriyle ilgili çeşitli eşya fiyatlarını gösteren kayıtlar; ölen kişilerin mesleği ile mal varlığını gösteren tereke kayıtları gibi kayıtlar sicillere kaydedilmiştir.[5] Fetva örnekleri ve kadıların şahsî notları da sicillerde bulunabilmektedir.[6] Ayrıca siciller para basımı gibi ekonomik, içki âlemi düzenleyenlerin takip edilip önlenmesi ve ihtida kayıtları gibi sosyal konuları da içinde barındırmaktadır.[7]

[4] Alaattin Aköz, **319 Numaralı Karaman Şer'iyye Sicili**, Konya: Palet Yayınları, 2012, s. 34-35.
[5] Çöpoğlu, s.30 Özdemir**,** s. 18.
[6] Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", **DİA**, XXXIX, s. 9.
[7] Ali Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iyye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", **UÜİF Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, (2008), s. 82.

Mahkeme kâtiplerinin kaleme aldığı şer'î hükümlerde hâdise klişe ifadelerle özetlenir; verilen hüküm bildirilir; altına tarih ve şahitlerin adı yazılır; şahitler ve kadı bu vesikayı mühürlerdi. Mahkemeler verdikleri hükümlerin birer suretini talep ederlerse belli bir ücret karşılığında taraflara verirlerdi. Bu sebeple şer'iyye sicilleri, Osmanlı hukukunun tatbikatını gösteren en büyük kaynaklar olmasının yanısıra kaziyye-i muhkeme teşkil etmiş (vaktiyle görülüp hükme bağlanmış) bir davanın tekrar görülmesini engelleyen ve verilmiş hükümlerin, mesela bir evliliğin veya vekâletin kolayca ispatını temin eden vesikalar olarak da ehemmiyet taşımaktadır. İcabında mahkemeden bir davaya dair hüküm çıkartmış olan bir kimse, aynı davanın bir daha görülmesinin önlemek için elindeki bu eski hükmü de ibraz edebilirdi. [8]

Şer'iyye sicillerinin oluşması, tutulup muhafaza edilmesi bir ihtiyaçtan doğmuştur ki hâkim, i'lâm ve senetlerin bir nüshasını hak sahiplerine vereceğinden, evrak üzerinde sahtekârlık yapılması ihtimali ortaya çıkmaktaydı.[9] Ayrıca bu defterlerin tutulmasının başka bir amacı da mahkemede olan biten her şeyin kaydını tutmakla birlikte davanın tam olarak Osmanlı hukukuna uygun bir şekilde uygulandığını göstermektir.[10]

Mahkemenin nizâlı kaza neticesinde verdiği hükme *i'lâm*; nizâsız kaza neticesinde verdiği hükümlere de (vekâletnâme gibi) *hüccet* denilirdi. Çünkü eskiden kadılar, aynı zamanda *kâtib-i adl* (noter) vazifesi de yaparlardı.[11] Bu defterlerdeki hüccetler, hâkimin belli bir hukukî dava ve anlaşmazlıktaki tespit zabıtlarını; i'lâmlar, kadıların verdikleri hüküm sûretlerini; ma'rûzlar, başta ceza hukuku olmak üzere daha ziyade kamu hukukuna ait karar ve zabıtları; fermanlar ise padişahın belli konularda kadılara hitaben yazdığı yazılı emirlerini ifade etmektedir. Bu belgeler arasında özel hukukun bütün dalları, kamu hukukunun ise ceza, usûl, vergi hukuku ve bazı idarî kararlarla ilgili kadıların, muhtesiplerin ve bir çeşit icra memuru demek olan subaşıların resmî beyanlarını bulmak mümkündür. Kısaca bu siciller nazarî hukukun uygulamadaki en güzel ve en müşahhas örnekleridir. Başta İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivi olmak üzere toplam 18 müzede, bilinen ve tespit edilene göre 20.000 adet sicil defteri

[8] Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, İstanbul: Arı Yayınevi, 2008, s. 183-184.
[9] Abdülaziz Bayındır, **İslam Muhakeme Usulü**, İstanbul: İslamî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1986, s. 1.
[10] Aköz, s. 34-35.
[11] Bayındır, *İslam Muhakeme Usulü*, s. 2.

mevcuttur. Her kasaba, kazâ ve nahiyede bile kadıların bulunduğu göz önüne alınırsa, bunların ne kadar önemli bir hukuk kaynağı olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.[12]

Kültürden edebiyata, tarihten coğrafyaya, folklora kadar çok geniş sahada nâmütenahi ve mühim bilgiler ihtiva eden bu defterlerde, her araştırmacı kendini ilgilendiren az veya çok bir şeyler bulabilir.[13]

B. Tarihçesi

Davaların tescilinin İslam adliye teşkilatında yer alışı İslam'ın ilk devirlerine kadar uzanır. Hz. peygamber ve Hulefâ-yi Raşidîn zamanında davaların az oluşu, mahkemelerde tescil işini ve dolayısıyla mahkeme zabıt kâtibine ihtiyaç hissettirmiyordu. İmam Râfi bu zamanı kastederek davaların tescil edilmediğini zikreder. Bununla beraber Hz. Ali tarafından sadece bir davanın tescil edildiğini ve duruşma esnasında tarafların ifadelerinin bir kâtip tarafından yazılıp zapt edildiğini kaynaklar arasında görüyoruz. Basra -vali- kadısı Ebu Musa el-Eşari'nin zimmî kâtibini, Hz. Ömer'in azletmesi üzerine başka bir kâtibi tayin ettiği kaynaklarda mevcuttur.[14]

Hicretin 40. yılında Halîfe Muaviye tarafından Mısır'a kadı tayin edilen Süleym b. Itr hükme bağladığı bir miras davasının sonradan taraflarca inkâr edilmesi üzerine davaları yeniden hükme bağlayıp sonradan ispatını kolaylaştırmak üzere sicile kaydetmiş ve iki de şahit tutmuştu. İbn Şübrüme de Kûfe'de kadılık yaptığı hicrî 120 yılında halk arasında davaların arttığını görmüş ve hükümleri tescil etmeye başlamıştır. Daha sonra bu husus bütün İslam ülkelerinde yaygınlaşmıştı. Bu sahada fıkıh ilminin bir alt disiplini olarak *ilm-i sakk* veya *ilm-i mahâdır* ve *sicillât* denilen bir metot da doğmuş, mahkeme kararları kâtiplerce kayda geçirilegelmiştir.[15]

Memlükler döneminde (1390'lar) Kudüs'te mevcut yirmi altı adet münferit mahkeme kaydı ve pek çok terekenin ayrıntıları bilinmekte, fakat bunlarda sicil ifadesi geçmemektedir. Benzer şekilde Selçuklu/İlhanlılar dönemine ait Amasya mahkemesinde tutulan bir mahkeme kaydı günümüze ulaşmıştır.[16]

---

[12] Halil Cin-Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 118.
[13] Ahmet Kankal ve Diğerleri, **248 nolu Mardin Şer'iyye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın no:16, 2007, s. 10.
[14] Fahrettin Atar, **İslam Adliye Teşkilatı**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ty, s. 139.
[15] Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 183.
[16] Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, XXXIX, s. 9.

Selçuklulardan sonra Anadolu'da güçlü bir siyasi teşekkül olarak ortaya çıkan ve kısa zamanda büyük bir devlet haline gelen Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Gazi'nin, idareyi ele alır almaz, adalet işlerine büyük bir titizlikle eğilerek fethettiği şehirlere kadılar tayin ettiğini tarihlerimiz nakletmektedir. Böylece Osmanlı adliye teşkilatı, diğer müesseseleri ile birlikte, devletin kuruluşundan itibaren büyük bir gelişme göstererek XVI. yüzyılda en mükemmel şeklini aldı. Osmanlı şer'î mahkemelerinde, Osman Gazi devrinden şer'î mahkemelerin kapatıldığı 1924 tarihine kadar "sicil" geleneği sürdürülerek kadılar veya naipleri tarafından bütün mahkeme kararları, mahkemenin yetkisine giren her türlü muamele ile resmî vesîka sûretleri, mahkeme defterlerine kaydedilmiştir.[17] Kadıların verdiği kararlar ve tuttuğu zabıtlar, tarih sırasına göre en az iki şahit tutularak kadı sicili denen defterlere kaydedilmiştir.[18]

Osmanlı Devleti'nde şer'iyye sicillerinin en erken tarihli örneklerine Bursa'da rastlanmaktadır. 1455 tarihli bu defterler, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yeni mahkemelerin kurulması sebebiyle içerdiği konular açısından bir daralmaya uğramışsa da XX. yüzyıl başlarına kadar düzenli biçimde tutulmuştur. Kadılık müessesesinin Osmanlıların ilk devrinden itibaren mevcudiyeti dikkate alındığında bu tür defterlerin daha erken dönemlerde de var olduğu, ancak bunların günümüze ulaşmadığı ileri sürülebilir.[19]

C. Özellikleri

Sicil defterleri belli bir usûle göre uzun boylu, dar ve enli olurlardı. Mesela 40 cm boyunda olan bir defterin 16-17 cm eni olurdu. Ancak bütün sicil defterlerinin aynı ölçülerde olduğu söylenemez. Mahkemelere bazen de hâkimlere göre defterlerin ebatları değişmiştir. Sayfa sayıları 10-20'den 200-300'e kadar çıkabilmektedir. Defterler ortalama 100 sayfa civarındadır ve 400-500 kaydı içermektedir.[20] Yazıları çok zaman ta'lik kırması denilen yazı şeklidir, kâğıt çok sağlam, parlak ve mürekkepleri de bugün bile parlaklığını muhafaza edecek kadar sabittir. Çoğunlukla defterlerin üzerinde kadıların isimleri mevcuttur.

[17] Çetin, II, s. 60.
[18] Cin- Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 118.
[19] Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, XXXIX, s. 9.
[20] Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, XXXIX, s. 9.

Bir kadının göreve başlar başlamaz ilk işi adını, sanını ve vazifeye başladığı tarihi bu defterin ilk sayfasına yazmak olduğu ve vazifesi sona erince de söz konusu defteri bizzat kendisi veya emîni vasıtasıyla halefi olan hâkime devir ve teslim ettiği anlaşılmaktadır. Kendiliğinden teslim etmezse bir sonraki kadı defteri selefinden talep eyler. Bu defterlerin, devlet malı, kadının kendi parası veya ilgililerden alınan harçlarla temin edilmesi devir ve teslim mecburiyetini ortadan kaldırmaz.[21] Şer'iyye sicillerinin konulara özel (maruzlara, i'lâmlara, hüccetlere, aile hukukuna, terekeye, izinnâmeye, emir ve fermanlara, vekâlet ve kefâletlere ait) ayrı ayrı tutulmuş olanları olduğu gibi çeşitli vesikaları bir arada karışık olarak bulunduranları da vardır.[22]

Belgelerin hacmi sicil defterinin ait olduğu şehre veya kazaya göre değişmektedir. İstanbul, Bursa, Edirne, Şam gibi büyük şehirlerde belgeler türlerine göre ayrı defterlerde tutulurken daha küçük kazalarda bütün belgeler aynı defterde bir arada yer almaktadır.[23] Çorum sicilleri de tüm belgelerin bir arada yer aldığı defterlerdendir.

Sicillerdeki yazılı kayıtlar belli bir usûle göre düzenlenmekte ve sicile kaydedilmektedir ki bu usûle *sakk-ı şer'î* denir. Bütün kayıtların tanzim ve tahrir şekillerini açıklayan numûneler yazılarak sakk kitapları te'lif edilmiş ve şer'iyye sicillerindeki kayıtların tanzimi meselesi düzenli ve sağlam bir kaideye oturtulmuştur. İslam hukukunda yazılı muamelelerde takip edilecek usul, fıkıh kitaplarında "eş-Şurut" "Kitabü'l-Mahadır Ve's-Sicillat" başlıkları altında izah edilmiş ve bu usulü Türkçeleştiren Osmanlı şer'iyye mahkemeleri yazılı muameleleri daha standart hale getirmişlerdir. Yazı dili ilk dönemlerde Arapça ve Türkçe karışıktır. Ancak XVII. yüzyılın sonlarından sonra ve özellikle sakk kitapları te'lif edilince dil tamamen Türkçeleşmiş ve sicillerde kullanılacak kelimelere varıncaya kadar bir üslup birliği sağlanmıştır.[24]

Eski tarihli sicil defterlerinde vakıf tescili dışındaki bütün kayıtların genellikle bir sayfanın yarısını geçmediği, hatta çoğu zaman bir sayfaya beş, altı, bazen yedi, sekiz hukukî muamelenin kaydedildiği müşahede olunmaktadır. Eski defterler kadının cüppesinin cebine girecek ölçüde küçük, dar ve uzuncadır. Ancak Tanzimat'tan sonraki

[21] Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri*, s. 18.
[22] Bayındır, *İslam Muhakeme Usulü*, s. 1.
[23] Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, XXXIX, s. 9.
[24] Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri*, s. 18; Bayındır, *İslam Muhakeme Usulü,* s. 2.

sicil defterlerinde, şahitleri tezkiye eden şahısların isim ve adresleri de yazıldığı ve verilen kararların gerekçeleri daha geniş tutulduğu için i'lâm ve hüccetler daha çok yer kaplamış ve dolayısıyla bu dönemdeki defterler daha büyük ve hacimli olmuştur.[25]

Dava kayıtlarının önce müsvedde halinde yazılması ve daha sonra sicil defterine geçirilmesi, İstanbul'dan gelen belgelerin i'lâm ve hüccet kayıtları arasına girmesi, bazı defterlerin sayfaların muhafaza edildiği yerlerden çıkarılırken yeniden ciltlenmesi sırasında oluşan karışıklıklar gibi hususlar kayıtlar arasındaki kronolojik düzensizliğin başlıca sebeplerini teşkil eder. Defterler esasen bir yılın kayıtlarını içine almaktaysa da dağınık haldeki sayfaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan bazı defterler birkaç yılı, bazen da birkaç on yılı içermektedir.[26]

Bütün sicil defterlerinin başında genellikle dili Arapça olan dibace yani bir giriş kısmı vardır. Burada şer'î hükümlere ve bunları vazeden Allah ve Peygamberine saygı arz edilmekte daha sonra sicili tutan hâkimin ismi ve vazife ünvanı kaydedilmektedir. Çoğu kere sicili tutan kadının tayin berat ve buyruldusu da defterin başına yazılmaktadır. Her kadı değiştiğinde dibacenin de değiştiğini, ancak dibacelerde de muayyen bir üslubun kullanıldığını görmekteyiz.[27]

Ana hatlarıyla bir i'lâm ve hüccet kaydında bulunabilecek bilgiler sırasıyla şöyledir: Şehir / kazâ ve mahalle / köy bilgileri, isim, din ve ünvan bilgileri, konu ve delil bilgisi, karar ve tarih bilgisi, davada hazır bulunanların isim ve ünvanları. Farklı olarak tereke kayıtlarında vârisler ve kişinin mal mülk, borç-alacak ve miras dağılım bilgileri, narh kayıtlarında ürünler ve fiyatları, nikâh ve boşanma kayıtlarında mehir ve nafaka bilgileri yer almaktadır.[28]

II. BELGE TÜRLERİ

Sicillerdeki belge çeşitleri iki ana gruba ayrılır. Birincisi kadıların kendileri tarafından inşa edilerek yazılan kayıtlardır. Bu kayıtlar hüccet, i'lâm, maruz, mürâsele ve diğer kayıtlar olmak üzere beşe ayrılır. İkincisi kadılara hitaben gönderildiği için sicile kaydedilen fermanlar, tayin beratları, buyruldular ve diğer hüküm çeşitleridir.

[25] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, s. 18-19; Bayındır, *İslam Muhakeme Usulü,* s. 2.
[26] Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, XXXIX, s. 9.
[27] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, s. 19.
[28] Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, XXXIX, s. 9.

A. Kadı Tarafından Kaleme Alınan Belgeler

1. Hüccetler

Kadının hükmünü ihtiva etmeyen, taraflardan birinin ikrarını ve diğerinin bu ikrarı tasdikini hâvi bulunan ve üst tarafında bunu düzenleyen kadının mühür ve imzasını taşıyan yazılı belgeye hüccet denir. Tanzimat'tan sonra hüccet yerine senet tabiri kullanılmıştır.

a. Genel Özellikleri

Taraflara verilen hüccetlerin üst tarafında hücceti veren kadının imzası ve mührü mutlaka bulunur. Tarafların adı ve adresleri her çeşit şüpheyi ortadan kaldıracak şekilde açıklanır. Konusunu teşkil eden mal veya hak bütün tafsilatıyla tanıtılır. Hukukî muamelenin şekli, şartları ve varsa teslim ve tesellüm işlemleri beyan edilir. İkrarda bulunan tarafın karşı tarafı ibra ettiği ve konunun dava ve çekişme konusu yapılmayacağı te'yiden belirtilir. Lehine ikrar yapılan taraf da ikrar beyanını tasdik edince, talep üzerine durumun sicile kaydedildiği zikredilir. Her muamelede olduğu gibi hüccetlerin sonunda da tarih, yıl, ay, gün ve bazen de günün belli bir dilimi halinde mutlaka zikredilir. Hüccetin altına mutlaka muameleye şahit olanların isimleri ve ünvanları kaydedilir.[29]

b. Hüccet Çeşitleri

Evlenme akdine ilişkin hüccetler şunlardır:[30] Küçüğün anası, babası veya kadı tarafından velayeten evlendirilmesi, kadının vekil tarafından evlenme akdinin icrası,[31] evlenme akdinin sübutu, talak hüccetleri,[32] boşamanın tefvizi, ta'liki, karı-kocanın şiddetli geçimsizlik nedeniyle karşılıklı rıza ile ayrılmalarına (muhalaa) dair hüccetler,[33] evlenmenin feshine ilişkin hüccetler,[34] mehir, nafaka, terbiye velayeti, kadının vasi tayinine dair hüccetler,[35] köle azadı, izin ve yetki verilmesine dair hüccetler, satım

[29] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri* s.21-22; Bayındır, *İslam Muhakeme Usulü*, s. 12.
[30] **Ç.Ş.S**. 2/33, s.16, 1269/1853 tarihli Mevlüt kızı Fatma ile Gence oğlu Ali'nin nikah akdine ilişkin hüccet.
[31] **Ç.Ş.S.** 2/187, s.103, 1279/1863 tarihli Hüseyin kızı Zeynep ile İslamoğlu Mustafa'nın vekilleri tarafından nikah akdinin icrasına dair hüccet.
[32] **Ç.Ş.S**. 3/203, s.106, 1281/1865 tarihli Miralay Mehmet Tevfik Bey'in karısı Hanım'ı boşadığına dair hüccet.
[33] **Ç.Ş.S.** 4/892,s.380, 1286/1870 tarihli Ali kızı Asiye'nin mehir ve nafakasından vazgeçerek geçinemediği kocası Kara Şaban oğlu Osman ile boşandıklarına dair hüccet.
[34] **Ç.Ş.S**. 3/514, s.244, 1284/1868 tarihli Zeynep kızı Penpe ile Ali oğlu Satılmış'ın nikah feshine dair hüccet.
[35] **Ç.Ş.S**.3/287, s.156, 1283/1867 tarihli Sarı Ahmetoğlu Hacı Ahmet'in küçük kızı Zekiye'ye anneannesi Abdullah kızı Emine'nin vasi tayin edildiğine dair hüccet.

akdi,[36] ferağ, geri alım hakkı ile satım (bey-i vefa), şuf'a,[37] bağışlama, vedîa, rehin, istihkak (zapt), ikrar,[38] havale, şehâdet, kefâlet, şirket, vekâlet, diyet, sulh,[39] ibra[40] ve iflas, kethüda, subaşı vb. görevlilerin tayini ile ilgili hüccetlerdir.

Başka bir hüccet çeşidi de vakfiyelerdir. Hem üslupları hem de muhtevaları itibariyle diğer hüccetlerden ayrılırlar, hüccetlere ait genel özellikler dışında bir başlangıç bölümü vardır ki ifadeler vakfedene ve vakfa göre değişir. Ayrıca her vakfiye bütün unsurlarıyla tam bir dava dosyası niteliğindedir. Vakfiyeler, menkul ve gayrı menkul vakfiyeler,[41] nakit para vakfiyeleri,[42] gayrı müslim vakfiyeleri ve vakıf mallarının değiştirilmesine (istibdal) ait hüccetlerdir.[43]

2. İ'lâmlar

Şer'î bir hükmü ve altında kararı veren kadının imza ve mührünü taşıyan yazılı belgeye i'lâm denir. Her i'lâm belgesi, davacının iddiasını, dayandığı delilleri, davalının cevabını ve def'i söz konusu ise def'in sebeplerini, son kısımda verilen kararın gerekçelerini ve nasıl karar verildiğine dair kayıtları ihtiva eder. İ'lâm belgelerini diğer sicil kayıtlarından ayıran en önemli özellik, hâkimin verdiği kararı ihtiva etmesidir.[44]

a. Genel Özellikleri

Hâkimin imza ve mührü îlamlarda alt tarafta yer alır. İmza hâkimin kendi eliyle yazmış olduğu ismi ile künyesinden ibarettir. Mühür ise hâkimin ismini, babasının ismini ve bazen de kısa bir dua cümlesini ihtiva eder. Evvela davacının adresi, adı, babasının adı yazılır. Eğer davacı başka bir beldeden ise memleketi belirtilir ve davanın görüldüğü yere niçin geldiği ve halen nerede oturduğu kaydedilir. Davalının ise sadece adı, varsa meşhur olduğu ünvanı ve babasının adı yazılır. Adrese pek temas

[36] **Ç.Ş.S**. 2/40, s.21 1270/1854 tarihli Ahmet kızı Fatma'nın tarlalarını Çanakçı köyünden Halil'e sattığına dair hüccet.
[37] **Ç.Ş.S.** 4/119, s.39, 1285/1869 tarihli Ebubekir kızı Şerife'nin kocasından kendisine intikal eden dükkanın bitişiğindeki başkasına satılan dükkanın bedeli karşılığında Şerife'ye satılmasına karar verildiğine dair hüccet.
[38] **Ç.Ş.S.** 3/212, s.111, 1282/1866 Hafız Mustafa'nın Şerif Molla'ya 14500 kuruş borcu olduğunun kaydedildiği.
[39] **Ç.Ş.S**. 3/204, s.106 1282/1866 Rum Osef oğlu Haralam'ın Çerkez Devletkul oğlu Mehmet Salih'ten sulh bedeli olan alacağını tahsil ettiği.
[40] **Ç.Ş.S**. 3/34, s.19, 1280/1864 Çakırlıoğlu Ebubekir'in varislerinden hanımı Emine ve çocukları Kerime ve Hafize'nin miras konusunda kardeşleri Mehmet ve Ahmet'in zimmetlerini ibra ettikleri.
[41] **Ç.Ş.S.** 1/136, s.95, 1258/1843 tarihli Emine Hanım'ın Saray köyündeki dükkanını vakfettiğine dair hüccet.
[42] **Ç.Ş.S**. 1/79, s.55 1257/1842 tarihinde Darağacı oğlu Hacı Osman malından yedi bin beş yüz kuruşu vakfetmiştir.
[43] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri* 26-27; **Ç.Ş.S**. 2/71, s.40, 1273/1857 tarihli Defterdar Abdülbaki Paşa Camii'ne vakfedilen iki adet dükkanın mütevellileri tarafından satış hücceti.
[44] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri* s.27; Bayındır, *İslam Muhakeme Usulü*, s. 3.

edilmez. Davacının iddiası yani dava konusu eksiksiz olarak zikredilmeli, davalının cevabı yani karşı davası, def'i ve itirazları zikredilecektir. İ'lâmda yer alması gereken hususlardan biri de kararın gerekçesi demek olan ispat vasıtalarıdır. Bütün bunlardan sonra hâkim, i'lâm metninin sonunda davanın ispat vasıtalarına göre kalıp ifadelerle kararını açıklar. Tarih ya Arapça olarak yazıyla yazılır veya bugünkü tarih atma şekillerine benzer bir şekilde yazılır. Ayrıca i'lâmlarda sonda şuhûdü'l-hal başlığı altında şahitlerin zikredilmesine gerek yoktur. [45]

b. İ'lâm Çeşitleri

İ'lâm çeşitleri şu şekilde sıralanabilir: borç ikrarı ile ilgili i'lâmlar, alacağın ispatına ilişkin i'lâmlar,[46] karşı tarafa yemin teklifini (tahlif) ihtiva eden i'lâmlar, alacağın teciliyle ilgili i'lâmlar, kefâlet,[47] havale ve istihkak i'lâmları; muhayyerlik hakkına ait i'lâmlar, hürriyetin ispatı ile ilgili i'lâmlar, tazminatlara dair i'lâmlar, icare ve vakıf i'lâmları,[48] evlenme ve boşanmaya[49] dair i'lâmlar, tazir cezası i'lâmları,[50] iffete iftira, içki içme ve zina cezası,[51] sû-i hal i'lâmları, bina keşif i'lâmları, maktülün keşfi i'lâmları, diyet,[52] kısas, Müslüman olma[53] veya dinden çıkmaya dair i'lâmlar, sulh i'lâmları,[54] Ramazan Ayı'nın tespitine ilişkin i'lâmlar,[55] hırsızlık suçu[56] ve cezası ile ilgili i'lâmlar.[57]

---

[45] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s. 29-30.

[46] **Ç.Ş.S**. 3/33, s.19, 1280/1864 tarihinde Çöplüzade Ali Efendi'nin alacaklı olduğu iddiasıyla Hacı Hasan aleyhine açtığı davada alacağının tahsiline karar verilmiştir.

[47] **Ç.Ş.S.** 3/406, s.206 1284/1868 tarihli Osman Ağa'nın Ömeroğlu Hasan'da olan alacağının kefili olan Zaptiye Çavuşu Mehmet Bey'den tahsili.

[48] **Ç.Ş.S**. 1/119, s.84 1258/1843 tarihinde Sünbülzâde Ahmet Ağa sağlığında iken malının bir kısmını vakfedip kalanını mirasçıları arasında pay etmiş, mirasçılar mahkemede vakfedilen kısımla ilgili dava açmışlar fakat vakıf şahitlerle sabit olmuştur.

[49] **Ç.Ş.S**. 1/321, s.182, 1263/1847 tarihli Hacı Osman'ın hanımı Mustafa kızı Fatma'yı boşadığı şahitlerin ifadeleriyle sabit olduğundan Fatma'nın başkasıyla evlenmesine izin verildiğine dair i'lâm.

[50] **Ç.Ş.S**. 3/536, s.253 1284/1868 tarihli Mehmet Çavuş'u döven Debbağ Yusuf, Bekiroğulları Mustafa ve Arif ve Ceronoğlu Ali'nin ta'zir cezası ile cezalandırılmalarına karar verildiği.

[51] **Ç.Ş.S.** 3/468, s.231 1284/1868 tarihli Musa kızı Zeynep'i dağa kaldırarak ırzına geçen Karaca Ömer oğlu Ahmet'in ta'zir cezası ile cezalandırmasına karar verildiği.

[52] **Ç.Ş.S.** 1/217, s.120 1260/1845 tarihli katil Hüseyin'in mallarının satılarak ölünün mirasçılarına diyet olarak verileceğine dair i'lâm.

[53] **Ç.Ş.S**. 4/871, s.370 1289/1873 tarihli Çorum'da İslamiyeti kabul eden Yovan'ın zorla Müslüman olduğu şikayet edilmiş, yapılan araştırma sonucu Yovan'ın kendi isteğiyle İslam'ı kabul ettiği sabit olmuştur.

[54] **Ç.Ş.S.** 1/125, s.88, 1259/1844 tarihinde Abdullah oğlu Halil, Ahmet isimli şahısta 360 kuruş alacağı olduğu iddiasıyla açtığı davada anlaşmaya varmışlardır.

[55] **Ç.Ş.S**. 4/5, s.1 1285/1869 tarihli Bin iki yüz seksen beş senesi Ramazan ayının salı gününden itibaren başlayacağı.

[56] **Ç.Ş.S.** 4/261, s.101 1286/1870 Laloğlu Mehmet'in üç tosununu çaldıkları iddiasıyla Hüseyin ve Ali aleyhine açtığı davada haklı görüldüğünden tosunlarının kendisine teslimine ve hırsızların cezalandırılmasına karar verildiği.

[57] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s. 31.

3. Ma'rûzlar

Kadı tarafından kaleme alındığı halde kadının kararını ihtiva etmeyen ve hukukî bir durumun tespiti açısından yazılı bir delil olarak kabul edilemeyen ve sadece kadının icra makamlarına idarî bir durumu arz ettiği veya halkın icra makamına yahut kadıya hitaben yazdığı şikâyet dilekçelerine ma'ruz denir. Bunlar kısaca astın üste yazdığı bir isteği veya bir durumun arzını havi yazılı belge ve kayıtlardır.

a. Ma'rûz Çeşitleri

Vezirler, çevredeki kadılar veya müftülerin hüsn-i halini arz ederek bunların taltifini talep edebilir (hüsn-i hal ma'rûzları);[58] şaki kimselerin sû-i halini arz ederek gereğinin yapılmasını talep eder (sû-i hal ma'rûzları), boşalan görevleri icra makamına bildirir (cihât-ı mahlule ma'rûzları); ferağ edilen veya kaldırılan görevleri (cihetleri) arz eder (cihât-ı mefruğa ve merfua ma'rûzları); merkezi idareden kendisine gönderilen emirlerin ulaştığını bildirir; mülazemete dahil olan kadı ve âlimlerin durumunu arz eder; tutukluların salıverilmesi, vali ve kadıların vefatı[59] veya berat talebi gibi muhtelif mevzuların arzını ihtiva edebilir.[60]

Halk tarafından mahkemelere çeşitli konularda yapılan şikayetler, hâkimin emriyle görevliler tarafından yapılan keşif ve tahkikat raporları ve naiplerin daha çok ceza konularında yürüttükleri soruşturma ve hâkimin tasvibine bağlı olarak verdikleri hükümler ve hâkimlerin bir üstlerine arz ettikleri konular hep ma'rûz başlığı altında sicil defterlerine kaydedilmiş bulunmaktadır.[61]

4. Mürâseleler

Şer'iyye sicillerinde yer alan ve kadının kendisine denk veya daha aşağı rütbedeki şahıs yahut makamlara hitaben kaleme aldığı yazılı belgelerdir. Mesela merkezden gelen bir ferman veya buyruldu üzerine, herhangi bir sanığın yakalanması için mahallin voyvodasına veya kethüdasına yazdığı[62] yahut tayin edildiği kadılık

[58] **Ç.Ş.S**. 2/5, s.1, 1269/1853 tarihli Çorum Müftüsü Seyyit Mehmet Sadık'ın ahalinin memnuniyeti nedeniyle görevine devam etmesinin uygun görüldüğüne dair ma'rûz.
[59] **Ç.Ş.S.** 1/313, s.174 1262/1846 tarihinde Çorum kadısı Derbendî Hacı Hüseyin Efendi'nin vefatıyla boşalan kadılığa Müftüzade Hacı Halik Ağa'nın tayin edilmiştir.
[60] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri* , s. 37.
[61] Bayındır, *İslam Muhakeme Usulü*, s. 18.
[62] **Ç.Ş.S.** 2/172, s. 95. 1279/1863 hırsızlık ve gasp suçundan hüküm giyip hapishaneden firar eden Zorba'nın oğlu Mehmet'in yakalanması.

görevini herhangi bir naibe devrettiğini bildiren resmî bir yazı[63] mürâselelere örnek olarak verilebilir.[64]

B. Başka Makamlardan Sadır Olan Belgeler

1. Padişahtan Gelen Emir ve Fermanlar

Fermanlar iki grupta incelenir ki; birincisi padişah ihtilaflı olan bir şer'î meselede mevcut görüşlerden birini tercih ettiğini kadıya bildirir ve şer'î hükmün icrasını te'yid için yazılı emir gönderir,[65] ikincisi düzenleme yetkisi olan sahalarda bazı düzenleyici kaideleri Divan-ı Hümâyun'un telhisi üzerine tanzim eder ve durumu kadılara bildirir.[66] Şer'iyye sicillerinde bulunan ve bazen kendileri için hususî defter tutulan bu kayıtlar, Osmanlı hukukunun da başta gelen kaynaklarındandır. Müstakil bir defter tutulmadığı zaman, bazen sicillerin başına, bazen ortasına, bazen de kayıtlardan ayrılması için ters olarak sicillere kaydedilirdi.[67]

2. Sadrazam, Beylerbeyi ve Kazaskerden Gelen Buyruldular

Sadrazamlar padişahın emrine dayanarak bazı hususları padişaha hatırlatabilirler. İşte sicillerde bulunan kayıtlardan biri de sadrazamın yazılı emirleri demek olan buyruldulardır.[68] Aslında buyruldu, sadrazam, kaptan-ı derya, vezir, beylerbeyi, kazasker gibi devlet erkânının yazılı emirlerine denir.[69] Bazı üst rütbeli kadılar dışındaki bütün kadıların tayini kazasker tarafından yapılmaktadır. Özellikle dibâce yani başlangıç kısmından hemen sonra yer alan, kazaskerlere ait tayin buyrulduları buraya örnek olarak verilebilir.[70]

---

[63] **Ç.Ş.S**. 2/112, s. 63. 1278/1862 tarihli Müftüzade Hacı Mehmet Sıtkı Efendi'nin Çorum naibliğine tayin olunduğuna dair mürâsele.
[64] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s. 38.
[65] **Ç.Ş.S.** 1/82, s. 56. 1257/1842 tarihinde zina suçu işleyenlere uygulanacak ceza ve uygulama şekli ile ilgili olarak Çorum mahkemesine emir gönderilmiştir.
[66] **Ç.Ş.S.** 1/3, s. 2. 1255/1840 tarihli Tanzimat hükümlerinin uygulanması hakkında gönderilen ferman bu kısma örnek olarak verilebilir.
[67] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, s. 39.
[68] **Ç.Ş.S.** 1/5, s.5, 1855/1840 tarihli vergilerin adil bir şekilde toplanması maksadıyla Hüseyin Rüştü Efendi'nin Çorum Mutasarrıfı olarak tayin edildiği ve ona görevinde gerekli kolaylığın sağlanmasına dair buyruldu.
[69] **Ç.Ş.S.** 1/203, s.115, 1260/1845 tarihli askerlik süresinin bir yılla sınırlandırılacağından ordunun asker ihtiyacını karşılamak maksadıyla nüfus sayımı yapılmasına dair gelmiş olan ferman gereği Ankara muhassılının Çorum ve çevresindeki erkek nüfusun sayımının yapılmasına dair buyruldusu.
[70] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s. 44-45.

3. Tezkereler, Temessükler ve Diğer Kayıtlar

Osmanlı diplomatikasında, daha ziyade üstten alta veya aynı seviyedeki makamlar arası yazılan ve resmî bir konuyu ihtiva eden belgeye tezkere denmektedir. Aslında aynı şehir ve kasabada bulunan resmî dairelerin birinden diğerine yazdıkları yazılara tezkere, şehirler arasındaki yazışmalara ise tahrirat enmesi son zamanlarda âdet haline gelmiştir. Kendilerine berat ile bir cihet tahsis edilen şahısların eline söz konusu berata dayanarak tezkere verilirdi. Bu tezkerelerin bir sureti de şer'iyye sicillerine, müstenedi olan berat ile beraber mutlaka kaydedilirdi. [71]

Temessük; mir'î arazide ve gayrı sahih vakıflarda tasarruf sahiplerine, yetkili makam veya şahıslar tarafından verilen belge demektir. Yani temessük tasarruf vesikası demektir ki, sonraları tapu tahriri bunun yerine geçmiştir. Yetkili makam ve şahıslar, sahib-i arz denilen tımar ve zeamet sahipleri, vakıf mütevellileri, mültezimler, muhassıllar veya muhasebe kalemlerinden biri olabilir.[72] Şer'iyye sicillerinde bu zikredilenlerin dışında da kayıtlar mevcuttur fakat bunların adedi oldukça azdır.[73]

III. ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN ÖNEMİ

Şer'î mahkemeler Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte tarihe karışmakla beraber, devletin muhtelif devirlerdeki hukukî, iktisadî, dinî, askerî ve idarî müesseseleri hakkında bize çok değerli tarihî belgeler bırakmıştır. Şer'iyye sicilleri dil, din ve renk farkı gözetmeksizin bütün insanlarla ilgili olayları ve bu olayları ilgilendiren mahkeme kararlarını ve idari düzenlemeleri ihtiva eder. Eski mahkeme kararlarının tutanak defteri demek olan şer'iyye sicillerinin önemi ve kapsamı günümüzdekilerden daha çoktur. Çünkü Osmanlı Devleti'nde herhangi bir beylerbeyine, eyalete veya sancak ve kazaya devletin yetkili organları tarafından gönderilen ve hüküm denilen emirler sadece bazı askerî kararlar dışında tamamı şer'î mahkemeleri temsil eden kadılara verilirdi. Kadılar hukukî işlere memur oldukları gibi devletin bulundukları idare merkezindeki yürütme görevini de üzerine almış birer memur idiler.[74]

---

[71] M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı 1971, III, s. 491-492; Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986, s. 337-339; Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, s. 46.
[72] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, s. 453; Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s. 48.
[73] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s. 50.
[74] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s. 11.

A. Genel Tarih Açısından

Kadıların devlet merkeziyle yaptıkları resmî yazışmaları, halkın şikâyet ve dileklerini, mahalli idarelere ait hukukî düzenlemeler olarak kabul edilen ferman ve hükümleri, en önemlisi de ait olduğu mahallin sosyal ve iktisadî hayatını yansıtan mahkeme kararlarının ihtiva eden bu siciller incelenmeden Osmanlı Devleti'nin siyasî, idarî ve sosyal tarihini hakkıyla ortaya koymak mümkün değildir. Siciller her konuda tarihe temel kaynak olmakla beraber özellikle son zamanlarda ortaya çıkan şehir tarihleri ve yurdun muhtelif bölgelerindeki mahallî hayata ait ilmî araştırmaların en önemli kaynaklarından biridir. Sadece Türkiye sınırları içinde yer alan toprakların değil, belki Osmanlı Devleti'nden ayrılan ve bugün sınırlarımız dışında bulunan toprakların da gerçek tarihi bu vesikalar incelendikten sonra yazılabilir.

Sicillerin genel tarihe katkıları, önemli tarihî olayların, tarihî şahsiyetlerin, mahallî yer adlarının ve önemli tarihî müesseselerin bütün ayrıntılarıyla doğru olarak tespitinde birinci derecede önem arz edecektir.[75]

B. Hukuk Tarihi Açısından

Hukuk tarihimizi incelerken İslam hukukunun uygulamada nasıl göründüğünü, nasıl bir şekil aldığını, değişime uğrayıp uğramadığını, hukukî sorunları çözüp çözemediğini ilk olarak bu sicillere bakarak anlayabiliriz. Tabiri caizse, siciller bu anlamda bizim mihenk taşlarımızdır. Yine eski hukukumuzla ilgili bazı öznel ve hatta ideolojik yönelimli yorumların doğru olup olmadığını, bu hukukun uygulamasını yansıtan kadı sicillerine bakarak sınayabiliriz. Osmanlı devrinde İslam hukukunun uygulanışını, bu hukukun şer'î hukukla ilişkisini, sadece kanunnamelere bakarak değerlendirmek doğru olmaz. Bu hususlarda gerçeğe yakın yorumlar yapabilmek için uygulama kaynakları olan siciller ihmal edilemez nitelikte kaynaklardır.[76]

1. Özel Hukuk Açısından

Şahsın hukuku ile ilgili kararlardan, Osmanlı hukukundan gerçek ve tüzel kişilerin (vakıfların) bilindiğini, ehliyet, gaiplik, şahsî haklar ve benzeri konulara dair şer'î hükümlerin aynen uygulandığını anlamaktayız. Örneğin sicillerde ameliyat olan

[75] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s. 12.
[76] Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", **TALİD**, Cilt: 3, Sayı: 5, (2005), s. 191.

şahsın, ameliyat yapacak doktora şahsiyet haklarından olan kişinin vücut bütünlüğü üzerinde sahip olduğu hakka riayet edilerek ameliyata icazet verdiğini ve bu icazetin mahkemece zapta geçirildiğini görüyoruz.[77]

Aile hukuku ile ilgili kararlar ve sicil kayıtlarından eski aile yapısını, nişanlanma,[78] evlenme ve benzeri müesseselerin nasıl işlediğini, tamamen erkeğe ait gibi sanılan boşama hakkının kadın tarafından nasıl kullanıldığını,[79] şiddetli geçimsizliğin kadına evlenmeyi sona erdirme hakkını verdiğini,[80] karı-koca arasındaki mal ayrılığı rejimini,[81] karı-kocanın çocuklar üzerindeki hak ve vazifelerini,[82] mehir olarak hangi eşyaların verildiğini ve tarihin muhtelif devirlerinde bir ailede hangi şeylerin önem arz ettiğini ve en önemlisi de evlenme akdinin sicile (mecburî olmasa da) kaydedildiğini öğrenebiliriz.[83] Aynı zamanda boşanmalar ve iddet bitimleri de tarihli olarak sicillere kaydedilmiştir.

Miras hukukuna ilişkin kayıtların çoğunluğu miras sözleşmeleri (teharüc), devletin mirasçılığı ve tereke taksimleri teşkil etmektedir. Hem tereke taksimi hem de vasiyet ile ilgili kayıtlardan, muhtelif devirlerdeki ailelerin refah seviyelerini, kullandıkları eşyaları ve fertlerin sahip olduğu mal varlıklarını öğrenmek mümkündür.[84]

Eşya, borçlar ve ticaret hukukunu birbirinden ayırmak mümkün değildir. Eşya hukuku ile ilgili kararlardan mülkiyet hakkının, din, dil ve ırk farkı gözetmeksizin bütün fertlere belli şartlar altında tanındığını, bunun yanında bu hakkın bazı amme veya hususî hukuk kayıtlarıyla kayıtlanabildiğini, sınırlı aynî hakların bütün çeşitleriyle bilindiğini, tapu sicil sistemi yerine hüccetli şer'î sicil sisteminin kullanıldığını öğreniyoruz. Borçlar hukuku ile ilgili kararlar, para vakıfları dışında faiz muamelesine benzeyen muamelelerin bile kabul edilmediğini ve akitlerde karşılıklı rıza beyanının esas kabul

[77] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, s. 13; **Ç.Ş.S.** 1\75, s. 52. 1258\1843 tarihli belgede Çorum'un Sancaktar mahallesinde yaşayan Beyoğlu Mehmet isimli şahsın boynunda çıkan yarayı temizlemek maksadıyla açacak olan ve aynı mahallede yaşayan cerrah Abdülbaki oğlu' na karşı herhangi bir davada bulunmayacağına ve buna izin verilmesine dair bir kayıt mevcuttur.

[78] **Ç.Ş.S.** 4\73, s. 23. 1285/1869 tarihinde Rasul'ün Ayşe'yi nikahladığı halde kendisine itaat etmediği gerekçesiyle dava açmış, sözü geçen iki kişinin nişanlı olup aralarında nikah bağı henüz olmadığından dava reddedilmiştir.

[79] **Ç.Ş.S.** 3\436, s. 218. 1284/1868 tarihinde Emine, Hasan'dan nafaka ve mehir talep etmemek üzere muhalaa yoluyla boşanmıştır.

[80] **Ç.Ş.S.** 3\351, s. 182. 1283/1867 tarihinde Osman kızı Fatma eşi İbrahim'den geçimsizlik nedeniyle boşanmıştır.

[81] **Ç.Ş.S.** 4\803, s. 325. 1289/1873 tarihinde İsmail Efendi bir bahçe, bir inek ve bir danasını hanımı Şerife Havva'ya bin altı yüz seksen dört kuruşa satmıştır.

[82] **Ç.Ş.S.** 4\494, s. 176. 1287/1871 tarihinde Mustafa oğlu Hasan'ın üç çocuğunun vasisi olan anneleri Süleyman kızı Rabia'nın talebiyle çocuklar için aylık elli kuruş nafaka tahsis edilmiştir.

[83] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, s. 13.

[84] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, s. 13.

edildiğini göstermektedir. Ticaret hukukunun da özellikle şirketler hukukunun satım akdi ve şirket akdi içinde mütalaa edildiğini[85] ve muhtelif devirlerde değişik ticarî örf ve âdetlerin yerleştiğini mütalaa ediyoruz. Her üç hukuk dalında da şer'î hükümler esas alınmıştır.

Devletler hususî hukuku alanında ahval-i şahsiye ve ibadet konuları dışında zimmîlere de kendi rızalarıyla İslam hukukunun esaslarının uygulandığını, başta aile ve miras hukuku olmak üzere kendi dinleri gereği olan konularda kendi hukuklarının tatbik edildiğini, mesela evlenme akdinin icrası, boşanma ve terekenin taksimi gibi hususlarda tamamen din serbestliği olduğunu görüyoruz. İçki içme gibi hususi olan bazı konular dışında ceza hukuku alanında eşya, borçlar ve ticaret hukuku sahalarında Müslüman-gayr-i müslim ayrımı yapılmadığını görüyoruz.[86]

2. Kamu Hukuku Açısından

Ceza hukuku alanındaki kararlarda, Osmanlı Devleti'nde İslam hukukunun hükümleri uygulanmış, takdiri hâkime ve devlete bırakılan cezaları tanzim için zaman zaman kanunnameler çıkarılmıştır.

Usul hukuku ile ilgili kararlarda da İslam hukukunun hükümlerinin uygulandığını ancak ictihat hukuku ve örfî hukuk denen hükümlerin de nazara alındığı anlaşılmaktadır. En çok müracaat edilen ispat vasıtaları ise şahitler, davalının ikrarı, yemin ve nükûldür (yeminden kaçma).[87] Dava konularıyla eski şer'iyye mahkemelerinin faaliyetlerini ve İslam hukukunun tatbikattaki usûl ve kaidelerini bize olduğu gibi aksettiren sicil zabıtlarının ehemmiyetleri inkâr edilemez. Çok kısa olmalarına rağmen bu zabıtlar dava ve mahkeme usûllerini, davacıların iddialarını, karşı tarafın ret ve ikrarını, ret hallerinde sübut şekillerini ve nihayet kadıların şer'î kararlarını tanıtmaları itibariyle dikkat çekicidir.[88]

Fetva-kaza ilişkisini de şer'iyye sicilleri vasıtasıyla izlemek mümkündür. Böylece "müftü" veya "şeyhülislam" yahut "kenar müftülerince verilen fetvaların

[85] **Ç.Ş.S**.3/529, s. 250. 1284/1868 Budakoğlu Molla Hasan'ın şirket ortaklığından alacağı olduğu iddiasıyla Hacı Hafız Mustafa aleyhine açtığı davada 1080,5 kuruşun tahsiline karar verilmiştir.
[86] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s. 13.
[87] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, s. 14; **Ç.Ş.S.**1/46, s. 32. 1256/1841 tarihinde kız kaçırma hadiselerinin çoğalması nedeniyle bu suçu işleyenlerin altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılacağına dair kanunnameye zeyl yapılmıştır.
[88] Kankal ve Diğerleri, *248 nolu Mardin Şer'iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, s. 8.

mahkeme kararlarına nasıl yansıdığı, hangi konularla ilgili fetva istendiği, fetva karşısında kadının durumunun ne olduğu hususlarında belirlemeler ve yorumlar yapma imkânını elde edebiliyoruz.[89] İcra ve iflas hukukunun temel esaslarının Osmanlı döneminde de bilinip, çavuşlar ve subaşıların bir görevinin de icra memurluğu olduğunu görüyoruz.

Sicillerdeki kayıtların önemli bir kısmını da malî hukuka dair mahkeme kararları ve hüccetler, idare hukukuna ait fermanlar, buyruldular, tezkereler ve benzeri kayıtlar teşkil etmektedir. Bunlar vergi çeşitleri ve tahsili, çeşitli idarî müesseseler ve bunların fonksiyonlarıyla ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir.[90]

C. İktisat Tarihi Açısından

Siciller, XV ile XX. asır arası dönemde Anadolu halkının hayat ve geçim tarzı, memlekete dışarıdan giren ve memleketten dışarı çıkan, yani ithalat ve ihracat konusu olan eşya, Anadolu halkının yetiştirdiği tarım ürünleri, imal ettiği sanayi mamülleri, Anadolu'da mevcut olan sanat ve meslek çeşitleri,[91] halktan toplanan vergiler,[92] devletin memuruna ödediği tahsilatlar,[93] hukuk ve ceza davalarındaki tazminatların miktarı ve cinsi, para arzı ve çeşitleri, para enflasyon ve devalüasyonun gerçek manada tarihî seyri hakkında önemli bilgiler vermektedir.[94]

D. İskân Tarihi Açısından

Bugün birçoklarının adları değişmiş, bazıları iktisaden gelişmiş veya gerilemiş yahut büsbütün terk edilmiş olmalarına rağmen eskiden meskûn olan veya olmayan yerleri aydınlatmaları itibariyle kasaba, köy, mahalle, semt, çiftlik, mezra, hususiyle aşiret ve kabile adlarını ihtiva eden resmî kayıtlar iskân tarihimiz için paha biçilmez vesikalardır.[95]

---

[89] Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri*", TALİD*, Cilt: 3, Sayı: 5, (2005), s. 190.
[90] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s. 14.
[91] **Ç.Ş.S.** 2/39, s. 21. 1970/1854 tarihli Çorum dokumacı, nalbant, demirci, dülger, terzi ve çarıkçı esnafı için belirlenen narhlardan söz konusu yıllarda mevcut meslek gruplarını öğrenebiliriz.
[92] **Ç.Ş.S.** 1/12, s. 8. 1256/1841 tarihli Çorum'un mahalle ve köylerinden tahsil olunacak vergi miktarını gösterir defter sicile kaydedilmiştir.
[93] **Ç.Ş.S.** 1/71, s. 51. 1257/1842 tarihinde şer'î mahkemelerde görevli naiblere hazineden verilen maaşın kesilip, önceden olduğu gibi mahkeme gelirlerinden belirlenen ücretler üzerinden gelirlerini temin etmeleri gerektiği belirtilmiştir.
[94] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s. 15.
[95] Kankal ve Diğerleri, *248 nolu Mardin Şer'iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, s. 9.

E. Sosyal Yapı ve İdarî Teşkilat Açısından

Şer'i siciller eski idarî teşkilatımızın yapısını ve özelliklerini aydınlatması açısından da tetkike değer vesikalardır. Özellikle kaza, sancak ve eyalet taksimatı, beylerbeylik, sancak beyliği, kethüdalık, voyvodalık gibi idarî; kadılık, naiblik, muhzırlık, mübaşirlik, bostancıbaşılık, çavuşluk ve subaşılık gibi adlî müesseselerin hem idarî yapısını, hem de ifa ettikleri fonksiyonlarını sicillerden çıkarmak mümkündür. Aynı şekilde sicillerdeki kayıtlardan vakıf, gedik, narh ve benzeri sosyal ve iktisadî müesseseler hakkında önemli bilgiler edinmek de mümkündür.[96]

Defterlerde bulunan narh kayıtları,[97] esnaf teftişine dair kısa fakat çok açık zabıtlar,[98] vaktiyle kadıların belediye işlerine de baktıklarını te'yid etmekte, o zamanki belediye kaide ve nizamlarını açıkça göstermektedir. Bilhassa yerli sanayinin korunmasına, ticaret eşyasının ve masnu malların muayyen ölçülere tabi tutulmasına ve sık sık kontrol edilmelerine, bunlardan başka meslek ahlâkının kökleşmesinde mühim amil olan ve ehemmiyetleri çok evvel anlaşılmış olup da devamında fayda görülen eski esnaf teşkilatına (loncalar), yiğit başlarla esnaf kethüdalarının (şeyhler) tayin ve azillerine, esnaf adlarına, ihtikâr ve istifçilik gibi olaylara karşı mahkemelerce alınan tedbirlere dair elimize geçen zabıt ve hükümler iktisat ve ticaret tarihimiz için pek mühimdir.[99]

F. Îmar Tarihi Açısından

Gerek tevcihler, gerekse vakfiye kayıtları, vakfa ait alacak davaları, vakıf mukataaları, ve gerekse tamirler dolayısıyla bu defterlerde zikri geçen cami, medrese, muallimhane, imaret, türbe, zaviye, kale, kervansaray ve kilise adları halen ayakta olsun veya olmasın eski sanat abidelerinin mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Hatta bu kayıtlardan kitabesiz abidelerimizin inşa ve tamir tarihlerini bazen tespit edebileceğimiz gibi tamiratta kullanılan malzemenin cins ve nev'ini öğrenmek de mümkündür. Böylece

[96] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, s. 15.
[97] **Ç.Ş.S.** 1/54, s. 41. 1262/1846 tarihli sene içerisinde kasaplar için belirlenen narh kayıtları mevcuttur.
[98] **Ç.Ş.S**. 1/319, s. 179. 1263/1847 tarihli Hicri 1263 yılı için bazı ürünlere koyulan narh ve Çorum'da mevcut bakkal ve kasap esnafının isimlerini içeren belge.
[99] Kankal ve Diğerleri, *248 nolu Mardin Şer'iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin,* s. 8.

kadı defterlerinin mimarî tarihimiz bakımından cidden mühim eserler olduğu ortaya çıkar.[100]

G. Diplomasi Açısından

Siciller diplomasi ile diplomasi tarihi bakımından da önemlidir. Mesela şer'iyye sicillerinde kayıtlı olan vakfiyeler Bulgaristan, Kıbrıs ve Yunanistan vatandaşı olan Türklerin ilgili devletlere karşı hak arayışlarında hukukî bir temel sağlamaktadırlar.[101]

H. Askerî Açıdan

Şer'iyye sicillerinin bir diğer özelliği de harp tarihi ve askerî konularla ilgili olarak ihtiva ettiği tafsilatlı kayıtlardır. Osmanlı ordusu sefere çıktığında, hem Anadolu hem de Rumeli'ye ait muhtelif konak yerlerinde, hem asker, hem de erzak ve benzeri ihtiyaçların tedariki yoluna gidilmiştir. Savaş yapılmadan önce, sefer hazırlıklarına dair beylerbeyi ve sancak beylerine yazılı emirler gönderildiği gibi, ordunun ihtiyacı olan gıda maddeleri, gemi, at, kürekçi, araba, cephane gibi ihtiyaçların karşılanması amacıyla kadılara da yazılı emirler gönderilirdi.[102] Gönderilen bu yazılı emirler içinde, savaşın kime ve hangi sebeple açıldığı izah edilir[103] ve konuyla ilgili şeyhülislam fetvası hatırlatılarak halkın savaşın zaruretine inanmaları temin edilirdi.[104]

Askerî ve siyasî bakımlardan menzillerin kurulması, mirî develerin iaşeleri, savaş için mühim olan barut ve sair levazımın yollanması, yiyecek maddelerinin satın alınarak yola çıkarılması, sefer vukuunda muhasebeleri sonradan görülmek kaydıyla mukataa bedellerinin tahsil olunarak ve keselenerek hazine-i hümâyuna gönderilmesi, tımarlı sipahilerin ve sancakbeylerinin maiyyet kullarıyla birlikte, belirli günlerde ve belirli yerde toplanmaları gibi hususlarda ve herhangi bir sefer hakkında daha savaş başlamadan önce, merkezden eyaletlere yazılan emirler (sevkü'l-ceyş) bakımından son derece önemlidirler. Gerek bu emirler, gerekse mahkemelerce alınan kararlara dair bu defterlerdeki kayıtlar müverrihlerce verilen malumatı bazen çürüttüğü gibi bazen de

[100] Kankal ve Diğerleri, *248 nolu Mardin Şer'iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin,* s. 9.
[101] Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *TALİD,* Cilt: 3, Sayı: 5, (2005), s. 190.
[102] **Ç.Ş.S.** 2/49, s. 27. 1271/1855 Batum ordusundaki askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için Yozgat sancağından satın alınan zahirenin Samsun iskelesine nakli için gereken desteğin sağlanmasına dair emir.
[103] **Ç.Ş.S.**2/37, s. 19. 1278/1862 tarihli Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgal ettiğinden Osmanlı Devleti'nin bu ülkeye savaş ilan ettiğine dair ferman.
[104] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, s. 16.

te'yid eder. Bu itibarla harp tarihi bakımından bu vesikaların incelenmesi ihmâl edilemez.[105]

Tımarların kimlere ve ne surette tevcih edildiğine dair[106] beratlar ile bu tımarların kadılar huzurunda ve arttırma yolu ile mültezimlere verilmelerine veya sahiplerinin marifetiyle tapuya bağlanmalarına, vakıflara ait emlak ve akarların da aynı şekilde kiraya verilmelerine, bilhassa mer'î kanunnamelere göre alınacak vergilerin çeşit ve oranlarına dair sicillerde rastladığımız mazbut kayıtlar, Osmanlı Devleti'nin malî, ziraî, askerî durumlarını rakamlara dayanarak ortaya koymakta ve bu devletin iç teşkilatını en ince teferruatına kadar inceleme imkânı vermektedir.[107]

IV. SİCİLLERİN KORUNMASI VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

Sicillerin günümüze ulaşanlarının ve Türkiye sınırları içinde bulunanların sayısı konusunda araştırmacılar farklı rakamlardan söz etmektedir. Nasi Aslan on bine yakın defterin Devler Arşivleri Genel Müdürlüğü'nde olduğunu belirtirken bir o kadarının da İstanbul Şer'iyye Sicil Arşivi'nde yer aldığını dile getirmektedir.[108] Orhan Avcı Devlet Arşivleri'nde 8928 sicilin varlığına,[109] uzun yıllar İstanbul Şer'iyye Sicil Arşivi'nin idareciliğini yapan Abdülaziz Bayındır ise İstanbul ve çevresine ait 9872 sicile işaret etmektedir.[110]

Bugün, müze ve kütüphanelerimizde 6196 adet şer'iyye sicil defteri olup, bunlar şu yerlerde bulunmaktadır; Ankara Etnografya Müzesinde 1013, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesinde 2000, Diyarbakır Müzesinde 252, Adana Müzesinde 424, Hatay Müzesinde 101, Konya Müzesinde 329, Niğde Müzesinde 22 (10-12 si Bor'da Halil Nuri Yurdakul Kütüphanesinde), Afyon Müzesinde 158, Sivas Müzesinde 121, Kütahya Müzesinde 90, Bursa Müzesinde 827, Manisa Müzesinde 297, İzmir Müzesinde 179, Antalya Müzesinde 46, Kastamonu Müzesinde 207, Sinop Müzesinde 23, Tokat Müzesinde 107.[111] Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler* adlı eserinde 9883'ü İstanbul'a ve 6960'ı diğer şehirlere

[105] Kankal ve Dİğerleri, *248 nolu Mardin Şer'iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, s. 7-10.
[106] **Ç.Ş.S.** 2/48, s. 27. 1271/1855 tarihli Çorum'un bazı köylerindeki tımar sahipleri ve bedellerini gösteren taksimat defteri mevcuttur.
[107] Kankal ve Dİğerleri, *248 nolu Mardin Şer'iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin,* s. 7-10.
[108] Nasi Aslan, "Milli Arşivimiz İçerisinde Şer'iyye Sicilleri Eğitim ve Terminolojisi Problemleri", **I. Milli Arşiv Şurası** Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 12, 20-21 Nisan 1998, s. 190.
[109] Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *TALİD*, Cilt: 3, Sayı: 5, (2005), s. 187-213.
[110] Bayındır, *İslam Muhakeme Usulü*, s. 116.
[111] Osman Ersoy, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", **AÜDTCF Dergisi**, sayı: 11, (1964), s. 3-4.

(Millî Kütüphane'deki rakam 8931'dir) ait olmak üzere yaklaşık 17.000 deftere ait kayıt mevcut olduğundan söz eder.[112] Ayrıca birçok şehrin kütüphanesinde o şehre ait sicillerin kopyası yer almaktadır.

Bütün bu rakamlara rağmen bir de günümüze ulaşmayan ve resmî arşivlerde yer almayan çok sayıda sicil olduğunu unutmamak gerekir. Sicillerin bir kısmı zaman içerisinde savaşlar, yangınlar, su baskınları gibi değişik doğal afetlerden kaynaklanan çürümeler ve insan eliyle oluşan tahriplere uğramışlardır.[113] Bu tip tahriplerden kurtulmayı başaran sicillerin bir kısmı da çöplüklerden toplanmış ya da bazı özel şahısların eline geçmiştir. Bunlar yetmiyormuş gibi, koruma maksadıyla sonradan ciltlenirken de bir kısmının yazılarına dikkatsizlik sebebiyle zarar verilmiştir. Neticede bazı defter serileri ya tamamen yahut kısmen yok olmuştur. [114] Sonuç olarak defterlerin bir kısmı elimizde bulunmamaktadır.[115]

Şer'iyye sicillerinin korunmasına ve bir arşivde toplanmasına yönelik ilk girişim Osmanlı padişahlarından İkinci Abdülhamid'e aittir. Onun emriyle ilk arşiv 1894 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise Maarif Vekâleti'nin 3 Kasım 1941 tarihine ait 4018/2182 sayılı kararıyla sicillerin kütüphane ve müzelere devri sağlanmıştır. İstanbul hariç tutulmak üzere 1991'de Kültür Bakanlığı'nın aldığı bir karar gereği siciller Ankara'da bulunan Millî Kütüphane'de toplanmıştır. Bu kütüphanenin Yazma ve Nadir Eserler Deposu'nda korunan belgeler 2006 yılında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir.[116]

İstanbul ve çevresine ait siciller ise halen İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi'nde korunmaktadır. Osmanlı topraklarında yer alıp şu an Türkiye sınırları dışında kalan ülkelere ait siciller de mevcuttur.[117]

---

[112] Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA,* XXXIX, s. 9.
[113] Münir Atalar, "Şer'iyye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslamî Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 4, s. 303-328.
[114] Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *TALİD,* Cilt: 3, Sayı: 5, (2005), s. 188.
[115] Murat Hanilçe**, 1812-1813 Tarihli (16 numaralı) Tokat Şer'iyye Sicili**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları Sayı:4, 2013, s. 3.
[116] Hanilçe, *1812-1813 Tarihli (16 numaralı) Tokat Şer'iyye Sicili*, s. 4.
[117] Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri,* s.61; Türkiye dışındaki siciller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, XXXIX, s. 10.

V. ÇORUM ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Ankara Millî Kütüphane Arşivi'nde çeşitli merkezlere ait siciller arasında Çorum'a ait on altı defter bulunmaktadır. Bunlardan en eski tarihlisi bir numara ile kayıtlı bulunan defterdir (H. 1255-1264/ M. 1839-1847). En son tarihlisi ise on altı numara ile kayıtlı bulunan defterdir (H.1322-1327/ M.1904-1909).

Ayrıca Çorum İl Halk Kütüphanesi yazma eserler bölümünde H. 1240-1254 / M.1824-1836 tarihlerini ihtiva eden bir defter, bir de bu bölümde h.1004-1005 / M.1595-1596 tarihli başka bir defter daha bulunmaktadır. Bu deftere sonradan düşürülen bir hâşiyede eski mahkeme binasında çıkan yangında ahali tarafından kurtarılabilen evrak-ı perişan defterleri arasında olduğu ve Müftü Hacı Ahmet Feyzi tarafından hıfzedildiği bildirilmektedir.[118]

A. Sicillerdeki Toplumsal ve Hukukî Meseleler

1. Sicillerde Kanuna Karşı Hile

Şüphesiz toplumu meydana getiren fertlerdir. Fertler toplum halinde yaşamaya mecburdurlar. Bu sebeple aralarında bazı ilişkilerin cereyan etmesi kaçınılmazdır. Bu ilişkileri düzenleyen ise hukuk normlarıdır. Hukuk normları ferdin menfaatini gözetme yanında toplumun menfaatini ön planda tutmaktadır. Bu durumda ferdî çıkarlar toplum menfaatine göre ikinci planda kalmaktadır. Bu da fertlerin bazı tutum ve davranışlarının kısıtlı hale gelmesine yol açmaktadır. Zira umumun zararını ortadan kaldırmak için ferdî zararlar tercih edilmektedir.[119]

Ancak fert çeşitli mülahaza ve saiklerle kanunun âmir hükmünden kaçmak isteyebilir. Eğer doğrudan doğruya kanunu ihlal ederse karşısında kanunların gereğinin yerine getirilip getirilmediğini kontrol eden otoriteyi –ki bu devlet ve onunu temsilcisi olan mahkemeler veya diğer fertler- bulur. Bu durumda devlet karşısında fert zayıftır. Bu sebeple âmir bir hükmün fert tarafından doğrudan doğruya ihlali söz konusu değildir. Aksi halde suçlu olacaktır ve neticesinde ceza görecektir. İşte ferdin hem kanunun âmir hükmüne yakalanmama ve hem de kendi düşündüğü neticeye varabilmesi

[118] Ahmet Yaramış, "Çorum'un H.1240-1254/M.1824-1826 Tarihli Şer'iyye Sicili'nin H.1240-1241/M.1824-1826 Yılları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirme"**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Gazi Üniversitesi SBE, 1993), s. 7-8.
[119] Mecelle, madde: 26.

için en elverişli yol kanuna karşı hile müessesesidir. Bu durumda ferdin tasarrufu hukukî açıdan şekil itibariyle tam bir kusursuzluk içindedir. Böylece fert kanunun şekline uygun ancak maksat ve ruhuna aykırı bir tasarrufta bulunmuştur.[120]

Örneğin askerlik hizmeti gibi yurttaşlık ödevlerinden kaçmayı istihdaf eden çeşitli hileler vardır. Bunların çoğu kanun koyan tarafından baştan tahmin edilmiş, önleyici veya cezalandırıcı mahiyette muhtelif hükümlere mevzu olmuştur. Bütün bunlara rağmen ahlakî selabetten mahrum fertler bu cezai hükümlerle takip edilemeyecek mahiyette kombinezonlar icadı ile yurttaşlık mükellefiyetlerinden sıyrılma yollarını aramaktan hali kalmamışlardır.[121] Küçük veya bakıma muhtaç ve bakacak kimsesi olmayan kişilerin eşlerinin askerlikten muaf tutulduğu bir devirde gençler sırf bu mükellefiyetten kurtulmak için küçük ya da bakıma muhtaç kadınlarla evlilik yapmışlardır.

Bu konunun aile hukukunu ilgilendirmesi yapılan bazı evliliklerde kendini göstermiştir ki nikâh bağı, asıl maksadından öte askerlikten muaf olma amacıyla kullanılmıştır. Askerlik yaşına ulaşıp da askere gitmemek için küçük yaştaki kız çocuklarıyla evlilik yaptıkları tespit edildiğinden her tarafta olduğu gibi Çorum'da da bu durumun engellenmesine dair emir sicile kaydedilmiştir.[122] Başçavuştan ere kadar görev esnasında evlenecek olan kişilerin yakınlarından kefâlet senedi alınması, askerlikten kurtulmak için bakıma muhtaç yaşlı kadınlarla evlilik yapanların engellenmesine dair bir emir daha gönderilmiştir.[123] Kanun koyucu, askerlik vazifesi hususundaki bu hilenin bertaraf edilmesi için cezai müeyyide yerine sıkı takip edilerek önüne geçilmesi yolunu tercih etmiştir.

Kanuna karşı hile aslında kanun koyucunun iradesine karşı hiledir ve bütün fiil ve muameleler kanununun icaplarını yerine getirmemek, bu normları dolambaçlı bir şekilde ihlal etmektir. Ancak bu ihlal açıktan ve doğrudan doğruya yapılan ihlallerden farklı bir ihlal tarzıdır. Burada fert kanunun icaplarından sıyrılmaya, kanunu tatbik sahasından kaçmaya çalışır. Ancak bu kaçış yakalanmamayı da temin edecek kadar maharetli bir kaçıştır.[124] Dolayısıyla kanunların âmir hükümlerine karşı tam bir itaat ile

[120] Saffet Köse, **İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile**, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996, s. 68.
[121] Hamide Topçuoğlu**, Kanuna Karşı Hile**, Selüloz Basımevi, İzmit, 1950, s. 43.
[122] **Ç.Ş.S**. 4/879, s. 373.
[123] **Ç.Ş.S**. 4/890, s. 379.
[124] Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile,* s. 122.

tam bir itaatsizlik arasında mütevassıt bir durumu ifade eder ve hemen daima kanun koyanla kanuna uyması lazım gelen fert arasındaki gizli bir mücadeleye tercüman olur. Bu sebeple hilede kanun koyucunun maksadını iptal ederek kendi maksadına ulaşma arzusu vardır.[125]

Kanuna karşı hile meselesinde *Hamide Topçuoğlu* şunları söylemektedir:

> "*Kanuna karşı hile meselesini vazederken her şeyden evvel kendisine itaat zarureti olan bir normla bundan kaçmaya çalışan yani hem bu norma itaat etmemek hem de itaatsizliğini gizlemek isteyen bir süjeyi tasavvur ediyoruz. Şu halde evvela bu norma itaat zaruretinin kaynağını sonra da süjedeki itaatsizliğin saiklerini aramamız gerekir. Kanunlara ve mutlak manada hukuk kaidelerine itaat zarureti yalnız hukukî bir mükellefiyet değildir. Bu sosyal hayatın icabı olan bir zarurettir. Cemiyet kanuna muhtaçtır. Çünkü kendi hayatiyetini sürdürmek ve geliştirmek imkânlarını ancak onunla temin eder. Bu itibarla kanunlar daima -hiç değilse değiştirilmesine lüzum hissedilmediği müddetçe- bir sosyal ihtiyacın karşılığını ifade eder. O halde cemiyetle kanun arasındaki münasebet kanunun karşılamayı hedeflediği sosyal ihtiyacın durumuna tabi kalır. Kanuna karşı hilede iki zıt kuvvetin karşılaşması söz konusudur. Birisi kanunun tesir kuvveti, diğeri de ferdin kanundan kaçma konusundaki niyeti ve maharetidir."*[126]

Özetle hilede uyulması gereken bir normla bundan kaçmaya çalışan mükellefin yumuşak bir mücadelesi tasavvur edilmektedir. Bu durumda kişi hem ilgili hukuk kaidesine itaat etmemek hem de itaatsizliğini hukuken izin verilen bir muamele arkasına gizlemek istemektedir. Ferdin davranış ve hareketlerine birtakım kısıtlamalar getirmesi ya da ona görevler yüklemesi hukukun ayrılmaz özelliğidir.

[125] Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 71.
[126] Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile,* s. 67.

2. Sicillerde Fetva- Kaza İlişkisi

Osmanlı'da müftüler ve kadıların sıkı ilişkileri olmuştur. Kur'an ve sünnetin hükümlerine bağlı olup bu doğrultuda karar vermeleri, kendilerinde bulunması gereken özelliklerin hemen hemen aynı noktada buluşması, kadıların hükümlerinde fetvalardan yararlanmaları gibi ortak yönleri bulunmaktadır.[127] Bu nedenle fetvalar dava kararları içerisinde zikredilmiş ve çoğunlukla kararlar fetva yönünde sonuçlanmıştır.

İncelediğimiz dönem içerisinde kadı tayinlerinden yola çıkılarak görevlendirilen kadıların isimleri şöyledir: 1256/1841 Seyyit Hacı Hasan Tahir Efendi, 1259/1844 Seyyit Hacı Mehmet Tahir Efendi, 1261/1845 Mevlana Ali Efendi, 1262/1846 Müftüzâde Hacı Halik Ağa, 1262/1846 Seyyit Hacı İbrahim Efendi, 1264/1848 Müftüzâde Hacı Arif Bey, 1281/1865 Hüseyin Hüsnü Efendi, 1287/1871 Mevlana Hasan Sabri Efendi'dir.

Osmanlı Devleti'nde vilayet, sancak ve kaza gibi yerleşim bölgelerine kadı tayin edildiği gibi müftüler de tayin edilmiştir. Din farkı gözetilmeksizin reayadan (halktan) herkes sosyal hayatta ve hukuki alanda karşılaştıkları problemleri ve içine düştükleri anlaşmazlıkları müftüye sorabilmekteydiler. Gerek davacı gerekse davalı doğruluğuna inandığı davasını müftüye de anlatmaktan geri durmamış, gerektiğinde fetvasını almıştır. Kadının davacı veya davalı tarafından dava konusuyla ilgili müftüden aldıkları fetvayı nazar-ı dikkate aldığını ve genelde buna göre hüküm verdiğini görmekteyiz. Taradığımız şer'iyye sicillerinde bunun hilafına herhangi bir belgeye rastlamadık.[128] Mehmet Akif Aydın, Bursa Sicillerini esas alınan eserinde "daima fetvaya tabi olunduğunu ve mahkemeye fetva getiren tarafın lehine hükmedildiğinden bahseder.[129]

Kendisi mahkemede bizzat bulunmayan müftü taraflardan şer-i şerife göre, davasında haklı bulduğu kimseye bir fetva verir, o da bunu mahkemeye ibraz ederek hükmün kendi lehine olmasını talep ederdi. Doğrudan doğruya kadının kendisi de müftüye fetva için müracaat etmekteydi. Herhalde kadı tereddüt ettiği hallerde bu yola başvuruluyordu.

---

[127] Talip Ayar**, Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği**, Ankara: DİB Yayınları, 2014, s. 37.
[128] Nasi Aslan, "Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti", **Dinî Araştırmalar Dergisi,** Cilt:2, (Mayıs Ağustos 1999), s. 90.
[129] Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 77-78; Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile,* s. 69.

İncelenen sicillerde müftünün görevi şu şekilde özetlenmiştir: *"Hanefi mezhebinin imamlarının sözlerinden ve muteber kitaplardan doğru nakiller yaparak, fetva hizmetini yerine getirmek idi."* Ayrıca imzalarında "Çorum Müftüsü" ibaresini de mutlaka kullanmaları gerekiyordu.

Müftülerin görev süreleri kesin belli olmayıp durum ve şartlara göre değişebiliyordu. Bazen ölüm hadiseleri nedeniyle görevi son bulmuş, bazen de kötü halinden dolayı görevden alınmıştır. İşledikleri suçlar azil yazılarında belirtilmiyor ve sû-i hal ve davranışından dolayı ibaresi düşülüyordu.[130] Örneğin; 1845 yılında Osman Hilmi Efendi kötü hareketlerinden dolayı görevinden alınıp yerine Derbendî Hacı Hüseyin Efendi Çorum Müftülüğü'ne tayin edilmiştir.[131] Bazen de müftülük görevine devam etmesinin uygun görülmesi kayıtlara geçmiştir. Örneğin 1261 yılında Müftüzâde Hacı Ali Arif Efendi'nin Çorum Müftülüğü görevine devam etmesi uygun görülmüştür.[132] Görevleri ile ilgili belgelerde isim zikredilmekle beraber fetva istenen ya da alınan belgelerde müftüden "Eimme-i Hanefiyye", "Müftü Efendi" veya "Fetva Makamı" gibi tabirlerle bahsedilmiştir.

Kayıtlarda tayinleri yapılmasıyla belgelerde isimleri zikredilen[133] 1840-1874 yılları arasında görev yapan müftüler[134] Seyyit Hacı Mehmet Hilmi Efendi, Seyyit Osman Hilmi Efendi, Derbendî el-Hac Hüseyin Efendi, Müftüzâde Ali Arif Efendi, Seyyit Mehmet Sadık Efendi, Seyyit Ahmet Feyzi Efendi'dir.

Kadılar bazen mahkemede şahitlerin şehadetini kabulden sonra vereceği kararı te'yit için fetvaya müracaat etmiştir. Örneğin Çorum'da 11 zilhicce 1257\1842 tarihli belgede kocası kendisinin din ve imanına küfrettiği iddiasına şahit getirerek şahitlerin şehadeti kabul olunduktan sonra bu husus eimme-i Hanefiyye müracaat olunmuş, zevce: "Sen benim din-ü imanıma cima lafzıyla şetm edip ben bâin oldum diye dava açsa ve zevci inkâr etmekle beraber zevce vech-i şer'i üzere delil getirse zevcinden boş olur mu? El- Cevâb: olur. Bu surette zevce boş olduktan sonra zevc tecdid-i iman edip sonra tecdid-i nikâh murad ederse de zevcesini nikaha zorlayamaz ve zevce iddetini

[130] Adem Kara**, Osmanlı Teşkilat Yapısı İçinde Çorum Sancağı**, İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s. 116-118.
[131] **Ç.Ş.S.** 1\278, s. 150.
[131] Kara, *Osmanlı Teşkilat Yapısı İçinde Çorum Sancağı,* s. 116-118.
[131] **Ç.Ş.S**. 1\278, s. 150.
[132] **Ç.Ş.S.** 1\287, s. 155.
[133] **Ç.Ş.S.** 1\247, s. 130. **Ç.Ş.S.** 1\287, s. 155.
[134] Kara, *Osmanlı Teşkilat Yapısı İçinde Çorum Sancağı*, s. 118.

bekledikten sonra başka bir kimse ile nikahlanmaya kâdir olur mu? El-Cevâb: olur," diye sorunun cevabındaki fetvayı şerifeye dayanarak hüküm verilmiştir.[135]

Başka bir boşanma davasında Somaki kasabasından Hacı Osman, Şarkiyan mahallesinden hanımı Mustafa kızı Fatma'yı talak-ı selase ile boşamış, durum şahitlerin ifadeleriyle kesinleştikten sonra o tarihlerde vazifeli bulunan kadı Müftüzâde Hacı Halik Ağa hadiseyi fetvaya havale etmiş, fetva makamı da "nefsini başkasına tezvic edebilir" diye fetva-yı şerif tevcih eylemiş ve sonuç sicile kaydolunmuştur.[136]

Bazen de müftünün kendisi vermiş olduğu fetvayı kadıya müracaatla sicile kaydettirmiştir. Örneğin Ağcakaya köyünden Kömürcü Osman isimli şahıs zevcesi Hızır kızı Kezban'ı üç talak ile boşamış, Müftü efendiye istifta eylediğinde, konağında Varvarlızade Hacı Ahmet Efendi hazır iken Osman'a zevcesi Kezban'a hüllesiz tezevvüce kadir olamayacağına dair fetva vermiş, Müftü efendi ve Hacı Ahmet Efendi bunu kadıya haber vermişler ve de sicile kaydedilmiştir.[137]

Bir davanın incelenip ona uygun hukukî bir müeyyidenin bulunması belli bir bilgi ve yetenek ister. Çünkü bütün olayların hükümleri yazılı değildir. Yazılı kurallar sınırlı sayıdadır; fakat olaylar ise sınırsızdır. Olayların ortaya çıkış şartları ve ona etken olan unsurlar dolayısıyla, benzer olaylarda bile aslında çok büyük farklılıklar vardır. Dolayısıyla her olay ve ilgili dava kendi şartları içerisinde değerlendirilip çözülmelidir. Bu zorluklara girift davaları ve üst üste yığılan dosyaları da eklediğimizde kadının bir yardımcıya başvurması kaçınılmazdır. Bu sebepledir ki Osmanlılarda bazen kadının müftüden görüş istediği görülmektedir.[138] Örneğin; Nurullah mahallesinden Mahmut kızı Asiye'nin kocası Ases oğlu İsmail Silistre Savaşı'nda kaybolmuş ve şahitler kaybolduğuna şehadet etmişlerdir. Bu durum Müftü Mehmet Sadık Efendi'ye istifta olunmuş; "Zeyd başıbozuklukla (sivil savaşçı olarak) sefere gidip, vakt-i mezkûrda muharebede iken, esnayı muharebede gaip olan Zeyd'in zevcesi ahara nikâh olunmakla varisleri beyinlerinde terekesi taksim olunmaya ruhsat var mıdır? Vardır, Tehlikede gaip olan mefkutun hükmünden hariçtir." diye iftâ buyurdu.[139]

[135] **Ç.Ş.S.** 1/132, s. 91.
[136] **Ç.Ş.S.** 1/321, s. 182.
[137] **Ç.Ş.S**. 3/199, s. 105.
[138] Nasi Aslan, *Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti,* s. 92.
[139] **Ç.Ş.S.** 3/361, s. 186.

Sorumluluk ve vebal gerektiren bir hak ve hukukun korunması gibi kamunun duyarlı olduğu birçok meselenin çözümünde fetva-kaza ilişkisi daha belirgin bir şekilde kendini gösterir. Yetimlerin malları ile ilgili tasarrufları da bu cümleden olarak değerlendirebiliriz. Çünkü bunlar sorumluluk gerektiren şeyler olup sıkı bir kontrole tabi idi. Harcanması ve satılması izne bağlıydı. Yetimlerin vasileri onların mallarıyla ilgili bir tasarrufta bulunmak istediğinde bunu gerekçeleriyle birlikte kadıya bildirmek ve izin almak durumundaydı. Kadıların da bu izni verirken çok titiz davrandığı ve vasilerin bildirdiği gerekçelerin yerinde olup olmadığı hususunda bazen müftülerden fetva istedikleri görülmektedir. Konuyla ilgili bir kayıtta: şiddetli yağıştan etkilenip bir kısmı harap olan küçük yetimlere ait evin kalan kısımlarının da harap olmasından korkularak vasîleri tarafından yetim malını korumak amacıyla satılmak istenir. Kadı bu gerekçelerin yerinde olup olmadığına dair müftüden fetva getirilmesini ister. Yetimlerin vasîsi de konuyla ilgili şu fetvayı alır: «Yetimin dar-ı harabeye müşrif olub, bey'i yetime enfa' olmağla vasisi ol dar 'ı kıymetinden ziyade büyu' eylese sahih olur mu? El- Cevâb: "olur." Kadı bu fetvaya dayanarak satış iznini vermiştir. Kadılar bu ve buna benzer dedikoduya açık birçok meseleyi hükme bağlarken fetva isteyerek, bir bakıma sorumluluğu müftülerle paylaşma yoluna gitmişlerdir.[140]

Dinî ve ictimaî hayatın şekillenmesinde önemli rol oynayan müftünün fetvasının ve kadının hükmünün etkinlik açısından aralarında farklılıklar bulunmaktadır. Fetvanın bağlayıcı yönü bulunmamakla birlikte, kazanın bağlayıcı yönü bulunmaktadır. Taraflar kadının vermiş olduğu hükmü kabul ve icra ile mükelleftir. Yani kadının verdiği hükmün yaptırım gücü olduğu halde fetvanın böyle bir durumu yoktur. Kaza ile fetva arasındaki en bariz fark buradan kaynaklanmaktadır[141] Taraflar kadının verdiği hükmü yerine getirmezlerse hüküm devlet gücüyle icra edilir.[142]

Müftünün fetvası meselenin dinî yönünü (vicdanî tarafını), hâkimin hükmü ise kazaî yönünü ilgilendirir. Birincisi dinî-ilmî, ikincisi hukukî sonuçlar doğurur.[143] Mesela bir kimse müftüye gitse ve bir kişiden aldığı borcu ödediğini ifade ederek bu borçtan kurtulup kurtulmadığını sorsa müftü ona borçtan kurtulduğunu söyler. Aynı şahıs kadıya başvursa kadı kendisinden ödediğine dair delil veya şahit ister. Eğer

[140] Nasi Aslan, *Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti*, s. 98.
[141] Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği*, 2014, s. 41.
[142] Fahrettin Atar, "Fetva", *DİA*, XII, s. 488.
[143] Atar, "Fetva", *DİA*, XII, s. 488.

bunları sağlayamazsa kendi ikrarıyla borçlu olduğunu göz önünde tutarak borcunu ödemesini ister ve gerekirse onu ödemeye zorlar. Bu bakımdan müftü fetva verirken sadece Kur'an ve Sünnet gibi delillere, hâkim ise hem bu delillere hem de şahitlik, ikrar gibi hüccetlere bağlıdır.[144]

Kaza, kadının kendisine gelen meseleyi tahkik ederek ne şekilde sabit olursa olsun ona göre hüküm vermesidir. Yani kazanın oluşum sürecinde tahkik faaliyeti gerçekleşmektedir. Fetva ise, müftünün tahkik işlemine girişmeyip, kendisine anlatılış şekliyle meselenin hükmünü açıklamasıdır. Taraflar isterse bu hükmü kabul edebilir, istemezlerse kabul etmeyerek mahkemeye başvurabilirlerdi.[145]

Fetva rivayete benzediği için akrabalığı, düşmanlığı vb. olanlara da verilebilir. Yani müftü babasına, oğluna ortağına kısaca lehine şehadeti kabul olan herkese fetva verebilir. Kadı ise bunlar hakkında kazada bulunamaz. Bir kişi müftüden fetva alsa, sonra da hâkim bu fetvaya aykırı olarak hükmetse hâkimin hükmü alınır. Çünkü kaza fetvayı hükümsüz kılar.[146]

Belirtilen bu tespitler fetva ile kaza arasındaki hukukî niteliği ortaya koymaktadır. Aynı kaynaklardan faydalanma ve benzer özelliklere sahip olma kadı ile müftü arasındaki ortak paydadır. Ancak sonuçta vermiş oldukları kararların uygulamaya yansıması aynı zamanda bu iki görevlinin farklı yönlerini anlamamıza katkı sağlamaktadır.[147]

Kadıların hüküm verirken ictihat ürünü fetvalardan faydalanmaları ve müftülerle istişare etmeleri, adlî sahada geniş ölçüde kaza birliğinin oluşmasına ve aynı ilmî disiplin içinde iç denetimin sağlanmasına hizmet etmiştir. Ayrıca ferdi ve toplumu ilgilendiren konularda yetkili mercilerce verilen fetvalar hem halkın dinî konularda bilgilendirilip aydınlatılmasına, hem de Müslüman toplumlarda İslâm'ın anlaşılması ve uygulanmasıyla ilgili geleneğin belli bir çizgiyi korumasına yardımcı olmuştur.[148]

---

[144] Atar, "Fetva", *DİA*, XII, s. 488.
[145] Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği*, s. 41.
[146] Osman Şahin, "İslam Hukukunda Fetva Usulü", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Samsun, OMÜ SBE, 2002), s. 52-53.
[147] Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği* , s. 42.
[148] Atar, "Fetva", XII, s. 487.

Müctehit hukukçuların ve müftülerin vermiş olduğu fetvalar kadıları bağlayıcı olmamakla birlikte hukukun işleyişinde daima önemli bir yere sahip olmuşlardır.[149]

3. Şer'iyye Sicilleri ve Mecelle

Muhtevası itibariyle Mecelle, tamamen İslam hukuku kaidelerinin yer aldığı bir kanundur. Ahval-i şahsiyye denilen şahıs, aile ve miras hukukuna dair hükümleri ihtiva etmez. Zira Mecelle daha ziyade nizamiyye mahkemelerinde tatbik edilmek üzere hazırlanmıştı. Ahval-i şahsiyye meseleleri ise şer'î mahkemelerin vazife sahasına giriyordu. Ayrıca Mecelle gayrı müslim Osmanlı vatandaşları hakkında da cari olup, bunlar İslam hukukunun kendilerine tanıdığı hak gereği, ahval-i şahsiyye bakımından zaten kendi cemaat hukuklarına ve ruhani mahkemelerine tabi idiler. Mamafih Mecelle getirdiği külli kaideler denilen hukukun umumi prensipleri ve muhakeme usulüne dair hükümleri itibariyle ahval-i şahsiye bakımından da ehemmiyet arz eden bir kanun olmuştur.[150]

Mecelle'nin kitapları muhtelif tarihlerde ayrı ayrı neşredilerek yürürlüğe konulmuştur. Mukaddime ve bey' ve şira (alış-veriş) mevzuunu ihtiva eden ilk kitabı 1869'da, on altıncı ve sonuncu olan kaza kitabı da 1876'da neşredilmiştir.[151]

1287/1871 tarihinde Mecelle'nin üçüncü kitabı *Kitabü'l-Kefale* tamamlanmış ve yürürlüğe konulmuştur. Çorum'a da "Bütün şer'iyye ve nizamiye mahkemelerde verilecek kararların dayanağı olmak üzere Mecelle'nin basılan üçüncü cildi Çorum Kaymakamlığı'na gönderildiğinden bundan sonra verilen kararların buna uygun olarak verilmesine dair emir" gönderilmiştir.[152] Davalar içerisinde Mecelleye atıf bulunmamakla beraber yürürlüğe girdikçe kadılara kararların uygulanması konusunda gönderilen ferman bu husus üzerinde dikkatle durulduğuna işaret etmektedir.

Her kitap hazırlandıkça esbâb-ı mûcibe mazbatasıyla (gerekçe tutanağıyla) meclis-i vükelaya (bakanlar kuruluna) takdim olunur, meclis-i vükela da iyice müzakereden sonra bazı mühim maddelerin esbâb-ı mûcibesi gösterilerek arz

[149] Mustafa Şahin, "İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlı Dönemi Fetva Mecmuaları", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, UÜ SBE, 2000), s. 20-21.
[150] Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci**, Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul: KTB Yayınları, 2008, s. 55-56.
[151] Şimşirgil ve Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, s. 56.
[152] **Ç.Ş.S**. 4/873, s. 371.

tezkeresiyle (yazısıyla) hilafet makamına (padişaha) takdim edilirdi. "Mûcibince amel oluna" iradesi çıktıktan sonra saray başkâtipliğinden çıkan irade, sadrazamlık makamına tebliğ edilirdi. Kanunun her kitabı çalışmanın sonu beklenmeden tamamlandıkça zamanın padişahı Sultan Abdülaziz'in fermanıyla ilan olunmuştur.[153]

Mecellede mevzular kitap başlığı altında toplanmıştır. Her kitap ile alakalı ıstılahlar (tabirler) o kitabın mukaddimesi olarak verilmiş, sonra bu kitaplar mevzuları içerisindeki farklılıklara göre bablara, bablar da fasıllara ayrılmıştır. Bir kitapta yeri geldikçe başka kitabın mevzuundan bahsedilmiştir. Hükümler maddeler halinde edilmiştir.[154]

Mecelle Cemiyeti herhangi bir çalışma prensibi kabul etmemiştir. Ancak Mecelle ve esbâb-ı mûcibe layihası nazara alınarak bu konuda bazı tespitler yapılabilir. Her şeyden önce cemiyet, ahkâm-ı fıkhıyyeyi tedvin etmeyi amaçlamıştır. Bu sebeple ne sistem ne de metot açısından herhangi bir Batı medeni kanunu örnek alınmamıştır. Tamamen fıkıh ve fetva kitaplarının sistem ve metoduna bağlı kalınarak ahkâm-ı fıkhıyyeyi tedvin etmeye çalışmıştır.

Ayrıca cemiyet Hanefî mezhebi içerisinde kalmayı esas almıştır. Esbâb-ı mûcibe mazbatası incelendiğinde görüleceği üzere, başka mezhep hukukçularının görüşleri tartışma konusu yapılsa bile Hanefî mezhebinin dışına çıkılmamıştır. Hatta Hanefi mezhebi içerisinde dahi fetvahanece muteber olan görüşlerin dışına çıkılmamaya gayret edilmiştir. Bazı maddelerde bu kural ihlal edilmiş ise ilgili kitabın esbâb-ı mûcibe mazbatasında uzun izahatlar yapılmak zorunda kalınmıştır.[155]

[153] Şimşirgil ve Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, s. 51.
[154] Şimşirgil, s. 57.
[155] Kaşıkçı, s. 73.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇORUM ŞER'İYYE SİCİLLERİNDE AİLE HUKUKUNU İLGİLENDİREN DAVALAR

Şer'iyye sicillerinde aile hukuku ile ilgili meselelere doğrudan ulaşmak mümkündür. Bu bölüm Çorum Şer'iyye Sicilleri çerçevesinde aile birliğinin başlangıcı, bitişi ve bu esnada tahakkuk eden haklar ile aile hukukuyla dolaylı olarak bağlantılı mevzuları ihtiva etmektedir. Buradan hareketle bu haklarla ilgili yargıya intikal eden, görülüp sonuca bağlanmış davaların İslam hukukuna uygunluğu ve Hanefî ekolüne bağlılık dereceleri fıkıh literatürüyle paralel bir biçimde ele alınarak incelenecektir. Ayrıca dolaylı olarak aile hukukuyla irtibatlı meselelerin Osmanlı uygulamasında ne şekilde yer aldığı hakkında bilgi verilecektir.

I. AİLE BİRLİĞİNİN OLUŞUMU

A. Nişan

Klasik fıkıh eserlerinde nişan anlamında kullanılan hıtbe; belirli bir kadınla evlenme isteğini açıklayarak bunu kadına veya ailesine bildirmektir. Bu bildirme doğrudan doğruya evlenecek erkek tarafından yapılabileceği gibi, bu kişinin ailesi veya "dünürcü" denilen üçüncü bir kişi tarafından da yapılabilir. Kızın veya ailesinin olumlu cevap vermesi durumunda nişanlanma meydana gelir.

Nişanlanma asıl itibariyle tarafların birbirlerine karşılıklı olarak evlilik vaadinde bulunmalarından ibarettir.[156] Bu yüzden nikâh akdi yapılmadıkça nişanlanmak hukuki bir işlemi gerektirmez. Bu nedenle nişan taraflara evlenme mecburiyeti yüklemez, taraflar dilediklerinde bunu bozma hakkına sahiptirler.[157] Nitekim 1917 tarihli Âile Hukuku Kararnamesinde bu durum "Nişanlanmakla veya vaad ile nikâh münakid olmaz." ifadesi yer almaktadır.[158]

Toplumlarda uygulanagelen nişan geleneği Osmanlı'da da uygulanmış fakat hukukî bir işlemi gerektirmemesinden dolayı kayıtlara çok az geçmiş veya hiç geçmemiştir.[159] Örneğin; 1285/1869 tarihinde Süleyman oğlu Resul, Osman kızı Ayşe'yi nikâhladığı halde kendisine itaat etmediği ve evliliği kabul etmediği gerekçesiyle dava açmış, fakat Rasul'ün Ayşe ile nişanlı olup aralarında nikâh bağının

[156] Halil Cin**, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1988, s. 48.
[157] Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s. 49.
[158] **Hukuk-ı Aile Kararnamesi**, mad. 1.
[159] Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iyye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", *U.Ü.İ.F. Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, (2008). s. 83.

olmadığı tespit edildiğinden dava reddedilmiştir.[160] Bu da nişanın hukukî bir işlem gerektirmediğine delil teşkil eder.

Nişan hukukî bir işlem olmamakla birlikte İslam hukuku iki noktada düzenleme getirmiştir. Birisi kimlerle nişanlanılabileceği; diğeri ise nişanın bozulmasından doğan neticelerdir. Birincisi konusunda evlenmelerinde hukukî bir sakınca bulunmayan kimselerin nişanlanabileceklerini, evlenme engellerinden birine sahip olan tarafların birbirleriyle nişanlanamayacaklarını söyleyebiliriz. Ayrıca "Sizden biriniz kardeşinin nişanlanmasının üzerine nişan yapmasın!" hadisinden dolayı nişanlanmış kız veya kadınlar istenmez.[161]

Nitekim ilk olarak 1274/1858 tarihinde daha sonraları da 1288/1872 ve 1289/1873 tarihlerinde "Askerlik görevini ifa etmekte olanların memlekette bulunan nişanlılarının başkalarıyla evlenmelerine izin verilmemesi ve askerliğini bitirip de memleketlerine dönmeyenlerin durumları tahkik edildikten sonra nişanlısının dilerse başka biriyle evlenmekte serbest olduğuna dair emir" gönderilmiştir.[162]

Kayıtlarda rasladığımız nişan ile ilgili şu örnek dikkat çekicidir. 1274\1858 tarihli belgede Ordu-yu Hümayunu Piyade Altıncı alayının Üçüncü alayı neferâtından Ahmet'in nişanlısı Fatma'yı babası, Bodur oğlu Hüseyin'e nizama aykırı olarak evlendirmiştir. Fatıma'nın pederi ticaret için Ayaş'ta iken annesiyle anlaşamayarak nişanlısı neferin hanesine gidip nişanlısı gelene kadar nişanlısının evinde kalacağını kayınpederine söylemiş, o da kabul etmeyip başkasına varmasına rıza göstermiştir. Fakat bu durum nizama aykırı olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bu durumun orduda istişare edilip asker nişanlısının rızasıyla ruhsat verilmesi gerekmekteydi. Bu usule riayet etmediğinden te'dip gerekse de kayınpederinden aldığı ruhsata binâen başkasıyla nikâhlanmıştır. Bu nikâh nizama aykırı olduğundan mahalle imam ve muhtarının tekdir edilip bu nizamsız hallerin önüne geçebilmek için diğer eyalet imam ve muhtarlarının tenbih olunmasına karar verilmiştir.[163]

Belgelerde nişanlı olmak "namzetlû ya da namzet olmak " tabiriyle ifade edilmiştir. Nişanlı olanlar herhangi bir nedenle nişanı bozduklarında mahkemeye

[160] **Ç.Ş.S**.4/73, s. 23.
[161] Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu**, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968, II, s. 12; Ahmet Yaman, **İslam Aile Hukuku**, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2012, s. 37.
[162] **Ç.Ş.S**. 4/875, s. 371.
[163] **Ç.Ş.S**. 2/81, s. 46.

müracaat ederek durumu tescil ettirmişlerdir. Bununla beraber nişan ile birlikte evlenme niyetlerini mahkeme huzurunda beyan ederek sicile kaydettirenler de olmuştur. 1289/1873 tarihli kayıtta Tellioğlu Hacı Mehmet'in oğlu Mehmet Ali, nişanlısı Mehmet kızı Dudu'nun kendisi ile evleneceğini görevliler huzurunda beyan etmiştir.[164]

Nişanın bozulmasından doğan neticeler konusunda ise nişan ile nikâh tahakkuk etmediğinden alıp verilenlerin hükmü de buna göre şekillenir. Nişan ile ön sözleşme yapanlar daha sonra nikâhtan vazgeçerlerse, erkek tarafı mehir namına vermiş oldukları şeylerin, kullanılmış ve değişkenliğe uğramış olsalar dahi, elde mevcut ise kendisini, elden çıkmış ise bedellerini geri alabilir. Vefat halinde de durum böyledir. Hediyeler, hibe ahkâmına tabidir. Buna göre taraflardan birinin vefâtı ile hediyeler geri alınamaz, ancak nikâhtan vazgeçme durumunda, başka bir hukukî mani oluşmamış ise, hediyeler geri alınabilir.[165] Nişan taraflardan birinin isteği dışında bozulsa, bozan taraf ne nikâha zorlanabilir ne de kendilerinden tazminat talep edilir.[166]

Kızın ailesine verilen ağırlık, kaftanlık gibi şeyler ise rüşvet sayıldığından evlilikten vazgeçme durumunda mevcut ise aynen, değil ise bedeli geri alınır.[167] Kayıtta geçtiği gibi 1286/1870 tarihinde görülen davada Lülecioğlu Mustafa oğlu Hızır'ın nişanlanıp ayrıldığı Ayşe'nin annesi Meryem'e başlık ve borç olarak verdiği 1361 kuruşun iadesi talebiyle açtığı dava sonucunda Meryem'in 43 kuruş borcu olduğu tespit edildiğinden borcun ödenmesine karar verilmiştir.[168]

B. Evlenme (Nikâh akdi)

1. Unsurları

İslam Hukuku bakımından evlilik nikâh akdi ile kurulur. Nikâh; evlenmeleri yasak olmayan bir erkek ile bir kadın arasında yapılan, birbirlerinden yararlanmayı

[164] **Ç.Ş.S**. 4/896, s. 380.
[165] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 12; Pehlül Düzenli, **Şeyhülislam Ebussud Efendi ve Fetvaları,** İstanbul: OSAV Yayınları, 2012, s. 132; Hukuk-ı Aile Kararnamesi madde 2.
[166] Aydın, *İslam-Osmanlı Âile Hukuku*, s. 14.
[167] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 13; Düzenli, *Şeyhülislam Ebussud Efendi ve Fetvaları,* s. 133.
[168] **Ç.Ş.S.** 4/417, s. 152.

meşru kılan, ortak hayat ve nesli sürdürmek için bir bağ meydana getiren akittir.[169] Hanefi âlimleri nikâhı, hem bir muamele, hem de bir ibadet olarak görmüşlerdir.[170]

Evlenmeye, kişinin biyolojik, psikolojik ve ekonomik durumuna göre farz, vacip, mekruh, haram, sünnet ve müstehap gibi dinî neticeler bağlanmasına ve bu yönüyle bazı bakımlardan bir dinî ritüel gibi kabul edilmesine rağmen nikâh akdi hukukî bir işlemdir. Bu bakımdan nikâh sözleşmesinin bir din adamının huzurunda yapılması şart değildir.[171] Örneğin 9 Zilhicce 1268 tarihli sicilde Güneycik köyü sakinlerinden Mehmet kızı Emine ile Abdullah oğlu Ahmet'in nikâhı mahkeme kâtibi Seyyit Mehmet Efendi tarafından kıyılmıştır.[172]

İslam hukukunda evlenmelerin iki şahit huzurunda yapılmalarından başka bir şekil şartı bulunmamasına rağmen, din ve toplum hayatında oynadığı rol sebebiyle bu akdin oldukça erken dönemlerden itibaren onun hukukî yönünü bilen din ve hukuk adamları huzurunda yapılmasına ve sicile kaydedilmesine özen gösterilmiştir.[173]

Nikâhı kıyan kişiler umumiyetle mahkeme kadıları, naipleri veya mahalle imamlarıdır. Ancak birtakım sûistimallerin önlenebilmesi için mahalle imamlarının nikâh kıymaları, kadı ve naip gibi hukukî yaptırımı olan kişilerden izinname alma şartına bağlanmıştır. Nitekim "Üyük köyü sakinlerinden Fatma bintü Mevlüt nâm bikr-i baliğanın mani-i şer'iyyesi olmadığı taktirde talibi Gence oğlu Ali ile akdi nikah olunması hususunda köy imamına yazılan hüccet" şeklinde bir kayıt mevcuttur.[174] Bu kişiler izinname almadan evlenen kimseleri tutuklayabilmekteydiler. Boşanmış eşlerin de tekrar evlenebilmeleri için izinname almaları gerekliydi. Aksi takdirde iddet dönemi bitmeden geçersiz evlilik yapanlar olmaktaydı.[175] Örneğin 1261/1845 tarihli kayıtta

[169] Hamdi Döndüren**, Delilleriyle Aile İlmihali**, İstanbul: Erkam Yayınları, t.y., I, s. 222.
[170] İbrahim el-Halebi, **Mevkufat Mülteka'l-Ebhur**, Mehmet Mevkufati (çev.), İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1980, I, s. 461.
[171] Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", *UÜİF Dergisi,* Cilt: 17, Sayı: 1, (2008), s. 82.
[172] **Ç.Ş.S**. 2\4, s. 1.
[173] Örneğin H.970 M.1562-1563 yılında Konya sicilindeki bir olaya göre; Süleyman Çelebi isimli birinin tasarruf ettiği Aynî binti Abdi adlı bir kadının nikahı üzerine nizaa çıkar. Sicile bakıldığında kayıt görülmemiş ve kendisi de güya nikahı Berkukoğlu Lütfi isimli kişinin kıydığını söyler. Herhalde durum nikahsız yaşama diye nitelendirildiğinden Subaşı'nın kadıya müracaatı makul görülüp kadının bu gayrı meşru durumu sicile kaydedilir. Bu gibi durumlara mahal vermemek için de sicile kayıt büyük önem arz etmektedir. Bkz. Mehmet Akif Aydın, **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s. 162.
[174] **Ç.Ş.S**. 2/33, s. 16.
[175] Abdurrahman Kurt, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)**, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013 s. 43.

Kaygusuzoğlu İsmail tarafından boşanan İbrahim kızı Sultan iddet müddetini bitirdiğini ispat etmiş ve Niksarlı Mustafa ile evlenmelerine mahkemece izin verilmiştir.[176]

Mahkemeye gelip bizzat kadının huzurunda nikâh kıydıramayanlar da bunu bir din adamına yaptırmakta idiler. Ancak din adamlarının önlerine her gelen kimsenin nikâhını kıydıklarını düşünmemek gerekir. Din adamları ancak daha önce mahkemeye başvurup evlenmelerinde hukukî bir mahzur bulunmadığını ortaya koyarak gerekli izni alan ve izinname getiren kimselerin nikâhlarını kıymakta idiler.[177] Nitekim Çorum'un Kalehisar köyünden Çelebioğlu Hüseyin'in üçüncü ordu üçüncü taburunda askerlik görevini yaparken vefat ettiği tescil edildiğinden hanımının başkasına nikâhlanmasına izin verildiğine dair kayıt mevcuttur.[178]

Osmanlı'da evlenmeler devletin her türlü kontrolünden uzak, alım-satım gibi alelâde bir müessese değildir. Aksine devletin sıkı denetim altında tutuğu dinî olduğu kadar aynı zamanda medenî bir akittir. Bu şekilde gerek kadı gerekse bir din adamı tarafından kıyılan nikâhlarda umumiyetle evlenen erkek nikâha bizzat iştirak eder, kız ise bir vekil vasıtasıyla temsil edilmektedir. Bunun aksi de mümkündür ki kızın bizzat ya da her iki tarafın vekillerle iştirak ettikleri nikâhlara da rastlanmaktadır.[179]

Pozitif hukukun aksine İslam Hukuku evlenmede vekâleti kabul etmiştir. Vekâlet, bizzat nikâh akdi yapabilme ehliyetine sahip olan kişilerin, bu yetkilerini bir vekil aracılığıyla kullanabilmeleridir. Hem erkek hem de kadın, vekâlet verdikleri birer vekil aracılığıyla evlenebilirler. Hatta iki tarafta aynı kişiye vekâlet vererek o kişinin iki tarafı temsil etmesini sağlayabilir. Vekilin akdettiği evlenme tıpkı taraflar yapmış gibi hüküm doğurur. Nikâh işlemlerini kolaylaştırmaya yönelik bu vekâlet uygulamasının istismar edilmemesi gerektiği de unutulmamalıdır.[180] 1279/1863 tarihli belgede Hüseyin kızı Zeynep ile İslamoğlu Mustafa'nın nikâhlandıkları; Zeynep'in, İbrahim b. İbrahim isimli kişiye, Mustafa'nın ise Ali b. Ali, Mustafa kethüda, kardeşi Ali b. İslam isimli kişilere vekâlet vererek nikâhlarının gerçekleştiği belirtilmiştir.[181]

---

[176] **Ç.Ş.S**. 1/248, s. 130.
[177] Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 163.
[178] **Ç.Ş.S**. 4/1, s. 1.
[179] Aydın, *İslam- Osmanlı Aile Hukuku*, s. 95-96.
[180] Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud Mevsılı**, El-İhtiyar li-ta'lili'l-muhtar,** Mehmet Keskin (çev.), İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2005, I, s. 30; Yaman, *İslam Aile Hukuku*, s.42**.**
[181] **Ç.Ş.S**. 2/187, s. 103.

Nikâh akdinin rükünlerinden biri evlenecek olan erkek ve kızın, yani tarafların bulunmasıdır. Nikâh akdi öncelikle, tarafların irade beyanlarıyla kurulur. Evlenecek kişilerin hayatlarını birleştirme yönündeki beyanlarını içeren icap ve kabul, nikâh akdinin iki rüknünden (unsuru) biridir. İcap ve kabul, söz veya yazı ile yapılabileceği gibi, evleneceklerin konuşma özürlü olması halinde işaretle de gerçekleşebilir.[182]

Sicillerde kadının medenî halinden bahsedilmiş, kız ise bikr-i baliğa, büluğa ermemiş fakat temyiz gücü var ise mürahika, dul kadınlar için seyyibe, seyyibe-i âkile terimleri kullanılmıştır. Örneğin 1262/1846 tarihli belgede Halil kızı Fatma ile Ali oğlu Osman'ın nikâhlandıklarını zikrederken Fatma'dan bikr-i baliğa diye bahsetmektedir.[183]

2. Şartları

Hanefîlere göre nikâh akdinin, inikad, sıhhat, nefâz ve lüzum olmak üzere dört şartı bulunmaktadır. Nikâh akdinin şartları da denilen bunların her biri farklı sonuçlar doğurmaktadır.[184]

İslam Hukuku kaynaklarında bir kısım farklılıklar olmakla birlikte inikad şartlarını evlenme ehliyeti, meclis birliği ve evlenme engelinin bulunmaması oluşturur. Bunlardan evlenme engelini sıhhat şartı sayanlar da bulunmaktadır. Buna göre evlenme engelini sıhhat şartı sayanlara göre sahih bir evliliğin gerçekleşmesi için tarafların evlenmesine engel bir durumun bulunmaması gerekmektedir. Evlenme engelini inikad şartı sayanlara göre ise evlenme engellerinden birinin bulunması nikâh akdinin batıl sayılmasına yol açar.[185]

İslâm hukukuna göre evlenme engelleri kalıcı (mutlak) ve geçici (nisbî) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisini, sıhriyyet, kan ve süt (radâ) hısımlığı oluşturur ve bu bizzat Kur'an tarafından yasaklanmıştır. Aralarında sıhriyyet, kan ve süt hısımlığı olan kimseler, bilmeden evlenmişlerse bile bu nikâh geçersizdir. Taraflar istemese de hâkim bu tür evliliği sonlandırma yetkisine sahiptir. Geçici evlenme engelleri arasında ise din ayrılığı, dört kadınla evli olma, üçlü boşama,

---

[182] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 15; Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", *UÜİF Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, (2008), s. 84.
[183] **Ç.Ş.S**.1/342, s. 196.
[184] Alauddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefi Kâsânî, **Bedaiü's-sanai' fi tertibi'ş-şerai'**, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1418, III, s. 325.
[185] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 16-17; Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", *UÜİF Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, (2008), s. 83.

bekleme (iddet) süresi içinde bulunma, başkası ile evli olma ve iki kız kardeşle veya eşin teyzesi ile evli olmak gibi iki hısımla aynı zamanda evlenmek gibi nedenler bulunmaktadır. Din ayrılığı engeli Müslüman kadının gayr-i müslim erkek ile evlenecek olması durumunda söz konusu olmaktadır. [186]

İncelenen kayıtlardan Osmanlı toplumunda bu tür evliliklerin yapıldığını gösteren bir belgeye rastlanmamıştır. Hatta bir belgede Çayhatap köyünden Ali kızı Penpe ile evlenmek isteyen Sapa köyünden gelen kişiye izin verilmemesinin nedeni olarak mani-i şer'i gerekçe gösterilmiştir.[187] Man-i şer'inin ne olduğu beyan edilmemekle beraber muhtemeldir ki yukarıda bahsi geçen evlenme engellerinden birisi mevcuttur. Bu da İslâm hukukunun bu konudaki düzenlemesinin Osmanlı toplumunda sıkı bir şekilde uygulandığı anlamına gelmektedir.

Osmanlı'da evlenme engeline riayet etmeyenlere mahkeme müdahale etmiştir. Örneğin bir başkasının eşiyle evlenme engeli çiğnenmiştir. Bu durumdaki kadın şahitlerin yalan haber getirmesi, kocasının öldüğünü zannetmesi, kocasının kendisini boşadığını iddia etmeleri gibi nedenlerden dolayı diğer evliliği yapmıştır. Aile facialarına yol açan az sayıdaki bu olaylar memleketlerinden uzak kalan insanların başından geçmektedir. Bu tür evlilik yapanlarla ilgili herhangi bir müeyyide de göze çarpmamaktadır. 1261/1845 tarihli kayıtta Abdullah oğlu Ali kendisinin ölüm haberini getirerek hanımı ile nikâhlanmış olan Keçilioğlu Ahmet aleyhine açtığı davada hanımından boşanmasını istemiş ve Ahmet'in kabulü ile hanımın Ali'ye iadesine karar verilmiştir. Ahmet hanımını boşamış, iddeti bittikten sonra ilk eşi Ali ile evlenmiştir.[188]

3. Evlilikte Rıza

Nikâh akdinde rıza büyük bir önem taşımaktadır. Baliğ olan bir bakireyi nikâha zorlamak velisi için caiz değildir. Bakire kızdan velisi, izin istediği zaman susarsa veya gülerse bu haller izin vermek demektir. Eğer izin vermezse velisi onu evlendiremez. Velisi duldan izin istediği zaman, sözle rızasını belirtmesi lazımdır.[189]

---

[186] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 27; Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", *UÜİF Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, (2008), s. 85.
[187] **Ç.Ş.S**. 3/4, s. 1.
[188] **Ç.Ş.S.** 1/229, s. 124.
[189] Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed Kuduri, **Muhtasarü'l-Kuduri fi'l-Fıkhi'l-Hanefi,** Ali Arslan (çev.),İstanbul: Aslan Yayınları, t.y., s.108; Mevsılî, *El-İhtiyar,* s. 37.

Mezhepler arası görüş ayrılığı olmakla beraber Hanefiler büluğa eren kızların velisinin izni olmadan evlenebileceğini kabul etmişledir. Hanefi Hukukçulardan İmam Muhammed ise baliğa kızın kendi rızasına ilaveten velisinin iznini de şart koşar. Osmanlı Devleti'nde 951\1544 yılına kadar birinci görüş en doğru görüş kabul edilmiş, bu tarihten itibaren de İmam Muhammed'in görüşü zamanın ihtiyaçlarına daha uygun görülerek kadılar velinin iznine dayanmayan nikâhtan men edilmişlerdir.[190]

Kayıtlarda velinin izninin alındığı göze çarpmaktadır. Örneğin 1286/1870 tarihinde vefat eden Ömer oğlu Mehmet'in kızı Zehra'nın, velisi olan annesi Emine'nin izniyle aynı köyden Halil oğlu Ali ile 666 kuruş mehir ile evlenmeyi kabul etmiştir.[191]

Bununla birlikte veli iznine dayanmayan nikâhların vuku bulmadığını iddia etmek de imkânsızdır. Kanunî Döneminden itibaren uygulanmakta olan ve Hanefî hukukçularından İmam Muhammed'e ait olan, nikâh esnasında hem evlenecek baliğa kızın hem de velisinin rızasının gerektiği şeklindeki görüşün velilerin keyfi uygulamalarına yol açamayacağı 1269/1844 tarihli bir fermanla hatırlatılmaktadır. Adı geçen ferman velinin baliğa kızın nikâhını haksız olarak önlemesi durumunda kadının izin verebileceğini belirtirken, esasen ayrı bir düzenleme yapmamakta İslam hukukunda var olan bir imkânın kullanılmasını hatırlatmaktadır.[192]

İslam hukuku, velayeti ammesi dolayısıyla kadının bazı hallerde evlenmeye müdahale edeceğini kabul etmiştir. Velisi olmayan küçüklerin ve bazı hallerde reşit kadınların evlendirilmesi kadının görevi olduğu gibi, velilerin velâyet haklarını kötüye kullanmaları halinde örneğin; velâyetleri altında bulunanlara sebepsiz olarak evlenme izni vermekten kaçınmaları halinde, kadı ilgili kimselere evlenme izni verme hakkına sahiptir.[193] Nitekim Çorum'da bu hadiselere rastlanmış olacak ki 1260\1845 yılında gönderilen ferman ile yaşı geçtiği halde ailelerinin engellemesi sebebiyle evlenemeyen genç kızlar ve dul kadınları kadının izni ile evlendirilebileceği ve geçerli mazereti olmayan ailelerin cezalandırılacağı bildirilmektedir.[194]

---

[190] Aydın, *İslam- Osmanlı Aile Hukuku*, s. 96-99.
[191] **Ç.Ş.S**. 4/337, s. 125.
[192] Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 176.
[193] Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s. 281.
[194] **Ç.Ş.S**. 1\205, s. 116.

4. Çok Eşlilik/ Teaddüd-ü Zevcât (Poligami)

İslam hukuku kaynakları dört ile sınırlı olmak şartıyla birden fazla evliliğe izin vermiştir. Bir erkeğin aynı anda dörtten fazla kadını nikâhı altında tutması helal değildir. Hanefilerin bu konudaki delilleri ise "…beğendiğiniz (veya size helal olan) kadınlardan ikişer, üçer ve dörder alın…"[195] ayetidir. Bu ayette kastedilen bu sayılardan birinin tercih edilmesidir. Bu bakımdan nafaka ve mehir gibi malî; adalet ve hüsnü muamele gibi hukukî eşitlik şartlarını taşıyan bir koca birden çok eş ile evlenebilir.[196]

Bu izne rağmen kayıtlarda ve seyyahların gözlemlerinde Osmanlı toplumundaki Müslüman kesim arasında çok eşliliğin yaygın olmadığı görülmektedir. Osmanlı ailesi esas itibariyle çok eşli değildir. Osmanlı cemiyetinde poligami denen çok zevceli evlilik ne gayri ahlakî, ne de gayrikanunî bir durumdur, fakat az tercih edilmiştir.[197] Az olma nedenlerini zikredecek olursak Allah Teâla Hz.'nin "Adalet gösteremeyeceğinizden korkarsanız bir kadın yeter" ayet-i kerîmesinin, kadınlar arasında haksızlık edeceğinden korkarsa bir kadınla yetinmesini emretmesi,[198] İslam'ın eşlere iyi muameleyi tavsiye etmesi, geçimini sağlaması konusunda kocaya yüklediği mükellefiyetler, birden fazla kadınla yapılan evliliklerin sayısını azalttığı söylenebilir.[199]

Çok eşliliğin erkeğe yüklediği birtakım hukukî mükellefiyetler söz konusudur. Hiçbir erkeğin tüm eşlerini aynı evde yaşamaya zorlama hakkı yoktur. Kadın, ortağıyla aynı evde oturmak istemediği anda, kocası tarafından ev temin edilinceye kadar başka bir eve taşınma ve kendisine nafaka bağlatma hakkı vardır. Ayrıca mahkemeler eşleri arasında adaleti gözetmeyen, onlardan birini nafakasız bırakan veya onlara kötü davranan erkeklere karşı kadınların hakkını sürekli korumuştur.[200]

Çok eşli bir yaşamın kaçınılmaz zorluklarına ilaveten bunu hoş karşılamayan toplumsal baskılar da vardı. Bilhassa genç kızlar için evli bir erkekle evlenmek, ancak zorunluluklar ve çaresizlik sonucu başvurulacak bir durumdu. 1631 tarihli Harput siciline kayıtlı iki belgede ikinci eş olmayı kabul etmedikleri için nişanlarını bozan iki

---

[195] Nisa,4\3.
[196] Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", *UÜİF Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, (2008), s. 86.
[197] İlber Ortaylı**, Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2000, s. 87-88.
[198] Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki İbn Abidin, **Reddü'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar**, Ahmet Davutoğlu (çev.), İstanbul: Şamil Yayınevi, 1982, VI, s. 90.
[199] Abdurrahman Kurt**, Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi**, Bursa: UÜ Basımevi, 1998, s. 88.
[200] Kurt*, Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi,* s. 89.

genç kızdan bahseder. Bunlardan birinde nişanlısının bir başka kadınla evli olduğunu öğrendiği için babasını da atlayarak, nişanı bozan, diğer belgede ise "bir avreti dahi vardır, kuma üzerine varmazam" diyerek ikinci eş olmayı reddetmiştir. Bu son örnekte genç kız, evleneceği şahsı hiç tanımadığı halde nişan hediyesi olarak bir beygir karşılığında babasının isteğiyle evli bir erkekle nişanlanmış, gerçeği öğrendiğinde nişan hediyesini iade ederek nişanı bozmuştur.[201]

Evin huzur ve saadetinin bozulmasından duyulan endişeler, ebeveynlerin genellikle evli erkeklere kız vermeme yönünde titiz davranmaları, genç kızların evli erkeklerle evlenmek istemeyişleri de Osmanlı'da yasal olmasına rağmen, birden fazla kadınla evliliği azaltan önemli faktörlerdendir.[202]

Çok eşliliğin az tercih edilir olması 19. yüzyılda Çorum için de geçerli bir durumdur. Fakat az da olsa mevcudiyetine dair belgeler mevcuttur. 1289/1873 tarihli belgede Ali kızı Ayşe Hatun'un vefat eden kocası Hacı Mehmet Sadık'tan kendisine intikal eden miras hissesini zapt ettiği iddiasıyla kocasının diğer hanımı Hüseyin kızı Fatma'ya dava açmıştır.[203] Yine benzer bir vakada Kadifeoğlu Hacı Ali'nin oğlu Mustafa'nın varislerinden hanımı İsmail kızı Ayşe Sultanseki mevkiinde bulunan boya tarlasındaki hissesinin kendisine verilmesi için kocasının diğer hanımı Ahmet kızı Fatma'ya dava açmıştır.[204]

Tereke defterlerinde yapılan incelemeye göre çok eşlilik oranı incelenen 536 terke kaydı üzerinden üç eşle evlilik 9 ailede görülmekle % 1,6 oranında, iki eşle evlilik 46 ailede görülmekle % 8,5 oranındadır.

II. EVLİLİĞİN SONUÇLARI

Nikâh akdinin meydana gelmesi ile bazı haklar doğar ki bunlar kadın açısından farklı, erkek açısından farkıdır. Bir de her iki tarafı karşılıklı bağlayan haklar vardır.

[201] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 110.
[202] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 120.
[203] **Ç.Ş.S**. 4/812, s. 331.
[204] **Ç.Ş.S**. 4/78, s. 25.

A. Kadının Hakları

1. Mehir hakkı

Mehir, erkeğin evlenirken kadına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği mal veya paraya denir. Verilen şeyler tamamen kadının olup onda hiç kimsenin ortaklığı yoktur.[205] Erkeğin evliliğe gönülden niyetli olduğunun ve eşine bağlılığının sembolik bir nişanesi olması yanında mehir, dul kalması halinde kadının belli bir süreyle de olsa güvencesini sağlayan bir ödemedir. Bu bakımdan, başlık, kalın veya başka isimlerle anılan ve kadının ailesine yapılan ödemeyle hiçbir ilgisi yoktur.

Mehir nikâhın şartlarından değil sonuçlarından birisidir. Bu sebeple nikâh sırasında mehir konuşulmuş olmasa, hatta mehir verilmeyeceği açıkça söylenmiş olsa bile bu durum, nikâh akdinin oluşmasını engellemez. Böyle bir durumda kadın, yine de emsal mehre hak kazanır. Kadının mehri misili ise babası tarafından akraba olan kız kardeşleri, halaları, amca kızları gibi kadınlara göre takdir edilir. İçlerinde onun haline benzer bir kadın bulunmazsa, o zaman yabancı kadınlara göre takdir edilir. Kadının mehr-i misili takdir edilirken; yaşta, güzellikte, bakirelikte, malda aynı belde ve devirde onun dengi olan bir kadına göre bu takdir yapılır.[206]

Birisinin vekili olarak temsil ettiği kimse adına evlenme akdini kabul eden kişiye, kefil olmadığı sürece, mehri vermesi gerekmez. Kadın mehri kocasından alır. Akdi yapan velî veya vekil sadece kocanın iradesini beyan etmektedir. Bu yüzden bedelden sorumlu tutulamaz. Şu var ki akdi yapan bedele kefil olmuşsa, o zaman bu kefalet dolayısıyla mehirden sorumlu tutulur.[207] İncelenen dönemde nikâha vekil olanlar arasında mehre kefil olan olmamıştır.

Mehir tayin edilince zifafla veya karı-kocadan birinin vefâtı halinde, onu tam olarak ödemek kocanın borcu olur.[208] Kadın mehirde bir indirim yaparsa bu indirim

---

[205] Şu ayet-i kerimeler evlilikte mehrin mutlaka gerekli olduğunu göstermektedir: "Evlendiğiniz kadınların mehirlerini gönülden isteyerek ve bir bağış olarak verin! Eğer onlar size gönül rızasıyla bir şey bağışlarsa onu da afiyetle yeyin!"Nisa 4/4; "Haram olanlar dışındaki kadınlarla evlenmeniz, iffetli kalarak ve zinaya düşmeden yaşamak ve mallarınızdan onlara mehir vermek şartıyla size helal kılındı. Onlardan yararlanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin! Mehir miktarı belirledikten sonra karşılıklı rıza ile indirim yapmanızda bir sakınca yoktur." Nisa 4/24.

[206] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s.74; Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsi, **Mebsut**, Mustafa Cevat Akşit (çev.), İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008, V, s. 100.

[207] Serahsî, *Mebsut*, V, s. 144.

[208] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 60.

sahih olur. Çünkü bu tahsil edilse de baki kalsa da sırf kadının hakkıdır. Kadın diğer haklarında olduğu gibi bu hakkını da düşürebilir.[209]

Mehir hakkının alacaklısı hanım, hakkı baki kalmak üzere, aldığı eşyayı kocasına kullandırabilir. Mehir vermekle yükümlü olan koca, hak sahibi ise kadındır. Bütün haklarda olduğu gibi hak sahibi olan kadın, isterse mehir alma hakkından bütünüyle feragat edebilir. Hatta mehrin bir kısmın alıp kalan kısmını kocasına bağışlayabilir. Kadının ibrası ile mehir borcu düşer. Yine konuşulan miktarın dışında başka bir meblağ veya mal üzerinde karşılıklı anlaşarak sulh yoluyla belirledikleri meblağ da nakit veya bir aynî mal alabilir.[210] 1285/1869 tarihli belgede Ahmet kızı Ayşe'nin boşandığı kocası Mustafa oğlu Ali'de olan mehir bedelinin ödenmesi talebiyle açtığı davada Ayşe'nin mehrini boşanırken bağışladığı tespit edildiğinden dava reddedilmiştir.[211]

İslam hukuku kaynaklarında mehir kocanın zimmetinde tahakkuk eden bir borçtur. Evlilik süresi içinde herhangi bir sebeple mehrini alamayan kadın, boşandığı zaman veya kocası öldüğünde mehir hakkını kaybetmiş sayılmaz, gerektiğinde şahit göstererek onun malından mehrini alabilir. Kendisi öldüğü takdirde mehir alacağı, varislerine intikal eder.[212] Örneğin Tozluburun köyünden Mehmet kızı Fatma, kocası Kör Ömeroğlu Hasan'dan boşandığını şahitlerle ispat etmiş ve kocası Hasan, hanımı Fatma'nın mehri olan 166 kuruşun zimmetinde borç olduğunu ikrar ettiğinden boşanmaları tescil edilip mehrinin ödenmesine karar verilmiştir.[213]

Hayatta iken ödenmeyen mehir hakkı, kocanın ölmesiyle terekeye geçtiğinden, terekeye uygulanacak hükümler uyarınca, terekenin mirasçılar arasında dağıtımından önce murisin borçlarının ödenmesi gerektiğinden, ölen eşin hanımı terekeden mehir hakkını öncelikle alır, daha sonra kalan kısım mirasçılar arasında taksim edilir. Nitekim Çorum şer'iyye sicillerinde de kocanın terekesinden mehir borcunun taksimden önce ödendiğini görüyoruz. Kadınlar ya mehirden kaynaklanan haklarını almak için mahkemeye müracaat ediliyorlar, ya da vefat eden kocasının diğer varisleriyle belli bir

[209] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 62; Serahsi, *Mebsut*, V, s. 97.
[210] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 137; Hadi Sofuoğlu, "İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'iye Sicilleri (1625-1650)", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi.** Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2010), s. 98.
[211] **Ç.Ş.S**. 4/103, s. 34.
[212] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 119; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 45.
[213] **Ç.Ş.S.** 3/447, s. 222.

miktar üzerinde sulh anlaşması yapıyorlar ve bunu mahkemeye tescil ettiriyorlardı.[214] 1286/1870 tarihli kayıtta vefât eden Hüseyin kızı Rabia'nın varislerinden oğlu Ahmet'in hanımı Şerife'nin, kayınvalidesi ve kocasından intikal eden miraslardaki hisselerinin (mehir de dâhil) verilmesi talebiyle terekeleri elinde bulunduran kayınpederi Halil oğlu Mehmet'e açtığı dava neticesinde çeşitli ev eşyaları ve iki yüz seksen kuruşu alarak mirasta hiçbir hakkının kalmadığını beyan etmiştir.[215]

İncelenen kayıtlar, Osmanlı hukukunda da İslam hukukundaki gibi mehir yükümlülüğünün olduğunu, "mehr-i muaccel" (nikah akdi yapılırken ödenen) ve "mehr-i müeccel" (daha sonra verilen) şeklinde iki çeşit mehir olduğunu göstermektedir. 1258/1843 tarihli belgede Hasan kızı Meryem, Cihanbeyli Aşireti'nden Mehmet oğlu Mustafa ile yarısı muaccel, yarısı müeccel olmak üzere 32.000 akçe mehir ile nikâhlanmıştır.[216]

Ayrıca mehirsiz yapılan bir nikâh akdine rastlanmamakla beraber, tereke ve talakı ilgilendiren davaların hemen hepsinde mehir mevzu edilmiş ve kadınlar bu haklarının peşini bırakmamışlardır. Kadınlar gerek evlilikleri sırasında gerek evlilikleri bitiminde özellikle mehirlerini vermeyen eşlerini mahkemeye şikâyet ederek mehir haklarını tahsil edebilmiştir. 1285/1869 tarihli kayıtta Hasan kızı Zeliha'nın boşandığı kocası Abdullah oğlu İsmail'den mehir talebinde bulunmak maksadıyla dava açmış, mehir bedellerine karşılık 300 kuruş alarak anlaşmışlardır.[217]

Mal denilebilecek her şey veya maddi geliri ve değeri olan her menfaat mehir olabilir. Mehrin bir üst sınırı da yoktur. En az ne kadar olacağı konusunda mezheplerin farklı ictihadları vardır. Hanefî mezhebine göre mehrin en az "on dirhem"(32 gr. gümüş) yani yaklaşık iki kurbanlık koyun değeridir. Eğer ondan daha az söylerse yine on dirhemi hanımına vermek zorundadır. [218] İncelenen kayıtlarda mehir olarak sadece kuruş veya akçe cinsinden para zikredilmiştir.

Mehrin üst sınırı olmamakla beraber muhtemelen evliliklerin zorlaştırılmamasına yönelik olarak Çorum'da 1 Zilhicce 1261 tarihli emir ile düğün

[214] Sofuoğlu, *"İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'iye Sicilleri (1625-1650)",* s. 99.
[215] **Ç.Ş.S**. 4/407, s. 148.
[216] **Ç.Ş.S**. 1/99, s. 73.
[217] **Ç.Ş.S**. 4/214, s. 84.
[218] Kudurî, *Muhtasarü'l-Kuduri fi'l-Fıkhi'l-Hanefi*, s. 110; Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 59; İbrahim Halebi, *Mülteka*, I, s. 493; Serahsi, *Mebsut*, V, s. 124; Yaman, *İslam Aile Hukuku* s. 61-62-63.

masraflarında aşırıya kaçılmaması emredilmiş, harcamalar sınırlandırılmış, mehirlere de bir sınır getirilmiştir. Buna göre servet sahibi kimseler 1.sınıfı oluştururlar ve düğün masrafları zevc tarafından 8000, zevce tarafından 4000, mehr-i müecceli 1251; 2.sınıf zevc tarafından 4000, zevce tarafından 2000, mehr-i müecceli 751; 3.sınıf için zevc tarafından 2900, zevce tarafından 900, mehr-i müecceli 401; 4.sınıf için zevc tarafından 1050, zevce tarafından 280, mehr-i müecceli 251; 5.sınıf için zevc tarafından 510, zevce tarafından 170, mehr-i müecceli 151 kuruş olarak takdir edilmiştir. Düğünlerde zerde-pilav ve akşam bir güveği yemeği yeterli olacak, bunlardan fazla masraf yaparsa hakkında gereken yapılacak, aşağı masraf yaparsa hiçbir şey denmeyecekti.[219]

2. Nafaka Hakkı

Evlilik içinde kocanın eşi ve çocukları için yüklendiği geçim masraflarına nafaka denir. Nafaka ile sorumlu tutulan kocadır. Kocanın bu görevi evli eşin ve çocuğun nafakası olmak üzere ikiye ayrılır.

a. Evli Eşin Nafakası

Kocanın eşine olan nafaka sorumluluğunun içine, kocanın durumuyla orantılı ve normal miktarlar içinde olmak üzere yiyecek, giyecek, mesken, tedavi ve ilaç giderleri ile gerektiğinde (muhtaç olduğu ya da emsali sahip bulunduğu takdirde) hizmetçi masrafları girmektedir. Kocanın nafaka ile yükümlü olabilmesi için üç şart gerekmektedir: Evlilik sahih bir akit ile kurulmuş olmalıdır. Fasit nikâh akitleri nafaka mecburiyeti doğurmaz. Kadın evliliğe hazır bir fizik olgunluğuna sahip olmalıdır. Evlilik için yeterli beden gelişimine sahip olmayan eş nafaka alamaz. Kadın kocasının istifade edebileceği bir durum ve yerde bulunmalıdır. Bu nedenle kocasının evine taşınmayan ya da kocasının evini terk eden kadın nafaka hakkını kaybeder.[220]

Kocanın nafaka borcuyla yükümlü olması için zengin olması gerekmediği gibi, kadının fakir olması da gerekmez. Hatta kadın zengin bile olsa nafaka kocaya aittir.[221] Bu şartların varlığı anında koca nafaka ile sorumlu olur. Eğer koca bu sorumluluğu kasten yerine getirmezse kadın, yargıya müracaatla kendisine nafaka takdir ettirebilir.

---

[219] **Ç.Ş.S**. 1\283, s. 153.
[220] Kuduri, *Muhtasarü'l-Kuduri fi'l-Fıkhi'l-Hanefi*, s. 133; Serahsi, *Mebsut*, V, s. 291.
[221] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 448; Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", *UÜİF Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, (2008), s. 88.

Aynı şekilde koca nafaka bırakmadan yolculuğa çıkar veya kaybolursa kadının müracaatına binâen mahkeme belli bir nafaka belirler ve kocası hesabına borçlanma hakkı verir.

Kadına nafakasını ulaştırmanın iki yolu vardır. İhtiyaç duyduğu şeyi alma imkânı sunmak veya ihtiyaç duyduğu şeyi kadına vermektir. Bu nedenledir ki koca kadının nafakası içine dâhil olan şeyleri kendisine sunuyor ve kadın da kendisine yeterli olacak şeyleri kullanma imkanına sahip bulunuyorsa kocasından kendisine nafaka belirlemesini isteme hakkına sahip olmaz.[222]

Kadın kayıp olan kocası aleyhinde nafaka davasını açarken, kocasının bir başkası elinde bir malı bulunur ve o başkası da elindeki malın kaybolan adamın malı ve kadının da onun karısı olduğunu itiraf ederse, hâkim kadına ve çocuklarına o maldan nafaka biçer.[223]

Talak ve genel olarak fesih iddeti bekleyen kadının yiyecek, giyecek ve barınma (mesken) gibi ihtiyaçları iddet süresince kocası tarafından karşılanır. Talakın ric'î ya da bâin olmasının veya kadının hamile olup olmamasının herhangi bir önemi ve farkı yoktur.[224] İncelenen kayıtlarda nafaka talebi talak ya da feshi müteakip olmuştur. Evlilik birliği içerisinde nafakasının ödenmediği konusunda kadıya müracaat eden olmamıştır. 1286/1870 tarihli belgede Mehmet Emin kızı Ayşe boşandığı kocası Hasan oğlu İsmail aleyhine dava açmış, mehrine ve nafakasına karşılık 266 kuruşun tarafına ödenmesine karar verilmiştir.[225]

Nafaka israfa ve cimriliğe kaçmaksızın, kadına yetecek miktarda kararlaştırılır. Nafakanın mecburî bir ölçüsü yoktur. Zamana, tabiatlere, bolluk ve kıtlığa göre değişir.[226] Koca nafakayı şahsen kendisi verebilir. Ancak nafakayı vermeyeceği hâkim tarafından anlaşılırsa hakim onun aylık nafaka vermesine hükmeder. Kadının nafakası aylık olarak taktir edilip kendisine takdim edilir. Çünkü bir ay vadelerin en yakını ve orta olanıdır.[227] Hanefi mezhebinin müteahhirûn ulemasından bazısına göre kocanın

[222] Serahsi, *Mebsut*, V, s. 282.
[223] Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr Merginani, **El-Hidaye**, Ahmet Meylani (çev.), İstanbul: Kahraman Yayınları, 2001 II, s. 161; Kuduri, *Muhtasarü'l-Kuduri fi'l-Fıkhi'l-Hanefi*, s. 134; Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 250; Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, I, s. 594.
[224] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 253; Yaman, *İslam Aile Hukuku,* s. 112.
[225] **Ç.Ş.S**. 4/273, s. 104.
[226] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 243.
[227] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 244.

durumu göz önüne alınarak koca esnaf ise nafaka günlük, tacir ise aylık, çiftçi ise yıllık olarak ödemesine hükmedilir.[228] Nafaka vermemekte ısrar eden kişi ise ailesinin nafakası için hapsolunur.[229]

Hanefî mezhebine göre erkek fakir olup nafaka vermeye gücü yetmediğinde karısı ile araları ayrılmaz.[230] Kadına kocası adına borç alması emredilir. Kadının aldığı bu borç kocasına havale edilir. Çünkü birbirlerinden ayrılmaları halinde kocanın hakkı iptal edilmiş olur, borç alması halinde ise kadının hakkı ertelenmiş olur. İptal daha zararlı olduğu için zararın bertaraf edilmesi daha uygundur. Hâkim kadın için nafaka takdir eder ve borç almasını emrederse, bu borçları kocası üzerine havale etmesi ve kocasının ölmesi halinde mirasçılarına müracaat edip onlardan ödeme talebinde bulunma hakkı vardır. Ama hâkimin emri olmadan borç alırsa, alacaklılar haklarını kadından talep ederler. O da bu borçları kocasına havale edemez ve mirasçılarından bu borcu ödeme talebinde bulunamaz.[231]

Kadına kocasının fakir oluşuna göre nafaka takdir edilip sonra koca fakirlikten kurtulursa, ailesinin nafakasını zenginliğine göre tamamlar. Çünkü nafakanın miktarı kocanın malî durumuna göre değişir. Kocanın malî durumunun değişmesi halinde kadının da ona göre bir nafaka talep etme hakkı doğar. Aynı şekilde kocanın zengin oluşuna göre bir nafaka taktir edildikten sonra koca fakirleşirse kadına ancak fakir kocanın verebileceği bir nafaka takdir edilir.[232]

b. Çocuğun Nafakası

Nafakanın vacip olmasının sebeplerinden biri de neseptir. Babaya hassaten nafaka vacip olur. Ana-babasının ve karısının nafakasında kimse ortak olmadığı gibi, babaya o nafakada kimse ortak olmaz. Baba fakir olsa bile. Babaya fakir çocuğu için nafaka vermek vacip olur. Fakat çocuk zengin olursa nafakası kendi malından verilir. Ayrıca çocuğun küçük olması şarttır.[233]

---

[228] Serahsî, *Mebsut*, V, s. 289.
[229] Kuduri, *Muhtasarü'l-Kuduri fi'l-Fıkhi'l-Hanefi*, s. 181.
[230] Hüsrev Mehmed Efendi Molla Hüsrev, **Gurer ve Dürer,** Arif Erkan (çev.), İstanbul: Eser Neşriyat, 1979, II, s. 278; Halebi, *Mülteka'l-Ebhur*, I, s. 593.
[231] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 248.
[232] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 249; Serhasi, *Mebsut*, V, s. 291.
[233] Molla Hüsrev, *Gurer ve Dürer*, II, s. 284; Halebi, *Mülteka'l-Ebhur*, I, s. 596.

İslâm hukukuna göre kocanın nafaka yükümlülüğüne, kurulan ailede meydana gelen çocukların nafakası da dâhildir. Buna göre baba, eşinin nafakasını karşıladığı gibi ondan olan çocuklarının nafakasını da karşılamak zorundadır. Hatta kocanın bu yükümlülüğü evlilik birliğinin devam etmesine de bağlı değildir. Evlilik sona erdiği halde, koca, çocuklarının nafakasını karşılamakla mükelleftir. Örneğin Çanakçı köyünden Halil kızı Şerife'nin talebiyle hidane ve terbiyesi kendisine ait olan kızı Kezban için boşandığı eşi Mahmut oğlu Hamza'nın günlük 20 para nafaka vermesine, miktarı temin için gerekirse Hamza adına borçlanması için Şerife Hatun'a izin verilmiştir.[234]

Esasen nafaka yükümlülüğü, evlilik birliği sona erdikten sonra doğmuş olan çocuğun dünyaya gelmesi ile hısımlık nafakası niteliği kazanmış olur. Çocuğun nafakasının karşılanması konusunda, evli eşin nafakasının ödenmesinde uygulanan hükümler geçerlidir. Buna göre baba çocuğun nafakasını ödemediği veya ödemekten kaçındığı durumda, onun bakımını üstlenen anne, onun adına mahkemeye başvurarak nafaka takdir ettirebilir ve hukukî yollarla bunun ödenmesini sağlayabilir.[235]

Babanın vefat etmiş olması durumunda ise çocuğun mirasına düşen maldan vasisi olan kimseler günlük nafaka takdir ettirmişlerdir. Örneğin Uç Mahallesinde sakin iken vefat eden Kurdoğlu Hasan'ın küçük oğlu Mehmet'in günlük ihtiyaçları için vasîsi olan dayısı Mehmet Efendi kadıya müracaat etmiş, kadı da günlük 40 para nafaka tayin edip, vasîsine gerekirse babası adına borçlanmasına (istidâne) ve miras kalan malına müracaat etmesine izin vermiştir.[236]

B. Kocanın Hakları

1. Kadının İtaat Etmesi

Kuran-ı Kerim kadının kocasına itaat yükümlülüğünden bahseder. Ancak bu kavram, hem yöneticiyi, hem de yönetileni sınırlayan bir içeriğe sahiptir. Talebin itaati haklı kılması için hukukî olarak meşruiyetinin bulunması, ahlakî olarak da zamanın, zeminin, içeriğinin iyi ayarlanması ve kurumsal olarak da maslahatın gözetilmesi

[234] **Ç.Ş.S**. 3/496, s. 237.
[235] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 495; Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", *UÜİF Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, (2008), s. 90.
[236] **Ç.Ş.S**.3/513, s. 243.

gerekir. Bunun yanında talebin geri çevrilmesini engelleyici saygınlığın ve içtenliğin sağlanarak itaatin hak edilmesi kocanın vazifesidir. Bir diğer ifadeyle kadının itaat görevi varsa kocanın da onu hak etme vazifesi vardır. Böyle bir ortamda itaat tabiidir, aksi isyandır. Karı-koca ilişkilerinin sağlıklı zeminde seyretmesini sağlayan ana dinamik budur.[237]

İşin özüne bakıldığında gönül alan ve gönül veren ilişkisinde itaat sorunu yoktur. Çünkü bu âmir-memur, hak-yetki ilişkisi değil, tabii ortamında bir bütünleşmenin ifadesidir. Bu sebeple Kuran-ı Kerim kocasına itaatkâr kadın için "kânite"[238] kelimesini kullanır ki bu, itaat eyleminin korkudan değil, saygı-sevgiden doğan gönüllü bağlılığı ve kabulü, haklı talebi yüksünmeden yerine getirmeyi ifade eder. Yoksa gönülden bağlılığın olmadığı, zorakîliğin olduğu ilişkilerin kalıcılığı söz konusu olamaz. Bu da itaat değil, esarettir. Dolayısıyla modern kültürün şekillendiği zihinlerde yer ettiği biçimiyle erkeğin kavvâm oluşu despotluk, kadının itaatkâr oluşu da kölelik değildir.[239]

Kadın itaatsizlik ederse bazı haklarını kaybeder. Mesela kocasının izni olmadan evi terk eden eş nafaka alamaz. Dolayısıyla bu müddet içerisinde kocadan nafaka yükümlülüğü düşer. Rivayet edildiğine göre; Fatıma binti Kays kocasının ailesi ile geçinemeyince Hz. Peygamber onu İbn Ümmü Mektüm (r.a.)'un evine taşımış ve onun için ne nafaka ne de mesken takdir etmişti. Çünkü kadına nafakanın verilmesini vacip kılan şey kendisini kocasının evinde ikâmet etmesidir. Ne var ki bu meselede bu sebep ortadan kalkmıştır. İzinsiz olarak evden çıkıp gittiği için nafakası kesilen kadın ancak evine dönerse yeniden nafaka alma hakkı doğar. Çünkü tekrar kocasının evinde ikâmet etmeye başlamıştır.[240]

İtaat, kurumsal yapıların kaçınılmaz ilişkisidir. İtaat, kölelik, kayıtsız şartsız teslimiyet değildir. İtaat kişiye değil, ilkeyedir ve ancak talebin marufa uygun olması halinde gerekli olan bir eylemdir.[241] Buharî'nin *el-Camiu's-sahih* adlı eserinde nikâh bölümünün 94. bab başlığında "Masiyet konusunda karı, kocasına itaat etmez." hadisi yer alır. Zikredilen hadisin şerhinde İbn Hacer el-Askalânî, kocaya itaatin masiyet

[237] Saffet Köse, **Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu**, Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2014, s. 156.
[238] Nisa, 4\34.
[239] Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, s. 156.
[240] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 245.
[241] Kasanî, *Bedaiu's-Senaî*, III, s. 613; Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, s. 156.

olmaması şartına bağlı olduğuna, umumî anlamda kocaya itaati emreden nasların bununla tahsis edildiğine, kocası tarafından masiyete davet edilen eşin bundan kaçması gerektiğine vurgu yapar.[242] Kitap, sünnet ve sahabe uygulamasına bakıldığında itaat konusunda "ma'ruf" ve "masiyet" kavramları merkezî rol oynar. En genel anlamıyla ma'ruf, dinin kabul ettiği, ve bu çerçevede gelişen söz, eylem ve örfler, masiyet de dinin temel değerlerine aykırı uygulamalar olarak tanımlanabilir.[243]

Kadının kocaya itaatinin temel şartı kocanın haklı talepleriyle sınırlıdır. Kadının insiyatifinde olan konularda ise koca onun tercihlerine saygılı davranmak durumundadır.[244]Aile kurumunda kadının veya kocanın gerekli hallerde birbirlerine usulünce uyarıda bulunmaları bir hak değil, yükümlülüktür. Burada şuna işaret edilmeli ki kadın olmanın gerektirdiği itaat, idarî makamdaki kişinin hatalarını görmemek ya da sözünün dinlenmemesi anlamına gelmez. Netice olarak kavvam-mutî ilişkisi bir tarafın sürekli aktif, diğer tarafın pasif pozisyonda bulunduğu, birinin sürekli alttan aldığı, diğerinin her hâlükârda baskın çıktığı bir özellik olarak yorumlanamaz.[245]

Sicillerde kadının nüşüz (kocaya itaat etmeme) sebebi olarak kocası ile iyi geçiminin olmayışı "adem-i hüsnü muaşeret" tabiriyle zikredilmektedir.[246] Eşin görev ve sorumluluklarını kötüye kullanması durumunda aile bütünlüğünü sarsan olaylar meydana gelmiştir. Bazı erkeklerin eşlerini haksız yere dövmek, hakaret etmek gibi nâhoş tutum ve davranışlarına az sayıda da olsa belgelerde rastlanmaktadır. Böyle durumlarda mahkemenin kadınlara arka çıktığı, hanımların haklarına riayet etmelerine dair kocalarına tenbihatta bulunduğu gözlenmektedir.

Kocalarından kötü muamele gördüğünü kanıtlayamayan kadınlar da ciddiye alınmış, kendilerine mahkemece gerekli destek verilmiştir. Burada dikkat çeken nokta şudur ki kadınların dövülmesiyle ilgili az sayıdaki belgelerin hiç birinde Kur'an

[242] Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, s. 158.
[243] Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu,* s. 159.
[244] Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu,* s. 161.
[245] Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu,* s. 162.
[246] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 52; Örneğin "Merkûm Ali Kethüdâ mukaddemâ kırk üç guruş mehr-i mü'eccel tesmiyesiyle zevc-i dâhilim olup lâkin beynimizde **adem-i hüsn-i mu'âşerete** binâ'en zimmetinde mütekarrir ve ma'kûdün-aleyh olan meblağ-ı mezkûr kırk üç guruş mehr-i mü'eccelimden fâriğa olup nafaka-i iddet-i ma'lûmem ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak ve yine hâl-i zevciyet beynimizde kâime iken bundan akdem zevcim mezbûr Ali Kethüdâ beni bi-gayrı hakkın darb edüp merkûmun darbının te'sîrinden nâşî benden üç aylık müstebînü'l-hilka cenîn-i meyyit ilkâ olundu deyü kâziben ve mubtılan tasaddî eylediğim da'vâmdan meccânen fâriğa olup ve mukaddemâ mu'accel nâmıyla bana irsâl eylediği bir aded kutnî entari dahi kendüye redd ü teslîm etmek üzre zevcim mezbûr Ali Kethüdâ ile muhâla'a-i sahîha-i şer'iyye ile hal' olduğumda ol dahi hal'-ı mezbûru alâ vechi'l-mezkûr kabûl eyledikden sonra….."şeklinde iyi geçimin olmayışının adem-i hüsn-i muaşeret tabiriyle ifade edildiği görülmektedir. **Ç.Ş.S.** 4/163, s. 55.

ayetinde söz konusu edilen izne dayanarak[247] kocalar mahkemede mazur görülmemiş, bilakis tekerrür etmeyeceğine dair kefil göstermek suretiyle onlardan teminat alınmış veya olayı inkâr edip de yemin edemeyenlere tazir cezası verilmiştir.[248] Örneğin Kahramançavuş mahallesinden Mehmet'in, eşi Yahya kızı Hafize'yi dövmeyeceğine ve kendisi ile iyi geçineceğine mahalle muhtarı Veli oğlu Ali ile Hançerlioğlu Hüseyin'i kefil getirmesi kadınların haklarının mahkemece güvence altında tutulduğunu göstermektedir.[249]

Boşanma hakkını ilke olarak erkelere bırakan İslam Hukuku, şiddet gören kadınlara da kocasını boşayabilme hakkı vermiştir. Şöyle ki dayak yediği için kocasının evini terk eden ve ona itaat etmeyen kadınlara kocaları "Seni bir daha darb ider isem (döversem) sen benden boş ol" diyerek tekrar itaatlerini temin etmekle birlikte, aynı fiil tekrar ettiğinde mağdur kadınlar olayı mahkemeye bildirerek boşanma haklarını (şartlı boşama) muhalaanın aksine bedel ödemeksizin rahatlıkla kullanmışlar ve böylece çekilmez hale gelen koca baskısından kurtulabilmişlerdir.[250]

Şartlı talak ile şiddet gören kadınların boşanmasına dair bir belgeye rastlayamamakla beraber dövülen kadınların muhalaayı kullanarak boşanmalarına dair kayıt mevcuttur ki Çorum'un Yavi köyünden Mehmet kızı Hatice kendisini dövüp üç aylık çocuğunun düşmesine sebep olduğu iddiasıyla kocası Ali Kethüda aleyhine açtığı davada mehr-i müecceli olan 43 kuruş ve iddet nafakasından vazgeçerek, mehri muaccel olarak kendisine gönderdiği pamuklu entariyi de iade ederek boşanmıştır.[251]

Kayıtlarda şikâyetler her zaman tek taraflı olmadığı görülmektedir. Bazen de erkekler evlerine gelmeyen itaatsiz eşlerinden muzdarip olmuşlardır. Bu durumlarda kadı hanımı uyararak kocasına itaat etmesini tenbih etmiştir. Bu arada hanımlarının kendi evlerine gelmeyerek muameley-i zevciyyette bulunmadıklarından şikâyet edenler bile vardı.[252] Çorum'un Hacılarhanı köyünden Osman oğlu Halil'in İbrahim kızı Melek'i nikâhladığı halde kendisine itaat etmediği iddiasıyla açtığı dava sonucunda Melek'in kocasına itaat etmesine karar verilmiştir.[253] Yine benzer bir davada İsa oğlu

[247] Nisa 4\34.
[248] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 55-56.
[249] **Ç.Ş.S.** 3/581, s. 276.
[250] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 56.
[251] **Ç.Ş.S**. 4/163, s. 55.
[252] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 57.
[253] **Ç.Ş.S**. 4/512, s. 181.

Mehmet'in Ahmet kızı Selver'i nikâhladığı halde kendisine itaat etmediği için açtığı dava neticesinde Selver'in kocasına itaat etmesine karar verilmiştir.[254] Abdülcelil oğlu Mehmet nikâh işlemleri yapıldığı halde hanımı İbrahim kızı Fatma'nın kendisine itaat etmeyip evlenmeyi kabul etmediği iddiasıyla açtığı davayı ispat etmiş, neticesinde Fatma Hanım'ın kocasının evine gidip zevciyyet muamelelerini yerine getirmesine karar verilmiştir.[255]

2. Evlilik Birliğinin İkametgâhı

Nafaka konusunda zikredildiği gibi evliliğin gereklerinden biri de kadının kocasının şehrinde ve evinde yaşamasıdır. Herhangi bir nedenle evlendikleri yeri değiştirmeleri gerektiğinde kadının kocası yanında bulunma zorunluluğu vardır. Bu zorunluluk konusunda 19. yüzyılda Çorum'da mahkeme bu hükme uymuştur ki mevcut kayıtta Mehmet oğlu İbrahim, kendisini terk edip giden hanımı Ahmet kızı Döndü' nün evine dönmesi talebiyle dava açmış, neticesinde Döndü'nün evine dönmesine karar verilmiştir.[256]

C. Karşılıklı Hak Ve Sorumluluklar

1. Evlilikte Mal Rejimi

İslam Hukukunda eşler arasında mal ayrılığı rejimi mevcuttur ki nikâh eşlerin birbirlerinin mallarına ortak olmasını gerektirmez. Kadın kocasına kullandırdığı malı hibe etmemişse borç vermiş sayılır, koca bunu ödemek zorundadır ve aralarında nikâhın olması kadına ait olan maldaki tasarruf hakkını kocaya vermez. Bununla ilgili birçok belge mevcuttur. Mesela Çorum'un Azap Ahmet Mahallesi sakinlerinden Mustafa kızı Afrumiye aynı mahallede bulunan evini müştemilatıyla beraber kocası Mustafa oğlu İbrahim'e 1000 kuruşa satmıştır.[257]

Bunun zıddı olarak kocanın hanımına mal satışında bulunduğu örnekler de mevcuttur. Hafız İsmail Efendi, Çukurviran köyünde bulunan bahçesi, bir inek ve bir danasını hanımı Abdullah kızı Şerife Havva'ya 1684 kuruşa,[258] Hacı Mehmet Ağa

[254] **Ç.Ş.S**. 4/514, s. 182; Bkz. **Ç.Ş.S**. 4/505, s. 179. 4/437, s. 157.
[255] **Ç.Ş.S**. 4/144, s. 48.
[256] **Ç.Ş.S**. 4/211, s. 84.
[257] **Ç.Ş.S**. 4/820, s. 336.
[258] **Ç.Ş.S**. 4/803, s. 325.

evinin bir bölümü ile Sıklık mevkiindeki bahçesini hanımı Mehmet kızı Ayşe'ye 2840 kuruşa satmıştır.[259] Sabuncuzade Ahmet isimli şahıs da hanımı Hatice'ye sattığı iki bakkal ve bir duhancı (tütün) dükkanına başkaları tarafından yapılan müdahalenin engellenmesi istenmiştir.[260] Eğer nikâh mal ortaklığını gerektirseydi eşlerin birbirine mal satışı anlamsız olurdu.

Vefat eden Mustafa'nın varislerinden oğlu Mustafa, babasından intikal eden Çomar mevkiindeki bahçe hissesini annesi Hasan kızı Emine'nin zapt ettiğini iddia etmiş, Emine Hanım bahçeyi kocasından satın aldığını ispat etmiş ve dava reddedilmiştir.[261] Emine Hanım bahçedeki hisseyi kocasından satın aldığından hisse terekeye intikal etmemiştir.

Eşler arasında mal ayrılığı ilkesi mevcut olduğu için, eşler zaman zaman birbirlerine borçlanmışlardır.[262] Kocasından satın aldığı malı yine kocasının zapt ettiği iddiasıyla da dava açılmıştır. Örneğin Acele-i ûlâ mahallesinden Feyzullah kızı Asiye Eskiekin mevkiindeki zevci Halil Ağa'ya ait bahçeyi 500 kuruş vererek satın almış olmasına rağmen zevci Halil Ağa'nın bahçesine haksız yere müdahalesinin engellenmesi için dava açmıştır.[263]

2. Mirasçı Olma

Evlilikte karşılıklı haklardan biri de eşlerin birbirlerine mirasçı olabilmesidir. Nikâh akdi vesilesiyle sıhrî hısımlık meydana geldiğinden kan bağı olmadan miraçılık tahakkuk eder. Geride kalan eş ölenin mirasçısı olmuş olur. Bu sebepledir ki

---

[259] **Ç.Ş.S.** 4/742, s. 289.
[260] **Ç.Ş.S.** 1/289, s. 156.
[261] **Ç.Ş.S.** 4/450, s. 161.
[262] Nitekim Bursa Sicilleri belge 3'de Kaygan çarşısında bir attar dükkanı olan Şerife Emine Hanım'a kocasının çeşitli kalemlerden olan borçlarını zikretmektedir. Şerife Emine Hanım o dönemde ender rastlanan zengin hanımlardandı. Menkul ve gayrı menkul bütün mal varlığını elinde tutuyordu. Bunları kocasına da bağışlamamış, mülkiyetini değil sadece işletmesini kendi isteğiyle kocası Mehmet Tahir Efendi'ye bırakmıştı. Mehmet Tahir Efendi işleri idare ediyor, bir bey gibi geçinip gidiyordu. Çok geçmeden ikinci evliliğini gerçekleştirmek için başka mahalleden genç bir hanımla nikahlandı. Şerife Emine Hanım olayı duyunca doğru mahkemeye gider ve kendi mülkiyetindeki çeşitli mal varlıklarını o zamana kadar işletmesinden dolayı kocasına tam 33.300 kuruşluk alacak listesi ibraz eder. Adı geçen Hanım daha sonra tekrar mahkemeye gelerek bu defa kocasındaki tüm alacağından vazgeçtiğini bildirir. Muhtemelen başka bir ihtimalin daha karlı olduğunu düşünmüştür. İsteseydi evliliğe son vermek ister ve boşanma davası açabilirdi. O, muhalaa denilen boşanma şeklini pek karlı görmemiş olacak ki kocasının üstüne nafaka davası açar. Gerekçesi bir başkasıyla evlenen kocasının kendisini terk ederek nafakasını temin etmemesidir. Çok zengin bir kadın olduğu halde nafaka talebinde bulunması oldukça anlamlı… Böylesine durumlarda hakimin belirlediği nafaka miktarının kadının sosyo-ekonomik durumuna uygun olması gerekir. Nitekim hakim Mehmet Tahir Efendi'nin, eşine aylık 200 kuruş nafaka ödemesi gerektiğine karar verir. Bu da ayda yaklaşık altı koyun parası demektir. Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 111-112.
[263] **Ç.Ş.S.** 4/280, s. 106.

mahkemeye gelen davalarda İslam'ın hükmü yerine getirilmiş ve geride kalan eş erkek olsun kadın olsun mirastaki hakkını almıştır.

İslam miras hukukuna göre eşin mirastaki hissesi murisin çocuğu var ise 1/8, çocuğu yok ise ¼ miktarındadır.[264] Kayıtlar da bu ölçülere uyulduğunu göstermektedir. Örneğin Çorum Hıdırlık köyünden Mustafa kızı Fatma'nın vefat eden kocası Mehmet oğlu Hasan'dan intikal eden İçeridere mevkiinde bulunan bağ ve bahçelerdeki ¼ hissesinin verilmesi isteğiyle bu mülkleri elinde bulunduran kocasının kız kardeşinin çocukları Feyzullah, Asiye, Sabire ve İbrahim'e açtığı dava neticesinde hissesini teslim alması bunu göstermektedir.[265]

Miras hukukunda mirasçılar arasında mal taksiminden evvel malın yekünü belirlenir, ardından teçhiz ve tekfin masrafları, evli ise hanımının mehri müecceli, (mehir borca dâhildir) borçları ve vasiyetleri gelir. Eğer geriye malı kalmışsa taksim edilir, kalmadıysa dava düşmüş olur.[266] Çorum'un Üyük köyünden vefat eden Osman oğlu Ahmet'in terekesi 4694 kuruş olarak yekün tespit edildikten sonra teçhiz ve tekfin, zevcesinin mehri müecceli gibi borçları çıkarıldıktan sonra kalan malı çocukları olduğundan zevcesi 1/8'i 586 kuruş, dört oğlu ikişer hisseden 821'er kuruş, iki kızı da birer hisse olarak 410'ar kuruş almışlardır.[267]

İslam miras hukukuna göre ve incelediğimiz belgelerden anlaşıldığı kadarıyla varisi olmayanların malları hazineye (beytü'l-mal) kalmıştır. Bunlardan bazılarını Çorum dışından gelmiş olanlar, bazılarını ise yerli halktan olup kimsesizler oluşturmaktadır. Örneğin Kayseri'nin Dolusun köyünden olup Çorum'a ticaret için gelirken yolda öldürülen Rum Arzuman oğlu Mihail'in terekesi beytü'l-mala teslim edilmiştir.[268] Gülabibey mahallesinde vefat eden İbrahim oğlu Osman'ın terekesi de varisi olmadığından beytü'l-mala teslim edilmiştir.[269]

Nikâh bağı mirasçılık sebeplerinden olduğundan vefat ve boşanma durumlarında eşler birbirlerine mirasçı olabilirler. Nitekim 1289/ 1873 tarihli kayıtta "Boşanma veya vefat durumlarında eşlerin birbirine varis olacaklarına dair gelen emir

[264] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve İstalahatı Fıkhıyye Kamusu,* V, s. 269.
[265] **Ç.Ş.S.** 4/823, s. 338.
[266] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve İstalahatı Fıkhıyye Kamusu,* V, s. 219.
[267] **Ç.Ş.S**. 4/409, s. 149.
[268] **Ç.Ş.S**. 3/239, s. 129.
[269] **Ç.Ş.S.** 2/180, s. 100.

sicile kaydedilmiştir.[270] Ancak boşanan eşlerin mirasçılığında boşanma şekli önemli rol oynar. Ric'i talak (geri dönülebilir boşanma) ile boşanan kadın iddeti içerisindeyken kocası vefat ederse mirasçı olabilir. Bu durum ric'i talakın iddeti içerisinde nikah bağının devam ettiğini gösterir. Bâin talak ise evlilik bağını sona erdirdiğinden iddet içerisinde bile olsa kadın kocasına mirasçı olamaz.[271] Örneğin; Çorum'un Yavi köyünden vefat eden Hafız Ali Efendi'nin varislerinden büyük oğlu Hızır'ın babasının ölmeden önce annesi Mustafa kızı Hatice'yi bâin talak ile boşadığını iddia ederek terekeden hisse verilmemesi talebiyle dava açmış olması buna delil teşkil etmektedir.[272]

Osmanlı toplumunda kadınlar mirastaki hakları haksız yere ellerinden alındığında ya da zapt edilip verilmediğinde bu haklarını arayabilmişlerdir. Konu ile ilgili olarak vefat eden Mustafa'nın varislerinden hanımı Halil kızı Hatice, kendilerine miras kalan bahçeyi zapt ettiği iddiasıyla kocasının kardeşi Osman'a dava açmış ve neticesinde bahçenin yarısını alarak anlaşmışlardır.[273] Görüldüğü gibi Çorum ölçeğinde ve incelenen terekelerde İslam miras hukukunun hükümleri uygulamada hayat bulmuştur.

III. DOĞUMUN HUKUKÎ SONUÇLARI

İslam hukuku doğuma bir takım neticeler yüklemiştir ki nesep, çocuğun bakımı (hidane), emzirme ve nafaka bu neticeler arasında yer alır.

A. Nesep

Dar anlamda nesep, çocukla anne babası arasındaki soy bağını ifade eder. Çocuğu doğuran kadının tespit edilmesi çocukla anne arasındaki nesep ilişkisinin tayini için yeterli olup hukukta nesebin daha çok baba açısından belirlenmesi önem taşır. Nesebin sübûtuna bağlanan başlıca sonuçlar evlenme engeli oluşturması, nafaka, velâyet ve mirasçılık hükümlerine temel teşkil etmesidir.[274]

Evlilik içinde doğan çocuk kadının evli bulunduğu erkeğe bağlanır. Bunun için çocuğun, evlilikten itibaren hamileliğin en az müddeti olan altı aylık bir sürenin

[270] **Ç.Ş.S.** 4/877, s. 372.
[271] Hamza Aktan, **Mukayeseli İslam Miras Hukuku,** İstanbul: İşaret Yayınları, 1991, s. 35.
[272] **Ç.Ş.S.** 4/566, s. 200.
[273] **Ç.Ş.S**. 4/793, s. 320.
[274] İbrahim Kafi Dönmez, "Nesep*", DİA*, XXXII, s. 253.

geçmesinden sonra doğmuş olması, erkeğin baba olabilecek bedensel niteliklere sahip olması ve nikâh akdinden sonra eşlerin bir araya gelme imkânlarının bulunması şarttır. Kocası vefat eden ya da boşanıp da iddet bekleyen kadın, vefat ya da boşanma tarihinden itibaren en uzun hamilelik süresi olan bir yıl içinde doğum yaparsa doğan çocuğun da nesebi sahihtir. Fakat bir yılı geçtikten sonra doğan çocuk, o kocaya bağlanmaz.[275] Kayıtlarda nesebin kime bağlanacağı konusunda ihtilaf mevcut olan herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

B. Hidane

Evliliğin sona ermesinin bu evlilikten olma çocuklar üzerinde birtakım sonuçları bulunmaktadır. Nesebinin sabit olması, emme döneminde ise emzirilmesi ve bakılıp büyütülmesi ile terbiye edilmesi bunların başlıcalarıdır. Yani çocuğun bakım ve terbiyesi hak ve vazifesine hidane denilmektedir.[276]

Boşanmayla birlikte ebeveynin özellikle küçük çocuklarıyla verasetin yanısıra, sosyo-kültürel ve ekonomik bağları devam eder. Parçalanmış ailelerde çocukların belli bir yaşa kadar bakımı ve terbiyesi (hidane), İslam hukukuna göre ilk önce anneye verilmiştir. Çünkü çocuğu psiko-sosyal açıdan en iyi yetiştirebilecek şahıs annesidir. Anne yoksa çocuğun bakımı sırasıyla anneanneye, babaanneye, öz kız kardeşe, ana bir kız kardeşe, ondan sonra baba bir kız kardeşe, öz kız kardeş kızlarına, önce anadan sonra babadan kız kardeş kızlarına, teyzelere ve nihayet halalara intikal eder. Kadın akrabası yoksa bakım başta baba ve dedeler olmak üzere erkeklere intikal eder. Dikkat edilirse hidane zincirinde daima kadınların önde tutulduğu görülmektedir.[277] İncelenen sicillerde hidaneyi en çok annelerin üstlendiği, onların bir başkalarıyla evlenmeleri, kötü ahlaklı ya da yetersiz olmaları veya mevcut olmadıkları durumlarda ikinci sırayı anneannenin aldığı görülmektedir.

Çocuğun bakım ve terbiye sorumluluğu kendisine verilen kişi akıllı, ergin, bu işi yapabilecek güçte ve çocuğu hayat, sağlık ve ahlakî bakımdan korumada güvenilir olması gerekir. Bunun yanında erkeğin müslüman olması, bakacağı çocuk kız ise ona

[275] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 398-401; Yaman, *İslam Aile Hukuku*, s. 66.
[276] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 425; Yaman, *İslam Aile Hukuku*, s. 114.
[277] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 428; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 87-88.

mahrem olması, kadının ise çocuğa yabancı yani mahrem olmayan biriyle evli olmaması da hidane hakkındaki özel şartlardandır.[278]

Çocuğun gözetim müddeti için genellikle erkekte başkasının yardımı olmaksızın kendi kendine yiyip içebileceği erkekte yedi, ve kızda (anne veya ninesinin dışındaki bir hâdine yanında ise) dokuz, (anne veya ninesiyle bulunuyorsa) on iki yaş nihai sınır kabul edilmiştir.[279]

Hidane masrafları (nafakanın dışında kalanlar) varsa önce çocuğun kendi malından, yoksa babadan, baba da fakirse diğer nafaka borçlusu akrabalar bununla mükellef olurlar.[280] Çocuğun gözetimini üstlenen şahıs, kocadan ayrılmış bulunan çocuğun anası da olsa ücrete hak kazanır. Bu erkeklere verilen ekonomik sorumluluğun fazlalığının ve çocuk yetiştirmede annelere duyulan güven ve değerin kuvvetli bir göstergesidir. Hâdinelerin genellikle çocuğun babasından ve hayatta değilse en yakın başka bir erkek velisinden çocuk için aldıkları nafaka ücreti miktarı aylık kırk ve elli kuruş, günlük ise yirmi- otuz ve kırk para arasında değişmiştir. Mahkemece tarafların sosyal statüsüne göre takdir edilen bu para, çocuğun nafaka, giyim-kuşam ve diğer zarurî ihtiyaçlarına sarf edilmektedir.[281]

IV. EVLİLİK BİRLİĞİNİN SONA ERMESİ

A. Boşanmanın Nevîleri

İslam hukukunda üç türlü boşanmadan bahsedilebilir. Birincisi kocanın tek taraflı irade beyanıyla yapmış olduğu boşanmadır ki gerçekleşmesi için mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Her üç tür boşanmaya da talak denmekle beraber bu terim daha çok tek taraflı irade beyanıyla yapılan bu tür boşanmalar için kullanılmaktadır. İkincisi karı-kocanın anlaşarak boşanmasıdır ki buna da muhalaa adı verilir. Üçüncü tür boşanma ise belirli sebeplerin varlığı durumunda tarafların mahkeme kararıyla boşanmasıdır. Tefrik veya kazaî boşanma denen bu tür boşanmada diğer ikisinin aksine

[278] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 432; Yaman, *İslam Aile Hukuku*, s. 115.
[279] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 435; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 88.
[280] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 441-442; Yaman, *İslam Aile Hukuku*, s. 115.
[281] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 89.

kocanın razı olması şart değildir, hâkimin kararı boşanmanın gerçekleşmesi için yetmektedir.[282]

1. Talak

İslâm hukukunda evlilik birliğini sona erdiren yollardan biri erkeğin eşini boşamasıdır. İslâm hukuk literatüründeki karşılığı talak olan bu tür boşama erkeğe tanınan bir haktır. Evlilik ile kazanılan hakları düşüren bir tasarruf olan talak hakkı en çok üç defa kullanılabilir.[283] Bu yönüyle talak tekrar normal evlilik hayatına dönüş imkânı bulunup bulunmamasına göre ric'î ve bâin olmak üzere ikiye ayrılır. Ric'î talak erkeğe yeniden mehir ve nikâha muhtaç olmaksızın boşadığı eşiyle aile hayatına dönme imkânı sağlayan boşama şeklidir. Gerçekleşmesi için boşadığı karısıyla daha önce fiilen evlenmiş, Hanefilere göre sarih boşama sözleriyle boşamış,[284] şiddet ve mübalağa ifade eden bir kelime söylememiş ve üçüncü boşama hakkını kullanmamış olması şarttır. Üç hak kullanılarak üç boşama yetkisi tüketilmiş olduğunda bu boşama bâin talak olur ve kesin ayrılık meydana getirir. Nitekim Hacı Osman isimli şahıs hanımı Mustafa kızı Fatma'yı üç talak hakkını kullanarak boşamış, şahitlerin ifadeleriyle kesinleştiğinden kesin ayrılık meydana gelmiş ve Fatma'nın dilediği kişiyle evlenmesine izin verilmiştir.[285]

Bâin talak; yeni bir mehir ile yeniden nikâhlanmadıkça normal aile hayatına dönüş imkânı bırakmayan boşama şeklidir. Gerçekleşmesi için; boşamanın nikâhtan sonra fakat birleşmeden önce, Hanefîlere göre kinayeli sözlerle veya mübalağa ve şiddet ifade eden sözlerle olması, üçüncü boşama hakkını kullanmış olması şarttır.[286] Kayıtlarda Abdalata köyünden Hüseyin kızı Zahide'nin kocası Ömer oğlu Halil tarafından talak-ı bâin ile boşandıktan sonra, 75 kuruş mehir karşılığında boşandığı kocası Halil ile tekrar nikâhlandığı göze çarpmaktadır.[287] Uygulamalardan anlaşıldığına göre talak konusunda İslam hukukunun hükümlerine bağlı kalınmıştır.

---

[282] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 359-360; Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 168.
[283] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 202; Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iyye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili", *UÜİF Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, (2008), s. 96.
[284] Merginanî, *El-Hidaye*, II, s. 66; *El-İhtiyar*, III, s. 163-164.
[285] **Ç.Ş.S.** 1/321, s. 182.
[286] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 111.
[287] **Ç.Ş.S**. 4/490, s. 174.

Talak yoluyla evliliğin sona ermesi koca ya da vekili tarafından gerçekleştirilmelidir. Talakın nikâh gibi vekil aracılığı ile icra edilmesi hukuken geçerli olmakla beraber kötüye kullanılma ihtimali yüksek olması sebebiyle, boşamaya vekâlet tasarruf zamanı ve yetki sınırları belirlenerek verilmektedir. İncelediğimiz dönemde muhtemelen bu risk göz önünde bulundurularak vekâlet ile boşamaya rastlanmamıştır.

Eşlerin sözlü iletişim imkânından mahrum olduğu durumlarda yazı ile boşama da mümkündür. İslam hukukçularının çoğunluğuna göre, eğer koca boşama niyetiyle bir

kâğıda hanımını boşadığını yazsa veya bu içerikte bir mesaj ya da elektronik posta gönderse bu boşama meydana gelmiş sayılır. Çünkü boşama niyetiyle yazılan yazı tıpkı boşama niyetiyle söylenen söz gibidir.[288] Belgelerde boşandığının mektup irsaliyle kadına bildirildiği durumlar mevcuttur. Örneğin; Burhankethüda mahallesinden Habib oğlu Musa, nikâhlı karısı olduğunu iddia edip kendisine dönmesi talebiyle Derviş Hüseyin Kızı Emine ve kocası Saçmacıoğlu Mehmed aleyhine dava açmış, fakat Musa'nın Emine'yi İstanbul'da boşayıp, boşadığını beyan eden kendi imzasını da içeren bir mektup gönderdiği, bundan başka Tophane-i Âmire'de kahvehanelerde sıra önünde ve şahitlerin huzurunda Emine'yi boşadığını ikrar ettiği sabit olduğundan haksız olduğuna karar verilmiştir.[289]

a. Hülle

Üç talâkla boşanmış bir kadının ayrıldığı kocasına tekrar dönebilmesi amacıyla bir başka erkekle evlenmesi demektir.[290] İslam hukuku kadının onurunu korumak, hem de talak hakkının kötüye kullanılmasını engellemek için bunu üçle sınırlandırmış, üçüncü boşanmadan sonraki birlikteliği ağır şartlara bağlamıştır.[291]

Üç boşama hakkını kullanmış eşlerin tekrar evlenebilmeleri için şu şartlar gerekmektedir: Üçüncü defa boşanan kadın iddetini bitirdikten sonra bir başka erkekle sahih bir nikâhla evlenmiş olacak, bu yeni evlilikte zifaf bulunacak, ikinci evlilik ölüm, talak veya adlî yollarla normal bir biçimde sona ermiş olacak, kadın bu son boşanmadan

[288] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 193; Yaman, *İslam Aile Hukuku*, s. 84.
[289] **Ç.Ş.S.** 3/49, s. 25.
[290] Saffet Köse, "Hülle", *DİA*, XVIII, s. 475.
[291] Bakara 2\230. "Yine erkek karısını –üçüncü defa- boşarsa, ondan sonra kadın başka birisi ile evlenmedikçe ona helal olmaz. Eğer –bu yeni koca- kadını boşarsa Allah'ın sınırlarını gözeteceklerine inandıkları taktirde birbirlerine dönmelerinde ikisine de günah yoktur. Bunlar anlayan topluluğa Allah'ın açıkladığı sınırlardır."

kaynaklanan iddeti de bitirmiş olacak.[292] Üç talak ile boşanan kadın birinci kocasına; "İddetim senden bitti. İkinci kocaya da varıp ondan ayrıldım ve ondan da iddetim bitti." der ve geçen zamanın da buna ihtimali olur, koca da kadının doğruluğuna kanaat getirirse onunla yeniden evlenmesi caiz olur.[293]

Ağcakaya köyünden Osman isimli kişi zevcesi Hızır kızı Kezban'ı üç talak ile boşadıktan sonra Müftü Efendi'ye istifta eylemiş, Müftü Efendi zevcesi Kezban ile hülle olmadan evlenemeyeceğine dair fetva vermiş ve bu fetva sicile kaydolunmuştur.[294] Hülle konusunda rastladığımız yalnızca bir belge olmasından yola çıkarak o yıllarda Çorum'da erkeklerin talak haklarını kullanırken dikkatli olduklarını söyleyebiliriz.

2. Muhalaa (Hul')

Hul' fıkıhta kadının kocasına fidye vererek kendini ondan boşattırmasını ifade eder. Karı ile koca birbirleriyle geçinemeyip Allah'ın koyduğu sınırları çiğnemekten endişeye düştükleri zaman, kadının kocasına fidye vererek kendini ondan boşattırmasında sakınca yoktur.[295] Kadın muhalaa ile sevmediği, anlaşamadığı hatta kendisini boşamak da istemeyen kocasından mehir hakkından, iddet nafakası ve mesken masrafları avantajlarından vazgeçmek şartıyla evlilik hayatına son verebilmektedir. Erkek de bu yükümlülüklerden kurtulması hatta bazen belli bir meblağ kazanması sebebiyle tekrar evlenme imkânını elde edebilmektedir. Yine de kadının böyle bir hakka sahip olabilmesi erkeğin teklif edilen meblağı kabul edip boşanmayı onaylamasına bağlıdır.[296]

İlke olarak boşama hakkını erkeğe tanıyan İslam Hukuku, bu hakkın rastgele kullanılmaması için bazı yollara başvurmuştur. Bunun karşılığında kadına da, erkeğin ödemekle mükellef olduğu mehir borcu, iddet nafakası ve mesken masraflarının karşılanması gibi avantajlar sağlamıştır. Erkeğin evlenmeye son verme hakkı bulunmakla birlikte, kadın için evlilik çekilmez bir hale geldiğinde, böyle bir hayata

[292] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 170; Ahmet Yaman, *İslam Aile Hukuku*, s. 105-106.
[293] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 173.
[294] **Ç.Ş.S**. 3/199, s. 105.
[295] Zira Cenab-ı Hak: "Eğer karı ile kocanın Allah'ın yasaklarını koruyamayacaklarından korkarsanız, kadının kendini kurtarmak için kocasına fidye vermesinde günah yoktur." buyurmuştur. Bakara, 2/229.
[296] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 269; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 76-77.

katlanmaktan kurtulabilmesi için muhalaa yoluna başvurabilir. Hul' İslam hukukunun kadına tanıdığı boşanma haklarından bir tanesidir.[297]

Sicillerde eşlerin ortak yaşamlarının bitişi için zindegâne olmama tabiri kullanılır. Eğer kadın zindegâne olmama (yani geçimsizlik ve müşterek hayatın devam edememesi hali) gerekçesiyle boşanmak ister, zevc bunu kabul ederse bir bedel karşılığı muhalaa ile boşanabilirdi.[298]

Geçimsizliğin nedeni erkek ise ve karısını bu yolla boşamaya zorlarsa aldığı bedel helal değildir. Bu konuda "Onlara verdiklerinizin (mehrin) bir kısmını (onlardan) almak için, onları sıkıştırmayın. Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz iftira ederek ve apaçık günah işleyerek onu geri alır mısınız?"[299] ayet-i kerimesi erkeğin kadını muhalaaya zorlayamayacağına delildir. Huzursuzluk kocadan kaynaklanmakla beraber hanımından bir şey alıp öylece boşaması Hanefîlerce mekruhtur.[300]

Geçimsizlik kadından kaynaklanıyor ise erkeğin boşama karşılığında bedel alması caizdir. Hanefilere göre bu koşulda bedelin miktarının mehrin miktarından fazla olması mekruhtur. Ancak mehir miktarından fazla olursa hükmen caiz olur.[301] Çünkü Peygamber Efendimiz Sabit b. Kays' ın hanımına "Sabit'in sana mehir olarak verdiği bahçeyi ona geri verir misin?" diye sorduğunda " evet fazlasıyla" cevabını almış ve "hayır fazlası olmaz"[302] buyurmuştur. Cumhura göre ise bu halde erkek kadına verdiği mehirden fazlasını alabilir. Çünkü ayette, verilecek miktarın bedeli mutlak olarak zikredilmiştir.[303]

Sicillerde en çok başvurulan muhalaa şekli mehr-i müeccel, iddet nafakası ve mesken masrafları karşılığında yapılandır. Örneğin Hatip Mahallesi sakinlerinden Ali kızı Asiye mehrinden ve nafakasından vazgeçerek geçinemediği kocası Şaban oğlu

[297] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 270; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi* (1839-1876), s. 76.
[298] Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 86.
[299] Nisa, 4/19-20.
[300] Kuduri, *Muhtasarü'l-Kuduri fi'l-Fıkhi'l-Hanefi*, s. 125.
[301] Merginani, *El-Hidaye*, II, s. 112; Kuduri, *Muhtasarü'l-Kuduri fi'l-Fıkhi'l-Hanefi*, s. 125.
[302] İbn Mâce, Talak, 22.
[303] İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesıd**, Ahmet Meylanî (çev.) İstanbul: Beyan Yayınları, 1991, II, s. 56.

Osman'dan boşanmıştır.[304] Bunlara ilaveten, kadından alınan belirli bir para veya mal,[305] yahut kız çocukların 9, erkek çocukların 7 yaşına kadar bakılması karşılığında yapılan muhalaalar da vardır.[306] Abdalata köyünden Ahmet kızı Emine mehrinden ve nafakasından vazgeçip, boşanma bedeli olarak bir ev, bir bahçe ve çeşitli ev eşyalarını vererek kocası Mustafa oğlu Mustafa'dan boşanmıştır.[307] Bir başka kayıtta Gülabibey mahallesinden Ali kızı Âlime mehrinden ve nafakasından vazgeçip, boşanma bedeli olarak 1000 kuruş vererek kocası Hasan oğlu Ali'den boşanmıştır.[308]

Muhalaa bedelinin mahiyeti konusunda ise evlenmede mehir olabilen her şey, hul'da karşılık olabilir.[309] Vadeye bağlanmış mehir ve iddet nafakası da muhalaada bedel olabilir.[310]

Hul' sırasında eşlerden her birinin diğerine karşı sabit bulunan ve hul'un kendisi için vuku bulduğu evliliğe ilişkin haklar sona erer. Buna göre mehir ve nafaka alacakları sona erer. Evliliğin dışındaki haklar ise (yapılan alışverişin bedeli ve evlilik dışı borçlar gibi) hul' sebebi ile düşmezler.[311]

Muhalanın hukuken geçerli olabilmesi için kocada boşama ehliyetinin bulunması yeterli iken, kadın tam ehliyetli yani akıllı, ergin ve reşit olmalıdır. Çünkü bu, onun mal varlığını eksiltici bir tasarruftur. Bu şekilde karşılıklı rıza ile olan boşama bir bâin talak sayılmaktadır.[312]

Mahkeme kayıtlarında kadın ve erkeğin muhalaaya başvurma nedenleri arasında, eşlerin iyi geçinemediklerini belirten " hüsn-i zindegan müyesser olmamağla", "hüsn-i muaşeret olmamağla", "münaferet vukuuna binaen" gibi umumi ifadelerin dışında özel bir hul' sebebine rastlanmamıştır.[313]

---

[304] **Ç.Ş.S**.4/892, s. 380.
[305] Mal olarak yün yorgan ve minder vererek muhalaa için bkz. **Ç.Ş.S**. 4/542, s. 193; Mehir bedeli olarak aldığı süs ve eşyaları geri vererek muhalaa örneği için bkz. **Ç.Ş.S**. 4/476, s. 170.
[306] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876),* s. 77.
[307] **Ç.Ş.S.** 4/520, s. 184.
[308] **Ç.Ş.S**. 4/334, s. 125.
[309] Merginani, *El-Hidaye*, II, s. 111-113.
[310] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 275-276; Yaman, *İslam Aile Hukuku*, s. 91.
[311] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 281; Fahrunnisa Gündüz, "İslam Hukukunda Muhalaa", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi** Marmara Üniversitesi SBE, 1991), s. 66-67.
[312] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 272; Yaman, *İslam Aile Hukuku*, s. 91.
[313] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876*), s. 81.

Hul'un erkek tarafından gelmesi talakı kadının kabulüne bağlamaktır. Bu takdirde erkeğin ondan dönmesi sahih değildir. Kadının gıyabında yapılan hul' da sahih olur. Kadın bunu duyduğunda haberi aldığı mecliste kabul edip etmemekte muhayyer olur.[314]

Muhalaa da vekilin müvekkiline nispet ettiği bütün muamele hakları müvekkile aittir. Bu nedenle vekil olan kimseden hul' bedeli istenemez.[315] Muhalaa bedelini de vekil değil, kocanın kendisi alır. Örneğin Kaygusuzoğlu İsmail, babası Satılmış'ı vekil tayin ederek İbrahim kızı Sultan'dan muhalaa yoluyla boşanmıştır.[316]

Sicillerde en çok boşanma biçimi olan muhalaaların daha titiz biçimde defterlere kaydedildiği görülmektedir. Bunun nedeni kocanın muhalla yapıldığını tescil ettirerek ileride eski karısının mehir, iddet nafakası ve bazı durumlarda birikmiş evlilik nafakasını talep etmesine engel olma arzusudur. Muhalaanın erkeği malî mükellefiyetlerden kurtardığı ve eşlerin her ikisinin rızasına dayandığı için yaygınlaştığı söylenebilir.[317] İncelediğimiz yıllar içerisinde 15 kadar muhalaa yoluyla boşanma mevcuttur.

Erkeklerin birtakım sebeplerle muhalaayı kabul etmemeleri durumunda kocalarının evini terk ederek onları muhalaaya zorlayan kadınlar vardır. Buna rağmen kocanın ısrarla boşanmayı reddettiği bazı hallerde ise kadın, hukuken sahip olduğu boşama hakkına fiilen sahip olmuştur. Şöyle ki eşlerinin boşanmaya yanaşmadığı durumlarda şiddetli geçimsizlik içine düşüp de mutlaka boşanmak isteyen kadınların ya mahkeme, ya padişah veya divan-ı hümayuna başvurmaları halinde kocaların fiilen muhalaaya zorlandıkları görülmektedir.[318] 1800 yılında Şeyh Süleyman'ın, kızı Mesude adına kocasından boşanması için Divan-ı Hümayun'a başvurduğu, Rumeli kazaskerinin de muhalaa yoluyla tarafları ayırdığı görülmektedir. Kadının babasının Divan'a başvurmasından kocanın burada muhalaaya kerhen razı olduğu anlaşılmaktadır.[319] Çorum'da incelediğimiz kayıtlarda muhalaaya zorlamak maksadıyla böyle bir yola başvuran olmamıştır.

[314] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 185.
[315] Halebi, *Mülteka'l-Ebhur*, II, s. 137.
[316] **Ç.Ş.S.** 1/248, s. 130.
[317] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 78.
[318] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 78.
[319] Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 169-171.

3. Kadının Mahkemede Boşanma Talebinde Bulunması (Tefrik)

Kadın, boşama yetkisi olmaksızın bazı gerekçelerle boşanma talebinde bulunabilir. Bu durumlar hastalık, Hanefîler dışındaki İslam hukukçularına göre nafakayı temin etmeme, kocanın kaybolması ve şiddetli geçimsizliktir. İki tarafın karşılıklı haksız davranışları, evlilik hukuk ve adabına riayet etmemeleri, kocanın iz bırakacak şekilde hanımını dövmesi veya onu haram bir fiili işlemeye zorlaması halinde şikaktan (geçimsizlik) bahsedilir. Bu durumda eşlerin ve çevresindekilerin nasıl davranacağı Nisa suresinin 33-34. Ayetlerinde ifade edilmiştir ki bu ayet-i kerime gereğince bütün müçtehitler geçimsizlik halinde cemiyet ve devleti temsilen hâkimin mezkur iki hakemi gönderip ıslah teşebbüsünde bulunmalarını isteyeceği hükmünde birleşmişlerdir. Ancak hakemlerin salahiyetinde görüş ayrılıkları vardır.[320]

Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi 130. maddesinde, Maliki mezhebinin içtihadını benimsemiştir. Buna göre eşler arasında geçimsizlik çıkıp da mahkemeye müracaat edildiğinde mahkeme her iki taraftan birer hakem tayin eder. Hakemler eşler arasını düzeltemezse ve kusur da kocada bulunursa hâkim karı-kocayı ayırır. Kusur kadında ise mehir miktarı üzerinden bedelli boşamaya (muhalaa) hükmeder. Hakemler kararda birleşemeyecek olursa yeni bir hakem heyeti seçilir. Hakemlerin vereceği karar kesindir ve onların değerlendirmesine göre hâkimin vereceği tefrik hükmü bir bâin talak sayılır.[321] Osmanlılarda hakem usulü ile boşanma geniş uygulama alanı bulamamıştır. Çünkü hâkimler başvuru halinde arabuluculuk (islah) görevini kendileri yapıyorlardı ve hakem usulü, boşama değil, arabulma müessesesi olarak yaygınlaşmıştı.[322]

Kocanın kaybolmasında ise iki durum söz konusudur. Mefkudluk ve gaiplik. Mefkud; ortadan kaybolup kendisinden haber alınamayan, ölü mü diri mi olduğu bilinmeyen kimse iken, gaip, evini terk edip giden, hayatta olduğu bilindiği halde evine uğramayan kimseye denir. Eşi mefkud olan bir kadın Hanefî ve Şafiilere göre, mefkud kocasının akranlarının yaşayacağı süre kadar bekleyeceğini kararlaştırmışlardır.

---

[320] Ebu Hanife ve Şafii'ye göre hakemler vekil durumundadır. Müvekkilleri neye salahiyet vermişlerse ancak o tasarrufları geçerli olur; re'sen boşayamazlar; çünkü boşamak kocaya aittir. Malikiler hem zarar gören kadının hakime müracaatla tefrik talebinde bulunabileceğini, hem de ıslah için görev alan hakemlerin, karı-kocanın vekalet vermesine gerek kalmadan bedelli ya da bedelsiz tefrik hakları olduğunu söyleyerek meseleyi adlî boşama kapsamına almışlardır. Yani hakemler hâkim konumundadır. Karı-kocanın vekâlet vermesine muhtaç olmadan ıslah, bedel karşılığında veya bedelsiz tefrik şıklarından birini tercih onlara aittir. Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, I, s. 373; Ekrem Doğanay**, İslam'da Talakın Hükmü ve Hikmetleri**, Gonca Yayınevi, İstanbul, t.y., s. 54.

[321] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 365; Yaman, *İslam Aile Hukuku*, s. 93-94.

[322] Hamdi Döndüren**, Delilleriyle İslam Hukuku**, İslam Hukuku Külliyatı Yayınları, İstanbul 1983, s. 334.

Malikîlere göre ise mahkemeye müracaattan dört yıl sonra eşinden boşanmış sayılır. Hukuk-ı Aile Kararnamesi madde 127-129 da kadının bu kadar uzun süre beklemesinin doğuracağı sıkıntılar göz önüne alınmış ve Malikî ictihadı tercih edilmiştir.

Hanefilerde kişi mefkud olduğunda kadı, malını muhafaza haklarını alan, malından ailesine ve çocuklarına nafaka veren birini tayin eder. Kaybolan zat ile hanımının arasını ayırmaz. Doğduğu günden itibaren 120 senesi tamam olduğunda öldüğüne hükmedilir, artık ailesi iddetini çeker ve o zamanki varisleri arasında malı taksim olunur.[323] Hanefilerde başka bir görüşe göre bu sürenin 90 sene olduğu söylenmiştir ki zamanımızın insanlarının en fazla yaşadıkları ömür de bu kadardır.[324]

Hanefî ve Şafiiler gaiplik halinin tefrik sebebi olmadığı görüşündedirler. Malikî ve Hanbelîlere göre şu şekilde olur ki mazereti olmadan evini terk eden kimsenin yeri biliniyor ise ve hanımı tefrik için mahkemeye müracaat etmişse hâkim belli bir süre tespit ederek kocasına ya evine dönmesini ya da hanımını yanına almasını haber verir. Belirlenen sürenin bitiminde aynı hal devam ediyorsa hâkim evliliğe son verir. Kocanın yeri belli değilse ve ayrılık da bir yılı geçmişse kadının isteği üzerine tefrik kararı verilir. Bu karar bir bâin talak hükmündedir. Osmanlı Hukuk-ı aile Kararnamesi nafaka hakkının elde edilmesini imkânsız kıldığı için evi terk etmeyi bir tefrik sebebi olarak kabul etmiştir.[325]

Bu mağduriyete Hanefîlerin bulduğu çözüm kadın için mahkemece günlük nafaka takdir etmek veya kocası adına borçlanabilmesi için izin vermektir. Bu yöntem her zaman yeterli olmamış, borç verecek kimsenin olmadığı durumlarda sonuçsuz kalmıştır.[326]

Böyle durumlarda kocalarından boşanamadıkları için yalancı şahitlerle kocasının öldüğünü iddia ederek boşanma hakkını elde eden ve bir başkasıyla evlilik yapan kadınlar görülmüştür. Ne var ki bir süre sonra kocaları geri döndüğünde mahkeme kararıyla eşlerine kavuşmakla beraber, kıskançlık yüzünden büyük problemlerin oluştuğu da bir gerçektir.[327] Örneğin Saray köyü sakinlerinden Abdullah oğlu Ali kendisinin ölüm haberini getirip hanımıyla nikâhlanan Keçili oğlu Ahmet

[323] Kudurî, *Muhtasarü'l-Kuduri fi'l-Fıkhi'l-Hanefi*, s. 102-103.
[324] Mevsılî, *El-İhtiyar*, II, s. 384.
[325] Hukuk-ı Aile Kararnamesi, mad. 126
[326] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 83.
[327] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 83.

aleyhine dava açmış ve Ahmet boşamayı kabul ettiğinden hanımı, eski eşi Ali'ye iade edilmiştir.[328]

Harplerde eli silah tutan erkekler harbe katılmış, şehit olanlar dönmemiştir. Şehit oldukları sabit olanların geride bıraktıkları eşlerinin en azından dul kaldıkları sabit olduğu için isterlerse yeniden evlenmeleri konusunda hukukî bir problemleri olmamıştır. Örneğin; Burhan Kethüda mahallesinden Hüseyin kızı Fatma'nın kocası Karadağ'da şehit olduğundan Hasan oğlu Mehmet ile evlenmesine izin verilmiştir.[329] Fakat şehit olduklarına dair bilgi gelmeyen ve evlerine de dönmeyen erkeklerin geride bıraktıkları eşleri içinse bir belirsizlik söz konusu olmuştur. Bunlar özellikle geçimlerini sağlayacak mal varlığının bulunmadığı durumlarda çok büyük sıkıntı içine düşmüşlerdir. Çünkü kocanın şehit olduğu sabit olmadığı için hukuken dul sayılmamakta, yürürlükteki Hanefî mezhebine göre kocalarının gaipliğine ve nafaka bırakmamasına dayanarak boşanma talebinde bulunamamaktadır.[330]

Hanefîlerde kazaî boşanma sebeplerinin azlığı sebebiyle yirminci yüzyıla gelinceye kadar bu usulle boşanmaya nispeten az rastlanmaktadır. Ancak bu kazaî boşanmaya ihtiyaç duyulmadığı anlamına gelmemektedir. Bilakis bu duruma şiddetle ihtiyaç duyulduğu olmuştur. İlk dönemlerde Hanefî kadılar tarafından Şafii naipler tayin edilerek bu mezhepteki kazaî boşanma sebeplerinin varlığı durumunda tefrike hükmedilme yoluna gidilmişti. Ancak XVI. Asırdan itibaren Hanefî mezhebi dışındaki bir mezhepten yararlanma yolu kapatıldığından bu imkân da sona ermiş oldu.

Karı-koca arasında şiddetli geçimsizlik olduğu, kocanın karısına kötü muamele ettiği, evinin ihtiyaçlarını temin edemediği veya da evini terk edip yabancı diyarlara gittiği ve senelerce kendisinden haber alınamadığı durumlarda kazaî boşanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu hukukî problemi halletmek için zaman zaman mahkemeler ve taraflarca İslam hukukunun sağladığı başka imkânlardan yararlanıldığı olmuştur. Mesela uzun bir yolculuğa çıkan kocaların belli bir süre dönmedikleri takdirde karılarının boşanmış sayılacağı veya dilerlerse boşanmış sayılacaklarına dair talik-i talak (şartlı talak)[331] veya tefviz-i talak yoluna başvurulmuştur. Bazen de bütün çabalara rağmen kocaları tarafından boşanmayan kadınların Divan-ı Hümâyuna başvurdukları ve

[328] **Ç.Ş.S.** 1/229, s. 124.
[329] **Ç.Ş.S.** 3/242, s. 131.
[330] Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 169-171.
[331] Örn. "6 ay sonra gelmezsem boşsun" gibi.

padişah divanının manevi ağırlığıyla kocalarını talaka veya muhalaaya razı olmalarını sağladıkları veya Divan tarafından fiilî bir durum oluşturularak buna mecbur edildikleri görülmektedir.[332]

4. Nikâh Feshi

Fesih, akit zamanında vuku bulan veya sonradan meydana gelen bir eksiklik veya bozukluk sebebiyle evlilik akdini bozmaktan ibarettir. Akdin yapıldığı zaman mevcut olan veya vuku bulan bozukluklar; akitten sonra sıhhat şartlarından birinin bulunmadığının anlaşılması, (eşlerden birinin diğerine mahrem akraba olmaları, kadının iddet içinde bulunması veya başka bir erkeğin nikâhı altında olması gibi), velinin küçükleri evlendirmesi halinde büluğdan sonra birinin feshi talep etmesi, reşit kadının, velisinin rızası olmadan, dengi olmayan birisiyle veya mehr-i misilden az bir mehir ile evlenmesi halinde velinin feshi talep etmesi durumlarında söz konusu olur. Sonradan meydana gelen bozukluklara ise; eşlerden birinin irtidâd etmesi (Müslüman olan bir kocadan inkar kelimesi duyulsa mahkeme edilmeksizin kadını kendisinden bain talakla boş olur.),[333] İslam'ı kabul eden erkeğin eşinin Müslüman veya kitabî olmayı reddetmesi, eşlerden birisi diğerinin hısımlarından biriyle hürmet-i müsâhereyi gerektiren bir fiil işlemesi örnek olarak verilebilir. Örneğin Gürcü köyünden Yusuf oğlu Hasan kendisine itaat etmediği gerekçesiyle hanımı Hüseyin kızı Emine aleyhine dava açmış, Emine kocasının din ve imanına küfrettiğini ispat etmiş, bundan dolayı boşanmış kabul edilmiş, mehir ve nafaka bedeli olan 240 kuruşun kendisine ödenmesine ve Hasan'ın yeniden nikâhlanma talebinin Emine'nin isteğine bırakılmasına karar verilmiştir.[334]

Takdir ve tahkike muhtaç olan durumlarda fesih hâkimin hükmüne bağlıdır. Denklik, mehrin eksikliği, hanımın İslam'a girmemekte ısrarı, büluğ çağı muhayyerliği hâkimin hükmü olmadan feshi doğuramaz. Hâkimin feshine kadar da evliliğin bütün neticeleri geçerlidir.

Takdir ve tahkike muhtaç olmayan, herkesin bildiği bozukluklar ise hâkimin hükmüne muhtaç olmadan derhal feshi gerektirir. Eğer eşler bizzat feshetmezse hâkime

---

[332] Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 169-171.
[333] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 181-183; Muhammet Süruri**, İslam'da Boşanmaya Ait Hükümler**, Pamuk Yayınları, İstanbul, t.y., s. 94.
[334] **Ç.Ş.S**. 4/286, s. 108.

müracaat ile bu münker duruma son verilir. İrtidad, hürmet-i müsahere münasebet,[335] yakın akrabalık gibi durum ve nikâh manileri de bu kısmın örnekleridir.[336] Örneğin Çorum'un Puşiyan taifesinden Ali kızı Meryem din ve imanına küfrettiği gerekçesiyle kocası Nebi'ye açtığı davayı şahitlerle ispat ettiğinden mahkeme boşanmalarına karar vermiştir.[337] Yine benzer bir davada Babaoğlu köyünden Abdullah kızı Fatma'nın dinine küfreden eşi Hacı Hasan oğlu Ali'den mahkeme kararı ile boşanmıştır.[338] Başka bir kayıtta ise Kazıklıkaya köyünden Süleyman kızı Şakire'nin din ve imanına küfrettiği şahitlerle sabit olan kocası İsmail oğlu Mehmet'ten boşanmasına ve nafaka tahsisine karar verilmiştir.[339]

Bu durumu ispat edemeyen hanımlara kocalarına itaaat emredilmiştir. Örneğin Hasan kızı Meryem din ve imanına cima lafzıyla şetm ettiğinden mehri olan 166 kuruş ve iddet nafakasının kendisine verilmesi için dava açmış, iddiasına delil getiremediğinden zevcine itaat ile emrolunmuştur.[340]

Küçük yaşta evlendirilip de büluğa erme sebebiyle muhayyer kılınan kadın nikahın feshini tercih eder de, buna dayanarak hâkim onu eşinden ayırırsa; bu talaksız bir ayrılma olur ve yine bu mesuliyeti bertaraf etme zarureti dolayısıyla sabit olan bir fesihtir, talak değildir. Bu sebeple kadı için fesih hakkı sabit olur.[341] Bu feshetme muhayyerliği hâkimin feshetme şartıyladır. Yani küçük olan oğlan veya kız büluğdan sonra ayrılmayı seçseler, ikisi arasında olan nikâhı kadı feshetmedikçe ayrılma sabit olmaz.[342] Bununla birlikte baba veya dedeleri tarafından evlendirilen küçüklere,- baba veya dedelere duyulan güven sebebiyle- böyle bir hak verilmemiştir. Nitekim veli-yi mücbiri babası veya dedesi olanların büluğdan sonra tefrik talebi hâkim tarafından reddedilmekteydi. Yani baba ve dedenin dışındaki diğer velileri tarafından evlendirilen küçükler büluğa erince hâkime başvurarak bu hakkı kullanabilirler.[343] Örneğin Hacıgevan Mahallesi sakinlerinden Hüseyin kızı Emine'yi velisi küçük iken nikâhlamış,

[335] Erkeklerin, eşlerinin usul ve füruundan biriyle ilişkide bulunmaları veya onlara şehvetle dokunup öpmeleri veya eşlerinin anne ve babasından birine cima lafzıyla küfür etmeleri gibi sebeplerle sahih bir evliliği fasit hale getiren olaydır. Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 82.
[336] Kuduri, *Muhtasarü'l-Kuduri fi'l-Fıkhi'l-Hanefi*, s. 113; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I, s. 349-350.
[337] **Ç.Ş.S**. 1/91, s. 132.
[338] **Ç.Ş.S.** 3/123, s. 65.
[339] **Ç.Ş.S.** 3/322, s. 170.
[340] **Ç.Ş.S.** 3/298, s. 159.
[341] Mevsılî, *El-İhtiyar*, III, s. 43-44.
[342] Molla Hüsrev, *Dürer'ül-Hukkam fi Şerhi Gurer'ul-Ahkam*, II, s. 120.
[343] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 182; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 81.

buluğdan sonra nikâhı feshettirmek için mahkemeye başvurmuş; fakat zevci gaip olduğundan iltifat olunmayıp dava reddedilmiştir. (1277\1861)[344]

Yine küçük yaşta nikâh akdi yapılan Zeynep kızı Penbe ile Ali oğlu Satılmış'ın nikâhlarının feshine karar verilmiştir.[345] Penbe 11 yaşında olup baba tarafından dedesi onu Satılmış ile nikâhlanmış, annesi ve velisi Zeynep hatun Penbe'nin baliğ olmadığını ispat edip kendi rızası olmadığından nikâhın gayrı sahih olması nedeniyle fesih kararı verilmiştir.

B. Boşanmaların Mahkemece Tescil Edilmesinin Nedenleri

Boşanmaların kocaya yüklediği malî yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğinin tespiti ve ayrılmanın vuku bulduğu zamana bağlı olarak kadının iddetinin ne zaman biteceği problemi boşanmaların büyük ölçüde mahkeme defterlerine kaydı sonucunu doğurmuştur.[346]

Bu dönemde boşanmaya devletin müdahalesi sadece tescil şeklinde olmuştur. Erkeğin tek taraflı irade beyanı ile mahkemeye başvurmaksızın yapmış olduğu boşamalar mahkeme kayıtlarına tescil edilmiştir. Tescilin boşanmaların meydana gelişiyle ilgisi olmayıp, boşanmaların ve malî neticelerinin ileride inkârı halinde ispat kolaylığı sağlama amacına yöneliktir. Boşanmış kadınların da boşanmanın tespit ve tesciline özen gösterdiği görülmektedir. Bunun sebebi, boşandığını mahkeme siciline kayıtla tespit ederek daha sonra yapacağı evliliğin, birinci evlilik sona ermeden vuku bulduğu iddialarını önlemektir. Talak kayıtlarından anlaşıldığına göre boşanmaların çoğu mahkeme dışında meydana gelip, sonra mahkeme siciline kaydedilmektedir. Örneğin; Tozluburun köyünden Mehmed kızı Fatma'nın kocası Kör Ömeroğlu Hasan'ın, "Benim Fatma isminde ehlim yoktur üçten dokuza şart olsun" deyü tatlîk etmekle boşandığı tescil edilmiş ve mehrinin ödenmesine karar verilmiştir.[347]

Bununla birlikte hâkimin huzurunda yapılan boşamalara da rastlanmaktadır. Tanzimat'tan sonra 1881 tarihli sicill-i nüfus nizamnamesinin 26. maddesi ile meydana

[344] **Ç.Ş.S**. 2/107, s. 59.
[345] **Ç.Ş.S**. 3/514, s. 244.
[346] Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları,* s. 162.
[347] **Ç.Ş.S.** 3/447, s. 222.

gelen boşanmaların imamlar ve ruhani reisler tarafından ilmühaberle sicill-i nüfus memurluğuna bildirilmesi esası getirilmiştir.[348]

Birçok belgede boşanmanın nedenlerinden bahsedilmese de bu, kocaların keyfi olarak sıkça eş boşadığına delalet etmez. Aksine toplumsal yapının sağlam oluşu, sebepsiz boşamaların hoş karşılanmayışı, hukuken serbest olmakla birlikte kocanın dinen aynı serbesti içerisinde olmayışı ve boşamanın getirdiği küçümsenemeyecek malî yükümlülükler, talakın Osmanlı toplumunda bugünkü boşanmalara nispetle çok daha az vuku bulmasını sağlamıştır.[349] Çorum toplumunda da 1255-1290/1840-1874 yılları içerisinde otuz üç boşanmanın meydana gelmiş olması boşanmaların az olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir.

V. EVLİLİĞİN SONA ERMESİNİN SONUÇLARI

A. İddet

Evlilik birliğinin sona ermesinin önemli sonuçlarından birisi olan iddet, kocası ölen veya boşanan kadının, evlilikle ilgisinin tamamen kesilmesi ve başkasıyla evlenecek hale gelebilmesi için beklemesi gereken müddettir. Uygulamada iddetin bitmesini beklemeden ve iddetin bittiğine dair izinname almadan evlenen kadınların nikâhları mahkeme tarafından feshedilmiş ve ayrıca kendilerine tazir uygulanmıştır.[350]

Hamile kadının iddeti doğum yapması, vefat durumunda eğer kadın hamile değilse dört ay on gün, fesih ya da talak yoluyla boşanmış kadının iddeti ise hamile değil ise üç kur'dur (hayız veya tuhur).[351] Boşanmış eşlerin birbirine karşı bazı hak ve sorumlulukları iddet süresince de devam eder. Kadın bu süreyi açık bir hayâsızlık yapmadıkça kocasının evinde geçirir. Bu hüküm evsiz barksız kadınların zor durumda kalmamaları, birçok hallerde yeniden aile hayatına dönme hususunun teşviki, çocukların yeni hayata intibakı gibi hikmetlere bağlı olsa gerektir.[352]

---

[348] İbrahim Yılmaz, **Yetki ve Sistem Açısından İslam Hukukunda Boşanma**, Kayseri: Laçin Yayınları, 2007, s. 300-301.
[349] Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 75.
[350] Vehbe Zuhaylî, **İslam Fıkhı Ansiklopedisi**, İstanbul: Risale Yayınları, 1991, VIIII, s. 489; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 84.
[351] Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, VIIII, s. 500- 501.
[352] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 394; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 87.

Evlilik hayatı boyunca karısının nafakasını teminle mükellef olan kocadan, iddetten sonra bu yükümlülük kalkar. Kadınla erkek arasında mal birliği bulunmadığından taraflar kendi mülkleri olan mal ve eşyalarını alırlar ve artık birbirlerine mirasçı olma hakkını karşılıklı kaybederler.[353] Sicillerde iddet müddetinin kaydettirilmesine önem verilmiş bu kayıtlara istinaden sonraki evliliğe müsaade edilmiştir. Örneğin Kaygusuzoğlu İsmail tarafından boşanan İbrahim kızı Sultan, iddet müddetini bitirdiğini ispat ettiğinden Mustafa ile evlenmesine mahkeme tarafından izin verilmiştir.[354]

B. İddet Nafakası

İddet bekleyen kadının nafaka ve süknâsı Allah'ın buyruğundan dolayı yerine getirilmesi gereken bir görevdir.[355] Kadın ister ric'î ister bâin talaktan dolayı iddet bekliyor olsun nafakası kocası üzerine bir haktır. Evliliği ölüm ile son bulan kadına iddet içerisinde nafaka ödenmez. Çünkü eşinin mirasından hakkını alır.[356] Kayıtlarda iddet nafakası üzerinde hem mahkemenin, hem de hak sahibi kadınların önemle durduğu gözlemlenmektedir. Örneğin Mehmet kızı Fatma, mehir ve sair nafaka talep etmemek üzere ve kendisinde olan bazı çamaşır ve eşyayı iade ederek kocası Mehmet oğlu Halil'den muhalaa ile boşanmıştır.[357] Genellikle muhalaa davalarında göze çarpmasından ve iddet nafakası talebiyle mahkemeye başvuru yapılmamış olmasından kadınların boşandıktan sonra iddet nafakalarının karşılandığı ve bunun kadınlara ait kabullenilmiş bir hak olduğu sonucuna ulaşılabilir.

C. Küçük Çocuklar için Vasî Tayini

İslam aile hukukunu ilgilendiren bir diğer konu da vesayet müessesesidir. Bir kimsenin, malları veya çocuklarının işleriyle ilgili tasarrufta bulunmak üzere kendisi (velî) ya da mahkeme tarafından tayin edilen akıllı, büluğa ermiş, hür ve ehliyetli şahsa vasî denir.[358]

---

[353] Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu*, II, s. 490; Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, s. 87.
[354] **Ç.Ş.S.** 1/248, s.130
[355] Talak, 65/1.
[356] Kasanî, *Bedaiu's-Senaî*, IV, s. 464; Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, VIIII, s. 517.
[357] **Ç.Ş.S.** 3/491, s.235
[358] Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü,** İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998, s. 477.

Mümeyyiz olmayan yani kendi lehine ve aleyhine olacak durumları ayırt edebilecek vasıftan yoksun olan kişiler için (özellikle küçükler) kendi şahsî ve malî haklarını korumakta aciz kaldıklarından onlar adına bu hakları koruyacak velî, velisi bulunmadığında ise onu himaye edip temsil edecek bir vasî gereklidir. Osmanlılarda çocukların kimsesiz kalmaması ve iyi yetiştirilmesi esastır. Bu olgu sicile de yansımıştır ki gönderilen fermanda bütün halkın dinin farzlarından olan beş vakit namaz ve çocukların eğitimine dikkat etmesi gerektiği açıkça vurgulanmaktadır.[359]

Vasîler kendilerini tayin eden kişiye göre farklı adlarla anılırlar. Baba vefat etmeden önce malı ve çocuklarıyla ilgili işleri yürütmek üzere bir kişiyi seçerse ona vasî-i muhtar denilir. Eğer baba tarafından vasî tayin edilmemiş ise bu görev dedeye geçer. Eğer dedesi de ölmüş ise bu yetki hâkime intikal eder. Hâkimin tayin ettiği vasîye de vasî-i mensup denilir. Sicilde de zikredildiği gibi Kundistan mahallesinden vefat eden Sarı Ahmet oğlu Hacı Ahmet'in küçük kızı Zekiye'nin vasî-i muhtarı Ömer Ağa ismindeki kişi iken kendi rızasıyla vasî olmaktan istifa etmiş, yerine anneannesi Abdullah kızı Emine tayin edilmiş ve ondan vasî-i mensube olarak bahsedilmiştir.[360]Anladığımız kadarıyla Ömer Ağa babası Hacı Ahmet tarafından, anneannesi ise kadı tarafından tayin edilmiştir.

Vasî olarak farklı konumdaki yakınlar tayin olunmuştur. Örneğin; Akpınar mahallesinden vefat eden Hasan oğlu Mehmet'in küçük kızı Ayşe'ye kardeşi Halil,[361] Uç mahallesinden vefat eden Kurdoğlu Hasan'ın küçük oğlu Mehmet'e dayısı Mehmet Efendi,[362] Mehmet Ağa'nın küçük çocukları Yunus, Fatma, Asiye ve Ayşe için anneleri Ömer kızı Hatice,[363] diğer hanımından olan küçük kızı Emine için annesi Ali kızı Zeliha,[364] Mehmet oğlu Satılmış'ın küçük oğlu Ahmet'e amcası Halil,[365] Mehmet Hilmi Efendi'nin küçük oğlu Mustafa Lebib'in vasisi annesi Abdullah kızı Ayşe vefat ettiğinden yerine kardeşi Ebubekir Sait Efendi tayin edilmiştir.[366]

Vasîler âriye, havale, rehin, sulh, ibra, karz gibi sözleşmelerde küçük adına taraf olabilirler. Vasî-i muhtar küçüğün malının idaresi, lehine olmak kaydıyla küçüğün

[359] **Ç.Ş.S.** 1/105, s. 75.
[360] **Ç.Ş.S.** 3/287, s. 156.
[361] **Ç.Ş.S**. 3/390, s. 200.
[362] **Ç.Ş.S.** 3/513, s. 243.
[363] **Ç.Ş.S.** 4/445, s. 160.
[364] **Ç.Ş.S.** 4/446, s. 160.
[365] **Ç.Ş.S.** 4/636, s. 233.
[366] **Ç.Ş.S.** 4/502, s. 178.

malıyla ticaret yapmak ve küçüğe ait olan miras payını almak gibi küçüğün yararına olan işleri yapabilir. Küçüğe ait olan malları, küçüğün borçlarının ödenmesi gibi zorunlu haller dışında satamaz ve kendisi de satın alamaz. Vasî kendisi için belirlenen ücret dışında küçüğün mallarından yararlanamaz. Sadece kendisi için takdir edilmiş ücreti alabilir. Nitekim Hacı Yusuf mahallesinden vefat eden Miralay İbrahim Bey'in çocuklarının vasîsi anneleri Musa kızı Hatice'ye senelik 1725 kuruş ücret tahsis edilmesi vasîlerin bu görevden dolayı ücret alabildiğini göstermektedir .[367]

Vasînin görevini yaparken kontrol mahiyetinde bir nâzır tayin edildiğine belgelerde rastlanmaktadır. Kundistan mahallesinden olup vefat eden Hacı Ahmet'in küçük kızı Zekiye'ye anneannesi Abdullah kızı Emine'nin vasî ve vasî üzerine de Abdullah oğlu Yahya nâzır tayin olunmuştur.[368] Süleyman oğlu Miralay İbrahim Bey'in çocuklarının vasîsi anneleri Hatice Hanım'a Mustafa oğlu Mehmet Efendi nâzır tayin olunmuştur. Nâzır için de ücret tayin edilmiştir ki zikrettiğimiz kayıtta Mehmet Efendi'ye 157 kuruş takdir edildiği görülmektedir.[369] Nâzır tayini hususu küçüklerin haklarının korunması ve vasînin eksik kaldığı durumlarda bu eksiklerin giderilmesi gibi nedenlerden husule gelmiştir. İslam hukukunda buna karşı olan herhangi bir hüküm de yoktur. Buradan hareketle Osmanlı Hukuku'nda İslam hukuku ile çelişmeyen pratik çözümlerin varlığının söz konusu olduğu ifade edilebilir.

Netice itibariyle aile birliğinin oluşumundan başlayan ve evliliğin sona ermesi ile devam eden süreç içerisinde yargıyla ilgisi bulunmuş her türlü davada İslam hukuku öncelenmiştir. Bunun bilincinde olan toplum kadın olsun erkek olsun haklarının arkasında durabilmiştir. Hak ihlâli söz konusu olduğunda şahıslar kadıya başvurabilmiş ve mahkemece hakkın kişilere teslimi sağlanmıştır.

VI. DOLAYLI MESELELER

A. Kız Kaçırma

Osmanlı'da aile hukukunun kapsamı dâhilinde olan kız kaçırma olayları zaman zaman büyük problem oluşturmuştur. Özellikle bazı dönemlerde bu konudaki şikâyetlerin fazlalaşması bir çözümü gerekli kılmıştır. Örneğin; Kanunî dönemi Ceza

[367] **Ç.Ş.S.** 3/114, s. 60.
[368] **Ç.Ş.S**. 3/287, s. 156.
[369] **Ç.Ş.S**. 3/114, s. 60.

Kanunnamesi'nde kız veya kadın kaçırma ve onlarla zorla yapılan nikâhla ilgili olarak: *"Kız veya avret çeküp cebr ile nikâh itdürene cebr ile boşatalar ve dahi siyaset edeler ve nikah edenin sakalını kesüp muhkem let (dayak, kötek) ideler"* hükmünü getirmektedir.[370]

Anlaşıldığı üzere kız kaçırmak Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde yapılan bir işti. Çorum'da bu yerlerden bir tanesidir. Nitekim 1841 yılında bu suça verilecek ceza belirlenmiş, devlet başkanı yetkisini kullanarak kanunnameye zeyl yapmıştır. 16 Rebiülahir 1256\1841 tarihli belgede "Ceza kanunnamesinde kız kaçırmakla ilgili açık bir hüküm bulunmaması sebebi ile bu kötü huyun önü alınamadığı ve kaçırılan İslam kızlarının başka bir yerin mahkemesinde nikahlanmalarının önüne geçmek üzere de hâkimlerin dikkatli olmaları ve bu olayları mahalline havale etmeleri ve bu suçu işleyenlerin bulundukları yerde olmak üzere altı ay hapis cezası ile cezalandırılmaları için ceza kanunnamesine zeyl yapılması hakkında gönderilen emir." şeklinde zikri geçen mevzunun cezası altı ay hapis olarak tespit edilmiştir.[371] Yaklaşık bir yıl kadar sonra 17 Cemaziyelevvel 1257\1842 tarihli belgede bu zeylin nasıl uygulanacağı hakkında bir emir daha gelmiştir.[372] Son olarak ise Şaban 1262\1846 tarihinde ceza konmasına rağmen önüne geçilemediği ve bunun memurların dikkatsizliğinden kaynaklandığını ve dikkatli olunarak önüne geçilmesi konusunda bir ikaz yapılmıştır.[373] Bu belgeden arada geçen beş yılda kız kaçırma olaylarının önüne geçilemediği anlaşılmaktadır. Fakat bu beş yıldan sonra 1290/1874 yılına kadar da bu konu hakkında herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Kayıtta bahsi geçen hapis cezası İslam hukukunda ta'zir kapsamında değerlendirilir. Ta'zir; had, kısas ve diyetin dışında kalan suçlar için miktarı belirlenmemiş olan cezalardır. En hafifi azarlama ve nasihat, en şiddetlisi hapis ve sopa ile vurmak şeklindedir. Bu mevzuda üzerinde durulan maddelerden biri bu cezayı takdir yetkisinin kime ait olduğudur. Hanefi fıkıhçıların, ta'zir cezalarının hangi makam tarafından takdir edileceği konusunda iki görüşleri vardır. Birincisi; kadının ictihat yapacak güçte olduğu durumlarda kadının takdirine bırakılması gerektiği yönündedir. İkinci görüş ise tazir cezalarının devlet başkanına bırakıldığı yönündedir. Kadının bu

[370] Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 161.
[371] **Ç.Ş.S**. 1\46, s. 32.
[372] **Ç.Ş.S.** 1\47, s. 33.
[373] **Ç.Ş.S**. 1\61, s. 45.

konudaki otoritesinin devlet başkanına dayandığı düşünülmektedir. Bu görüşe göre kadı tazir cezalarını uygulamada devlet başkanına tabi olmakta, onun belirlediği cezaları uygulamaktadır.[374] Fakat bu cezaları belirleme yetkisi, toplumun durumunun düzeltilmesi, kamu düzeninin sağlanması ve toplum menfaatinin gözetilmesiyle sınırlıdır. Ayrıca bu yetki ile tespit edilen suçlar ve cezalar İslam'ın naslarına ve genel prensiplerine aykırı olmamalıdır. Devlet başkanı bu yetki ile toplumu iyi yönlere yönlendirir ve karşılaşılan tehlikeleri ve zararları gidermeye çalışır.[375]

Önceki İslâm devletlerinden farklı olarak Osmanlılarda ta'zir cezalarının çoğunluğu kanunnâmeler yoluyla belirlenmiş ve yalnızca sınırlı sayıda suçun cezası kadıların ve alt seviyeden yöneticilerin takdirine bırakılmıştır.[376] Kız kaçırma suçunun cezasının 1858 Ceza Kanunnamesinde devlet başkanı tarafından düzenlenerek yasalaşması burada örnek olarak verilebilir.

1274/1858 tarihli Ceza Kanunnamesinde yapılan bazı düzeltmelerle suça öngörülen cezalar aşağıdaki gibidir:

> "*Her kim, kadın ve erkek bir şahsı, cebir veya hile ile bir tarafa kaçırır ise aşağıdaki gibi cezalandırılır: Kaçırılan şahıs erkek ve on beş yaşını doldurmamış ise fail bir seneden üç seneye kadar hapis olunur. Bu suretle kaçırılan çocuk kız olur ise fail süreli olarak küreğe konulur ve tecavüz gerçekleşmiş ise hakkında on seneden az olmamak üzere kürek cezası tertip olunur. Kaçırılan şahıs gerek erkek ve gerekse kız olsun on beş yaşını doldurmuş ise fail iki seneden üç seneye kadar hapis olunur. Kaçırılan kıza nikâh kıyılmışsa ve kız on beş yaşını doldurmuş ise kendisinin; on beş yaşını doldurmamışsa velisinin davadan feragat etmesiyle kamu davası düşmüş olur. Kaçırılan kadının kocası var ise veya tecavüz vuku bulmuş ise fail beş*

[374] **Maliki** mezhebine göre tazir önceden takdir olunmamış, suçun büyüklüğüne, küçüklüğüne, suçlunun durumuna, konuyla ilgili konuşanın, hakkında konuşulanın ve konuşulan konunun durumuna göre miktarı, cinsi ve niteliği değişen bir ceza olduğu için takdir yetkisi devlet başkanına ya da onun görevlendirdiği kadıya aittir. **Şafii** mezhebine göre ise tâzir, önceden takdir edilmemiş bir ceza olduğundan cezanın cinsinin, miktarının tespiti devlet başkanının ya da onun görevlendirdiği kadıların görüş ve içtihatlarına bırakılmıştır. **Hanbelilere** göre tazir, önceden miktarı belirlenmemiş bir cezadır. Miktarı suçun büyüklüğüne, küçüklüğüne, suçlunun durumuna, günahın azlığına veya çokluğuna göre değişiklik gösterir. Bu cezanın takdiri, tazir cezasının amacı olan tedip, caydırma ve vazgeçirme ölçütlerine uyularak devlet başkanına ve onun yargı alanındaki yetkili kıldığı kadılara bırakılmıştır. Esra Yakut, **Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011, s. 54-55.

[375] Yaşar Tekin, "Şer'iye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Ta'zir Suç ve Cezaları", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi** Marmara Üniversitesi SBE, 1995), s. 1-2.

[376] Tuncay Başoğlu, "Ta'zir", *DİA*, XXXX, s. 200; Aydın, "Ceza", *DİA*, VII, s. 479.

seneden az olmamak üzere küreğe konulur. Kaçırılan şahıs, en fazla 48 saat içerisinde ve tecavüz vuku bulmaksızın, ailesi tarafından alınması mümkün olan emniyetli bir yere bırakılmışsa ceza bir aydan bir seneye kadar hapistir"[377]

Bu tür suçlara verilen cezalara bakıldığında içerisinde herhangi bir malî cezaya rastlanmamıştır. Kanaatimizce bu suçu işleyenlerin içerisinde malî yönden varlıklı kimselerin de olması, onlar için malî cezanın ceza niteliği taşımayacağı ve malî yönden varlıklı olsa da olmasa da caydırıcı olmayacağı düşünülmüştür.

Osmanlı'da çoğunlukla hukuki ihtiyaçlara diğer mezheplerden istifade ile ceza verme yerine cezai tedbirlerden ve fiilî zorlamalardan sonuç elde edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bunun örneği zorla yapılan evlenmeler ve boşanmalarda da görülmektedir. Kız ve kadın kaçırmalar Osmanlı toplumunda özellikle asayişin sağlanamadığı dönemlerde sıkça karşılaşılan sosyal bir vakıa olmuştur. Mahallî idarecilerin maddî menfaat elde etmek maksadıyla genç kızları diledikleri kimselerle evlenmeye zorladıkları da zaman zaman görülmektedir. Bu şekilde evli kimseler zorla boşatıldığı ve daha sonra da zorla evlendirildikleri halde bu boşanma ve evlenmeler Hanefî mezhebine göre hukuken geçerli kabul edilmektedir. Bu durum toplumda zaman zaman kapanmaz yaralar açmıştır. Bunun önüne cezai müeyyidelerle geçilmeye çalışılmış, diğer mezheplerden istifade ile zorla yapılan evlenme ve boşanmaları geçersiz sayma yoluna gidilmemiştir. Zira diğer üç mezhebe göre ikrah ile yapılan nikâh ve talak geçersizdir.[378]

B. Başlık Parası

Evlilikten önce kızın ailesi tarafından alınan başlık (kalın), Türk sosyal hayatını önemli bir şekilde işgal etmekte idi. Kadın bir aileden diğerine transfer edilen üretim unsuru konumunda olup, bu transfer karşılığı ödenen değer, başlık, kalın veya başka terimlerle adlandırılır ki genel sanının tersine sadece Osmanlı-İslam toplumuna özgü bir uygulama değildir.[379] Oysa İslam aile hukukunda adına mehir denilen ve erkek tarafından kendisi ile evlenilen kadına yapılması gereken malî bir ödeme vardır. Bu,

[377] Fatih Öztop**,** "Suç Cetvellerine Göre Osmanlı Devleti'nde "Kız Kaçırmak" Suçu: Aydın Vilayeti Örneği (1908-1916)", **Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 2, Yıl:2, (Mart 2015), s. 288-290.
[378] Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 158-161.
[379] Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 72.

evlenen kadının hakkıdır. Kadın bu malı istediği gibi kullanır. Bunun karşılığında da herhangi bir çeyiz hazırlamak zorunda değildir. Zira mehir evliliğin tabiî bir sonucudur. Kadın bu hakkından feragat etmediği veya bağışlamadığı takdirde kocası er veya geç bunu ödemek zorundadır.

İslam aile hukukunda bulunmayan başlık, evlilikleri zorlaştırdığı için sakıncalı görülmüştür. Halbuki evlilikte arzulanan kolaylıktır. Bununla beraber gerek günümüzde gerekse Osmanlı döneminde bazı bölgelerde başlık ödenmesine şahit olunmaktadır. Belgelerdeki ifadelerden anlaşıldığı üzere devlet evlilikleri zorlaştırdığı için bu uygulamayı ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Nitekim 15 Cemaziyelevvel 1247 (23 Ekim 1831) tarihli vesika evlilikleri zorlaştırdığı için Osmanlı yönetiminin ortadan kaldırmak için nasıl hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Buna göre Sivas'a bağlı köylerde evlenecek olan erkeğin, mehirden ayrı olarak kadın tarafına "Başlık" adı altında bir ödeme yapması gerekmekteydi. O günün ekonomik ve sosyal şartlarında normal mehir 100, 150 en çok 250 kuruş iken, başlık olarak 800, 1000 veya 1500 kuruş alınmadan nikâhlar kıyılamamaktaydı. Sonuç olarak böyle bir uygulama da evlenmenin zor ve imkânsız hale gelmesine neden olmaktaydı. Bütün bir Osmanlı ülkesi için dinin temel prensiplerine aykırı olan bu ve benzeri uygulamaların kaldırılması için fermanlar ile bu işin kadılar vasıtasıyla ülkenin her tarafına ulaştırılması ve uygulanması emredilmektedir. "Emr-i Hümayuna göre başlık diye bir kuruş veya bir habbe alınmayacaktır." şeklindeki ferman buna örnek teşkil etmektedir.[380]

Başlık miktarının artmasına neden olan birçok unsur vardır. Çevre baskısı bunların başında gelmektedir. Çünkü başlık kızın değerini ortaya koymaktadır. O halde çevre baskısı, başlık parası alınmasını teşvik eden toplumsal denetim vazifesi görmüştür. Miktarın artmasını sağlayan nedenlerden biri de saygınlıktır. Başlık ne kadar verilirse kızın saygınlığı o kadar artmaktadır. Başlık miktarını fazlalaştıran başka bir etmen yaşlıların yüksek miktarda başlık vererek genç kızlarla evlenmeleridir. Ayrıca güzellik de miktarın artmasına neden olan olan sebepler arasında yer almaktadır.[381]

Çorum kadısına düğünlerde yapılacak masraflarda aşırıya kaçılmaması ile ilgili 1 Zilhicce 1261'de bir emir gönderilmiş,[382] 1287\1871 tarihinde bu konuya tekrar

[380] Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2003, s. 194-195.
[381] Mahmut Tezcan, **Türk Kültüründe Başlık Parası Geleneği**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s. 15-16.
[382] **Ç.Ş.S**. 1\283, s. 152.

hatırlatma yapılarak; tüm memlekette olduğu gibi Çorum kazası ve köylerinde düğün, nikâh ve sünnet törenlerinde gereksiz harcamalardan kaçınılması ve evlilik çağına gelmiş kız ve erkeklerin evlenmesine zorluk çıkartılmaması ile ilgili ikinci bir emir daha gelmiştir.[383] Evlenme konusunda çıkartılan zorluklar arasında başlık parasının da mevcut olması kuvvetle muhtemeldir.

Başlık namıyla alınan bedeller dinimizde bulunmamasının yanı sıra evlilikte rızayı yok etme, kan davası ve evliliklerin gecikmesi gibi İslam'ın hoş görmediği durumlara neden olmuştur. Evlenecek kızın ebeveyni kendisi veya akrabası, kıza ait olmak üzere evlenecek erkekten mehirden başka bir şey talep edemez. Dinî emirlerle hiçbir alakası olmayan başlık; örflerimiz arasına sokulmuş kötü bir bid'attir.[384]

Başlık vb. namıyla damat adayından para alınmasını yasaklayan fermanların varlığı başlık uygulamasının gayrı resmi devam ettiğini göstermektedir. Hükümetin evlenmede başlık denen adetten rahatsız olduğu ve bu âdeti kaldırmayı ve mahzurlarını bertaraf etmeyi hedeflediğinden mahallin idarecilerinden bilgi toplamıştır. Konya Ermenek'te kız başlığı namıyla alınan meblağ üzerine bir rapor Meclis-i Vâlâ' da görüşülmüştür (1256/1840).[385]

Araştırdığımız dönemde Çorum toplumunda başlık uygulamasına bir belgede rastlanılmıştır. 1284/1868 tarihli belgede Timurlu köyünden Topal Osmanoğlu Mehmet, beş sene önce Toskaoğlu Ömer Kethüda'nın kardeşinin kızı Fatma ile evlenmek istediğinde başlık parası namıyla 400 kuruşu alıp kendi işlerine sarf ettiğini ve bu miktarın kendisine verilmesini talep eylemiş, Ömer Kethüda ise 300 kuruşu aldığını ikrar edip 100 kuruşunu inkâr etmiş, Mehmet de delil getiremediğinden 300 kuruşun kendisine ödenmesine karar verilmiştir.[386] Bu bilgilerden yola çıkarak o dönemde başlık konusunda İslam hukukuna uyulduğu ve devlet tarafından gerekli tedbirlerin alınmaya çalışıldığı, mahkemeye intikal ettirilerek bu paraların geri alınabildiği sonucuna varabiliriz.

[383] **Ç.Ş.S**. 4\870, s. 369.
[384] Hasan Hulki Mert, **Başlıksız Evlenme**, Ankara, Tisa Matbaacılık, 1968, s. 71.
[385] Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 148-149.
[386] **Ç.Ş.S**. 3/535, s. 253.

C. Sicillerde Kölelik Müessesesi

İslamiyet köleliği kabul eden bir sistemdir. İslam'da kölelik anlayışının hikmetleri arasında insan neslini korumak, Müslümanlığı ve Müslümanları yok etmek isteyen toplulukların sağ kalan savaşçılarını cezalandırıp, korumasız kalmış olan kadın ve çocuklarını himaye etmek, İslam'ı öğretmek, insanlığı kaynaştırmak, Müslümanların sayılarını arttırmak, savaşlarda verilen zayiatı telafi etmek sayılabilir.[387]

İslamiyet'te köle kaynakları ise savaş ve köle ana-babadan doğma, hediye, anlaşma, ticaret yoluyla satın alma ve ailelerin sattıkları kadın ve çocukları satın almaktan ibarettir. Borç yüzünden veya kaçırılanın köle yapılması veya hür asıllı kişilerin köle edilmesi İslamiyet'te kesinlikle yasaktır.[388]

İslamiyet kölelere daima iyi muamele etmeyi emretmektedir. Çeşitli ayet ve hadislerde kölelere insanca muamele edilmesi ısrarla tavsiye edilmiştir. Kuran-ı Kerim'de insanların iyilik yapmaları gereken kimseler sayılırken anne, baba ve yakın akrabalar ile beraber köleler de zikredilmiştir.[389] İslamiyet bu genel anlayış çerçevesinde kölelerin hak ve vazifelerini tespit etmiştir. Kölenin nafakası efendisine aittir. Köleye karşı yapılan haksız fiil ve davranışlar mutlaka cezalandırılır. Haddi gerektiren suç işleyen köle hür kimseye verilen cezanın yarısı ile tecziye edilir. Adam öldüren köle öldürüldüğü gibi, Hanefîlere göre bir köleyi öldüren kimse de öldürülür. Evlenmek de kölenin haklarındandır.

İslamiyet'te çeşitli yollarla (sadaka, keffaret) azat; mükatebe, tedbir, cariyelerin ümmü veled olmaları şeklinde birçok kölelikten kurtuluş çareleri bulunmaktadır.[390]

Kölelerin İslam ülkelerindeki hizmet alanları cinsiyetlerine göre değişiklik göstermektedir. Kadın köleler daima ev işlerinde kullanılmıştır. Erkek köleler ise genellikle efendi tarafından işinde kendisine yardımcı olmak üzere dışarıda çalıştırılmışlardır. İslam ülkelerinde erkek kölelerin hizmet alanlarının başında askerlik

[387] Nihat Engin, **Osmanlı Devleti'nde Kölelik**, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1998, s. 171.
[388] Engin, s. 171.
[389] Nisa, 4/36.
[390] Hasan Tahsin Fendoğlu, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996, s. 195.

yer almıştır.[391] Nitekim askerlik görevini yapmakta olan Hızır oğlu Ali'nin yerine bir zenci köle kaydedilmiş ve Ali'nin askerlikten ihraç edilmesi için hususunda babası Hızır'ın verdiği dilekçe kabul edildiğinden Ali askerlikten ihraç edilmiştir.[392]

Yapılan siyasî reformlarda yani Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyetle ilan edilen Kanun-i Esasi'de kölelerin hürriyetiyle ilgili maddeler yoktur. Tanzimat Fermanı'ndan hemen sonra çıkarılan 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi'nde vezirden çobana kadar herkesin kanun önünde eşit tutulacağı belirtilmiş, ancak kölelerin durumu hakkında hiçbir kayıt konmamıştır.[393]

XIX. yüzyılda köle sayısının az ve köle fiyatının yüksek olması sebebiyle köleler daha çok toplumun zengin kesimi tarafından kullanılmıştır. Köle kullanımı köle kullananlar için bir ayrıcalık haline gelmişti. Bir paşanın konağında ne kadar köle ve cariyesi varsa mevkisi o kadar yüksekti.[394]

XVIII. ve XIX. yüzyıla ait Osmanlı resmî belgelerinde kadın köleler için "cariye" ve "halayık", erkek köleler için; "gulâm", "köle" ve "esir" kelimeleri kullanılmıştır. Bazen kölelere kadın erkek ayrımı yapmadan "esir", kölelik kelimesinin yerine de rıkkıyyet kelimesi kullanılmıştır.[395]

XVIII. yüzyıla kadar köle kaynağı savaşlar iken, XIX. yüzyıldan sonra elde edilen köleler daha çok kaçırma, satın alma ve hediye yoluyla ele geçen kölelerdi.[396] Kırım Harbi yıllarında göç ederek Osmanlı topraklarına yerleştirilen Çerkezler, Bulgaristan'da Bulgar, Rum ve Tatar kızlarını kaçırmakla suçlanmışlardır. Bu kaçırma vakalarıyla karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti 1858 yılında çıkardığı bir kanunla çocuk kaçıranlara bir yıllık hapis cezası getirmiş, 1860 ve 1867 yıllarında çıkardığı kanunlarla bu cezanın kapsamını genişletmiştir.[397]

Osmanlı Devleti'nde hür insanların köleleştirilmesi yasal olmamasına rağmen hür insanların kaçırılarak satılması 19. yy.'da yöneticileri çokça meşgul eden bir hadise olmuştur. Kırım Savaşı'ndan sonra özellikle 1859 sonrası çok sayıda Kafkasyalı

[391] Engin, s. 29-30.
[392] **Ç.Ş.S**. 1/69, s. 51.
[393] Çelik, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, s. 85.
[394] Çelik, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, s. 161.
[395] Çelik, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, s. 43-44.
[396] Çelik, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik,* s. 45.
[397] Çelik, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik,* s. 50.

Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. Devlet bu göçlerle gelen halkın iskân problemiyle uğraşırken bir de bazı Kafkas kavimlerin, normal bir işlem olarak, kendi çocuklarını satmak gibi bir âdeti devam ettirmeye çalışması hükümeti ikinci bir problemle baş başa bırakmıştır. Rus zulmünden kurtulduktan sonra halifenin memleketinde köleleştirilmeleri hükümetin olaya müdahalesini gerektirmiştir. Ancak hükümetin Çerkez göçmenlerin ileri gelenlerini incitmek istememesi taviz vermesine neden olmuştur. Göçmenlerin kendi çocuklarını satmalarına ses çıkarılmamıştır. Bununla birlikte bu şekildeki kölelik anlayışına karşı olduğu da görülmektedir. Esasen atası köle olanlara pek dokunulmamakla birlikte, efendilerinden ayrı yerlerde iskân ettirilerek hürriyetlerine zemin oluşturulmaya çalışılmıştır.[398]

1860'lı yıllarda Çerkezlerin yerli Müslümanların çocuklarını kaçırıp sattıkları yolundaki şikâyetlerin artması hükümetin olaya daha ciddi yaklaşmasını gerektirdi. Bazı Çerkez muhacirlerin ihtiyaç ve sıkıntı içinde olmalarından dolayı kız ve erkek çocuklarını köle ve cariye olarak satmaları kanunsuz bir fiil olduğu ve insanlığa da aykırı olduğu gerekçesiyle uygun görülmedi. Hür olanların köle olarak satılmasına yönelik tedbirler daha titiz takip edilmeye başlandı. 3 Şubat 1862 / 3 Şaban 1278 tarihli emirname ile 25-30 yaşları dışındaki Çerkez esirlerin satılmasına izin verilmedi. Diğer taraftan kadı önünde hürriyetini ispat edenler ailelerine geri verildi.

Köle diye hür insanları satın alanların köleleri ellerinden alındığı gibi bu işe karışanlar da cezalandırılıyordu. 1864'lerden itibaren de hür asıllı olanların köleleştirilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Birkaç yıl içine hür iken köleleştirilenler yanında hür olmadıkları halde böyle bir iddiada bulunanlar olayın boyutlarının genişlemesine sebep olmuştur. Hükümetin göçmen kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması hususundaki ılımlı tavrı, dönemin şartlarının da yetersizliğinden istifade edilerek istismar edildi. Hür olduğu iddiasıyla şahit bularak mahkemeye başvuran cariyeler bu sefer gerçekten köle olanların sahiplerinden zoraki alınmalarına sebep oldu. Bu durum bir kısım cariyenin hürriyetine kavuşmasına sebep olduysa da çok sayıda kabile ileri gelenini mağdur etti.[399]

[398] Burçak Ersöz, "19.YY'da Osmanlı Sosyal ve İktisadî Hayatında Kölelik", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Marmara Üniveritesi SBE, 2005), s. 7-9.
[399] Ersöz, s. 8-9.

Kafkaslardan gelen köle miktarını arttıran olay 1854 Kırım Harbi ile başlayıp uzun yıllar süren Çerkez, Gürcü ve Nogay göçü olmuştur. Göçten sonra pek çok meseleyle uğraşacak olsa da bu göçmenlere Osmanlı Devleti kucak açmıştır.[400]

Köle satışında bir çeşit aldatma aracı kabul edilen reklam ve güzel gösterme vasıtalarının kullanılması yasak olduğu gibi, ruhî ve bedenî herhangi bir rahatsızlığını gizleyerek köle ve cariyeyi satmak da yasaktı. Nitekim Ramazan 1037 (Mayıs 1627) tarihli bir mahkeme kararına göre Trabzon'da Yazıcı Mehmet adındaki şahıs, Ahmet oğlu Mehmet Çelebi'ye 31,5 kuruşa bir cariye satar. Gerçekte zayıf görünüşte bir fiziğe sahip olan bu cariyenin herhangi bir hastalığı bulunmadığı söylenir. Fakat bir ay geçmiş bulunmasına rağmen, cariyenin iyileşmemesi ve zayıflığın bir illete bağlı olduğunun anlaşılması üzerine mahkeme, cariyeyi eski sahibine iade ettiği gibi, gereken ihtimam gösterilerek tedavisinin sağlanması da eski sahibinden istenir.[401]

Kayıtlarda benzer bir örnek mevcuttur. İstanbul Ekmekçiler mahallesinde ikamet eden Abdullah kızı Zeynep, Çorum'un Sofular mahallesinden Ali oğlu Hacı Mehmet Ağa'dan Çerkez asıllı Safiye isminde bir cariyeyi 150 liraya satın almış, cariyenin başında saçkıran denilen kusuru olduğunu iddia ederek dava açmış ve dava neticesinde Mehmet Ağa'dan 9 lira alarak anlaşmıştır.[402]

XIX. yüzyılda Çorum'da az da olsa köle satışı ile ilgili kayıtlara rastlanmıştır. Çerkez muhacirlerinden olup Çorum'da misafir olarak bulunan Hatta'nın kızı Konya'nın, kölesi Yahya oğlu Kadırga'yı azad ettiği iddiasının doğru olmadığı beyan edilmiştir.[403] Yozgatlı Ahmet Ağa'nın oğlu Salih ağa kölesi Selim'i Binbaşı Ahmet Ağa'ya 1100 kuruşa,[404] Ahmet oğlu Çerkez İbrahim kölesi (Hatbah) Mustafa'yı 2000 kuruş karşılığında Gani Şeyhoğlu Ömer'e,[405] Hamza oğlu Musa'da on yaşlarında Osman isimli kölesini 1000 kuruşa Gani Şeyhoğlu Ömer'e satmıştır.[406] Devletkul oğlu Salih Efendi iki kölesi olan Hasan ve Pehlivan ile iki cariyesi Zehra ve Havva'yı, İshak oğlu İsmail ile üç kölesi Halin, Uğurlu ve Ali isimli köleleri ve Safiye isimli cariyesini takas etmişler, daha sonra İsmail Efendi bu durumdan pişman olunca Salih Efendi akdi

[400] Çelik, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, s.70.
[401] Engin, O*smanlı Devleti'nde Kölelik*, s. 137.
[402] **Ç.Ş.S.** 4/646, s. 238.
[403] **Ç.Ş.S.** 2/118, s. 65.
[404] **Ç.Ş.S.** 4/57, s. 17.
[405] **Ç.Ş.S**. 3/309, s. 164.
[406] **Ç.Ş.S**. 3/310, s. 164.

fesh etmiş ve her ikisi de köle ve cariyelerine birbirlerine iade ederek zimmetlerini ibra ettiklerini sicile kaydettirmişlerdir.[407]

[407] **Ç.Ş.S.** 3/194, s. 103.

SONUÇ

Toplumları meydana getiren aile kurumudur. Aileleri oluşturan bireylerin hak ve sorumlulukları konusundaki ilişkileri büyük önem arz eder. Fakat daha da önemlisi bu ilişkileri düzenleyen kurallar bütünüdür. İslam dini bireylerin sadece yaratıcıyla olan bağını değil, bireysel ve toplumsal münasebetlerini de düzenlemiştir. Bu sebepledir ki Osmanlı Devleti hukuk sistemi olarak İslam hukukunu benimsemiştir. Yargı sonuçlarının kaydedildiği sicil defterleri de Osmanlı toplumunda İslam aile hukukuna bağlı kalınan noktalar ve farklılıkları ortaya çıkarması bakımından önemli ipuçları vermektedir.

İncelediğimiz 1255-1290/1840-1874 yıllarına ait Çorum sicil defterleri çerçevesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır ki aile birliğinin oluşum sürecinde ilk adım olan nişanın, resmî bir hüviyet oluşturmaması nedeniyle hukukî sonuç doğurmadığını destekleyici kayıtlara rastlanmıştır. Yine bu konuda nişanlısının haberi ve onayı olmadan başkası ile evlenmek nizama aykırı bulunmuştur. Nikâhlar en az iki şahit huzurunda yapılmış ve sûistimalleri önlemek maksadıyla tescil ettirilmiştir. Ayrıca nikâhta vekâlet çokça kullanım alanı bulmuştur. Evlenme engellerine riayet edilmiş, herhangi bir sebeple riayet edilmediğinde mahkeme tarafından müdahale edilmiştir. Evlilikte tarafların rızası arandığı gibi zamanın ihtiyaçlarına cevap vermesi bakımından Hanefî hukukçulardan İmam Muhammed'in ictihadı benimsenerek velinin rızası da aranmıştır. Velinin bu hakkını sebepsiz yere kötüye kullanma durumunda ise ammenin

velisi konumunda olan kadının devreye girerek izin verme yetkisine sahip olacağı hakkında kayıtlara rastlanmıştır.

Çok eşlilik belli şartlar çerçevesinde İslam hukukunun müsaade ettiği bir durum olmasına karşın Osmanlı toplumunda çok da fazla tercih edilen bir durum olmamıştır. Bununla birlikte Çorum'da incelediğimiz döneme konu olan yıllarda çok eşliliğin varlığından söz edilebilir. Osmanlı erkek nüfusunun çoğunluğunu eriten harplerin, askerlik süresinin uzun olmasının, halkın ekonomik durumunda meydana gelen değişimlerin çok eşliliğin 19. yüzyılın son yarısına yaklaşırken artmasına neden olduğu kanaatindeyiz.

Evliliğin kadın ve erkek açısından ayrı ayrı haklar ve bir de karşılıklı hak ve sorumluluklar doğurduğu bilinmektedir. Kadına ait haklardan mehir hakkına sadece kadının kendisi tarafından değil, zevc ve mahkeme tarafından da fazlasıyla ihtimam gösterildiği görülmüştür. Tereke kayıtlarında techiz ve tekfinin hemen akabinde borçlar kısmında ilk sırada mehr-i müeccelin yerini alması bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bunun yanında boşandığını ve mehrini alamadığını ispat eden kadınların mahkemeye başvurarak bu haklarını talep ettiklerinde, mahkeme kendilerine bu hakkın ödenmesine karar vermiştir. Mehir bedelleri ise kuruş veya akçe cinsinden para olarak belirlenmiştir.

Evli eşin nafakası aile birliği devam ederken karşılanmış, nafakası ihmal edildiği için açılan hiçbir davaya rastlanmamıştır. Bu durum toplumun bu konuda dikkatli olduklarını göstermektedir. Davalara konu olan nafaka, ya iddet nafakası ya da boşanmış veya vefat etmiş olanların çocuklarının nafakası olmuştur. Boşanan kadınlar hem boşandıklarını tescil ettirmiş, hem de mehr-i müeccel ve iddet nafakalarının taraflarına ödenmesini talep etmişlerdir. Çocuğunun nafakasını ödemekten kaçınan babalara hukukî yoldan ödettirilmiş, vefatı durumunda mirasından günlük nafaka taktir ettirilmiştir.

Kocanın haklarından biri, kadının maruf ölçüler dâhilinde kocasına itaat etmesidir. İtaat konusunda problem yaşayan eşler mahkemeye başvurduklarında kadınlara itaat tenbih edilmiş, evini terk eden kadınlara, kocalarının evlerine dönüp zevciyyet muamelelerini yerine getirmeleri emredilmiştir. Kadının kocasına itaati meselesinde kocasından şiddet gören kadınlar söz konusu olmuş, bu şekilde haksızlığa uğraya kadınlar mahkemeye başvurduklarında mehir ve nafakasından vazgeçerek

muhalaa ile şiddet gördükleri kocalarından boşanmışlardır. Bir de kadının kocasının ikametgâhında bulunma zorunluluğu vardır ki bu hakkı ihlal eden kadınlara, kocalarının evlerine dönmeleri için mahkemeden karar çıkmıştır.

Eşlerin karşılıklı hak ve sorumluluklarından biri olan mal ayrılığı rejiminin mevcut olduğu ve birçok davada uygulandığı gözlemlenmiştir. Eşlerin birbirlerine ev, bahçe gibi gayrı menkul satışlarını mahkemede kayda geçirdiklerine belgelerde rastlanılmıştır. Bu kayıtların önemi daha çok veraset durumlarında ön plana çıkmıştır. Örneğin; zevc, zevcesine bir bahçe satmış, ardından vefat edince varisleri bahçenin terekeye intikal etmesi için dava açmışlar fakat zevce vefattan önce satın aldığı için terekeye intikal etmemiştir. Eşlerin birbirlerine boşanma ve vefat durumlarında mirasçı oldukları, fakat boşanma şeklinin mirasçı olmakta etken olduğu tespit edilmiştir. Çünkü bâin talak ile boşanan bir kadın iddet içinde bile olsa kocasına varis olamaz. Eşlerin birbirine mirasçı olmaları durumunda uygulamada İslam miras hukuku hükümleri cereyan etmiştir.

Evlilik birliği içerisinde doğumun bir takım hukukî sonuçları vardır. Nesep evlilik bağı içerisinde, boşanma veya vefattan bir yıl sonraya kadar kocaya bağlanır. O evlilikten olan çocukların bakım ve terbiyesi ise (hidane) önce anneye, yoksa anneanne, babaanne, kız kardeş gibi kadın akrabalarından sırasıyla intikal eder. Kayıtlarda bu vazifenin önce anneye, yok ise anneanneye intikal ettiği gözlemlenmiştir.

Evlilik birliğinin sona ermesi hususunun değerlendirmesinde talak davalarının ilerleyen yıllarda fazlalaştığı tespit edilmiştir. Kanaatimizce geri dönüşünde nikâha gerek duyulmaması nedeniyle ric'î talaklar kayda geçmemekle birlikte sonuçlarının belli yaptırımları gerektirmesi nedeniyle bâin talaklar kayda alınmıştır. Hüllenin ise gerekli olduğu bir davaya rastlanmıştır. İslam hukukunun kadına verdiği boşanma haklarından biri olan muhalaa en fazla kullanılan boşanma şekli olmuştur. Nitekim boşanmaların yarısından fazlasını muhalaa uygulaması teşkil etmiştir. Kayıtlarda on beş muhalaa davası mevcuttur. Muhalaanın çok uygulanmış olması, erkekleri malî sorumluluklarından kurtardığı için boşamaya rıza gösterdikleri düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Genellikle kadınların mehir ve nafakasından vazgeçmesi karşılığında oluşmakla birlikte bu haklarından vazgeçmenin yanı sıra üzerine para vererek boşananlar da olmuştur.

Osmanlı'da bir diğer boşanma şekli olan tefrik konusunda Hanefîler de tefrik sebeplerinin az oluşu bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. İlk dönemlerde Şafii naipler vasıtasıyla kazaî boşanma yapılırken daha sonraları diğer mezheplerden yararlanma yolu kapatılmış olduğundan farklı çözüm yollarına başvurulmuştur. Geçimsizlik nedeniyle açılan boşanma davalarının muhalaa ile sonuçlandığı olmuştur. Kocası mefkut ya da gaip olması nedeniyle nafakası temin edilemeyen kadına hâkim kocası adına borçlanma hakkı tanımış ya da şartlı talak veya tefviz-i talak yoluna başvurulmuştur. Talak ya da muhalaaya yanaşmayan kocalar ise Divan'a başvurularak zorla boşattırılmıştır. İncelediğimiz dönem içerisinde Çorum'da kazaî boşanmaya rastlanmamıştır. Fakat muhalaanın en çok tercih edilen boşanma şekli olması ve dava kayıtları içerisinde geçimsizliğin ve anlaşamamanın gerekçe olarak gösterilmesi bu probleme muhalaa ile çözüm bulunduğu sonucunu düşündürtmektedir.

Kadı tarafından nikâhın feshedilme durumuna iki şekilde rastlanılmıştır. Biri buluğdan önce evlendirilen küçüklerin davası, diğeri de irtidaddır. Belgelerde rastladığımız din ve imanına küfür ettiği gerekçesinin nikahın feshiyle sonuçlanması, bu sözcüklerin irtidad içerisine dâhil edildiği yönündeki düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Türleri ve şekilleri ne olursa olsun boşanmalar, malî sonuçları ya da ileride yapılacak evlilik için ispat vazifesi görmesi bakımından tescil edilmiştir.

Evliliğin sona ermesi ile birlikte iddet müddeti devreye girmiş, sonraki evliliğini yapan kadınların iddetini bitirmiş olduğu şahitlerle sabit olduğunda nikâha izin verilmiştir. İddet içerisinde kadının nafaka ve süknâsı kocaya ait olduğundan kadınlar bu haklarını elde etmiş, elde edemeyenler mahkemeye müracaatla talepte bulunarak haklarını almışlardır. Ayrıca küçük çocukların bakım ve eğitimine önem verilmiş, onlar için baba, yoksa dede, o da yoksa hâkim tarafından vasî tayin edilmiş, vasîler bu görevlerinden dolayı ücret almışlar, ayrıca vasîlerin eksikliklerini gidermek amacıyla bir de nâzır tayin edilmiştir. Nâzırlara da belli ücretler tahsis edilmiştir. Nâzır tayini İslam hukukunda yer almamakla birlikte varlığına dair zıt bir hüküm bulunmadığından pratikte yerini almıştır.

Çalıştığımız dönem içerisinde kız kaçırma ve kaçırılan İslam kızlarına başka yerlerin mahkemelerinde zorla nikâh kıydırılması hadiseleri çoğaldığından önüne geçmek için tedbirler alınmış, kadılara dikkatli olmaları konusunda uyarı yapılmış,

devlet başkanı tazir yetkisini kullanarak kanunnameye zeyl yaparak bu suçu işleyenlere altı ay hapis cezası verileceğine dair ferman göndermiştir.

Nikâhta kadının hakkı olan mehirden başka başlık vb. adıyla kızın ailesine ödenen meblağ hoş karşılanmamış, başlığı geri almak maksadıyla dava açıldığında mahkeme tarafından geri iadesi sağlanmıştır.

Askerlik hizmeti gibi yurttaşlık vazifesinden kaçmayı hedefleyenler kanuna karşı hile yoluna giderek küçük ya da bakıma muhtaç ve bakacak kimsesi olmayan kişilerin askerlikten muaf tutulduğu bir zamanda, küçük veya bakıma muhtaç kişilerle evlenmişlerdir. Kanun koyucu bunun önüne geçebilmek için evlenecek kişilerin ailelerinden kefâlet senedi alınması gibi çeşitli önlemler almıştır.

Davalar içerisinde fetva ve kazanın sıkı ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Mahkemeye fetva getirenler ya da fetvaya havale edilen meselelerde fetva cevabına göre karar verilmiştir.

Köle ve cariye meselesinde esir pazarları gibi alenen ticareti yasaklansa da köle sahibi olanların, başkasına satışı ya da sattığı cariyenin kusurlu olduğu iddiasıyla mahkemeye başvurduğu görülmüştür.

Mecellenin üçüncü kitabı yürürlüğe konulmuş ve kadılara verilen kararlarda bu hükümlere uyulması talimatı verilmiştir. Tanzimat'la başlayan hukukî reformlar aile konusuna da yansımıştır. 19. yüzyıla ait sicillerde evlilik, boşanma, vasî tayini, miras işlemleriyle ilgili kayıtların sayısının gittikçe artış görülmüştür. Bu gelişmede Tanzimat reformlarının payı, idarenin teşvik edici uygulamaları, para ekonomisine geçiş, arazi rejimindeki değişiklik, tapu usulünün gelmesinin de hayli etkisi vardır. Müslümanların nikâh akitleri de sayı itibarıyla artmıştır. Bu durum nikâh kayıtlarının zorunlu bir uygulama haline gelmesiyle yakından ilgilidir.

Osmanlı ailesinde kadının zannedilenin aksine güçlü bir konuma sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Kadınlar kendi çocuklarına vasîlik yapma ve vakıf kurma gibi sosyal faaliyetlerin içinde bulunmuşlardır. Hürriyetleri kısıtlandığında haklarının bilincinde olan kadınlar, mahkemeye başvurarak haklarını almaya kâdir olmuşlardır. Her toplumda kötü hadiselerle karşılaşmanın tabii olduğu da unutulmamalıdır. Örneğin koca baskısı altında bulunan eşler, fiziksel şiddet gören kadınların da mevcut olduğu

olmuştur. Çıkan başka bir sonuç da terekelerden elde edilen oranların ışığında üç eşle evli olma %1,6, iki eşle evli olma %8,5 ile tek eşliliğin yaygın olduğudur.

Hükümlerden çıkardığımız sonuçlara dayanarak Çorum'da 1255-1290/1840-1874 yılları arasında İslam hukukunun kaideleri dışına çıkılmadığı, hatta Hanefî ekolüne sıkıca bağlı kalındığı ifade edilebilir. Çalışmamızda mevcut yıllarda aile hukuku ve bununla alakalı meseleler ele alınmıştır. Aile hukukuna ilişkin ilerleyen yıllara ait sicillerin incelenmesiyle daha kapsamlı sonuçlar elde edileceği kanaatindeyiz.

EK- ÖRNEK SİCİL METNİ

Boşanma ve mehir

Ç.Ş.S. 3/447, s.222

Ma‘rûz-ı dâ‘îleridir ki medîne-i Çorum kurâsından Tozluburun karyesinde sâkine olup mu‘arrefetü'z-zât bâ‘isetü'l-i‘lâm Fatma bint-i Mehmed nâm hâtûn meclis-i şer‘-i münîrde yine karye-i mezbûre ahâlîsinden Kör Ömeroğlu Hasan bin el-mezbûr Ömer nâm kimesne muvâcehesinde mezbûr Hasan bundan akdem yüz altmış altı guruş mehr-i mü’eccel tesmiyesiyle zevc-i dâhilim iken işbu târîh-i i‘lâmdan üç mâh mukaddem beni karye-i mezbûrede vâki‘ ma‘an sâkin olduğumuz menzil havlusunda bundan böyle Fatma isminde ehlim yokdur üçden dokuza şart olsun deyü tatlîk etmekle mezbûrun zimmetinde mütekarrir ve ma‘kûdun-aleyh mehr-i mü’eccelim olan meblağ-ı mezkûr yüz altmış altı guruşu bana edâ vü teslîme mezbûr Hasan'a tenbîh olunmak murâdımdır deyü ba‘de'd-da‘vâ ve's-su’âl ol dahi cevâbında müdde‘iyye-i mezbûrenin ber-vech-i

muharrer yüz altmış altı guruş mehr-i mü’eccel tesmiyesiyle zevce-i menkûha-i medhûlün-bihâsı olup ve mehir olan meblağ-ı mezkûr dahi hâlen zimmetinde sahîhan deyni olduğunu ikrâr mâ‘adâ talâkı- selâse müdde‘âsını külliyen inkâr etdikde müdde‘iyye-i mezbûreden ber-vech-i muharrer müdde‘âsına mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı ricâl-i Müslimîn'den olup her biri alenen ve sırren lede't-tezkiye adl ve makbûlü'ş-şehâde idükleri ihbâr olunan karye-i mezbûre ahâlîsinden Osman oğlu İsmail bin el-mezbûr Osman ve Abdullahoğlu Molla bin el- mezbûr Abdullah nâm kimesneler şehâdetleriyle bi'l-muvâcehe ber-nehc-i şer‘î ba‘de'l-ısbât mûcebince meblağ-ı mezkûr yüz altmış altı guruşu zevce-i mutallakası müdde‘iyye-i mezbûre Fatma Hâtûn'a edâ vü teslîme mezbûr Hasan'a tenbîh olunduğu tescîl ve bi'l-iltimâs medîne-i mezbûre mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i‘lâm olundu.

Fi'l-yevmi's-sâmîn ve'l-ışrîn min Cumâde'l-âhir li-seneti erba‘a ve semânîn ve mi’eteyn ve elf.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet, **Şer'iye Sicilleri,** İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları: 52, 1988, c.1.

Aköz, Alaattin, **319 Numaralı Karaman Şer'iye Sicili**, Konya: Palet Yayınları, 2012.

Aktan, Hamza, **Mukayeseli İslam Miras Hukuku**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1991.

Aslan, Nasi, "Milli Arşivimiz İçerisinde Şer'iye Sicilleri Eğitim ve Terminolojisi Problemleri", **I. Milli Arşiv Şurası,** Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 12, 20-21 Nisan 1998.

_____ "Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti", **Dinî Araştırmalar Dergisi,** Cilt: 2, (Mayıs Ağustos 1999).

Atalar, Münir, "Şer'iyye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 4.

Atar, Fahrettin, **İslam Adliye Teşkilatı**, Ankara: DİB Yayınları, t.y.

Ayar, Talip, **Osmanlı Devleti'nde Fetva Eminliği**, Ankara: DİB Yayınları, 2014.

Aydın, Mehmet Akif, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul: MÜİFY, 1985.

_____ **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

_____"Ceza", **DİA**, VII.

BOA, Meşihat Arşivi, **Çorum Şer'iyye Sicilleri**, 1, 2, 3, 4 Nolu Defterler.

Başoğlu, Tuncay, "Ta'zir", **DİA**, XXXX.

Bayındır, Abdülaziz, **İslam Muhakeme Usulü**, İstanbul: İslamî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1986.

Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukukı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhıyye Kamusu**, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968, II, V.

Cin, Halil- Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.

Cin, Halil, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1988.

Çeker, Orhan, **Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi**, Mehir Vakfı Yayınları, Sayı: 3, y.y., 1999.

Çelik, Civan, **Osmanlı Devleti'nde Kölelik,** Samsun: Yolcu Dergisi Yayınları, 2012.

Çetin, Osman, "Bursa Şer'i Mahkeme Sicillerinden Notlar", **UÜİF Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, Yıl: 2, 1987.

Çorum Belediyesi Kent Arşivi, **Çorum Şer'iyye Sicilleri Katalogları,** Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, I**.**

Çöpoğlu, Binnaz, **Bolu Şer'iyye Sicili,** Bolu: Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları No:5, 2008.

Doğanay, Ekrem, **İslam'da Talakın Hükmü ve Hikmetleri**, İstanbul: Gonca Yayınevi, t.y.

Döndüren, Hamdi, **Delilleriyle Aile İlmihali,** İstanbul: Erkam Yayınları, t.y., I.

_____ **Delilleriyle İslam Hukuku**, İstanbul: İslam Hukuku Külliyatı Yayınları, 1983.

Düzenli, Pehlül, **Şeyhülislam Ebu's-sûd Efendi ve Fetvaları**, İstanbul: OSAV Yayınları, 2012.

Ekinci, Ekrem Buğra, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, İstanbul: Arı Yayınevi, 2008.

Engin, Nihat, **Osmanlı Devleti'nde Kölelik**, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1998.

Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

Ersoy Osman, "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", **AÜDTCF Dergisi**, sayı: 11, (1964).

Ersöz, Burçak, "19.YY'da Osmanlı Sosyal Ve İktisadî Hayatında Kölelik", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, M.Ü. SBE, 2005).

Fendoğlu, Hasan Tahsin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

Gedikli, Fethi, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", **TALİD**, Cilt: 3, Sayı: 5, (2005).

Hadi Sofuoğlu, "İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'iyye Sicilleri (1625-1650)", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

el-Halebi, İbrahim, **Mevkufat Mülteka'l-Ebhur**, (çev.) Mehmet Mevkufati, İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1980, I, II.

Hanilçe, Murat, **1812-1813 Tarihli (16 numaralı) Tokat Şer'iyye Sicili**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları Sayı:4, 2013.

İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşki, **Reddü'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar**, (çev.) Ahmet Davutoğlu, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1982, VI.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî **Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesıd**, Ahmet Meylanî (çev.) İstanbul: Beyan Yayınları, 1991, II.

Kankal, Ahmet, İbrahim Özcoşar, Hüseyin Haşimi Güneş, Veysel Gürhan, **248 Nolu Mardin Şer'iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayın no:16, 2007.

Kara, Adem, **Osmanlı Teşkilat Yapısı İçinde Çorum Sancağı**, İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

Karaman, Hayrettin**, Mukayeseli İslam Hukuku**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2001, I.

Kasanî, Alauddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefi, **Bedaiü's-sanai' fî tertibi'ş-şerai'**, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1418, III, IV.

Kaşıkçı, Osman, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle**, İstanbul: OSAV Yayınları, 1997.

Kaya, Ali, "17. Yüzyıl Bursa Şer'iye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili**", U.Ü.İ.F. Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, (2008).

Kazıcı, Ziya, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2003.

Köse, Saffet, **Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar Ve Aile Medeniyetinin Sonu**, Konya: Mehir Yayınları, 2014.

_____**İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile**, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.

_____"Hiyel", **DİA**, XVIII.

Kudurî, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed, **Muhtasarü'l-Kuduri fi'l-Fıkhi'l-Hanefi**, (çev.) Ali Arslan, İstanbul: Aslan Yayınları, t.y.

Kurt, Abdurrahman, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876),** Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.

Merginanî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr, **El-Hidaye**, (çev.) Ahmet Meylani, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2001, II.

Mert, Hasan Hulki, **Başlıksız Evlenme**, Ankara: Tisa Matbaacılık, 1968.

Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud, **el-İhtiyar li-ta'lili'l-muhtar,** (çev.) Mehmet Keskin, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2005, I.

Molla Hüsrev, Hüsrev Mehmed Efendi, **Gurer ve Dürer**, (çev.) Arif Erkan, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979, II.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2000.

Özdemir, Rıfat, **19.Yüzyılın İlk Yarısında Ankara,** Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.

Öztop, Fatih, "Suç Cetvellerine Göre Osmanlı Devleti'nde Kız Kaçırmak Suçu: Aydın Vilayeti Örneği (1908-1916)", **Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 2, Yıl: 2, (Mart 2015**).**

Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971, III.

Serahsi, Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, **Mebsut,** (çev.) Heyet, Editör Mustafa Cevat Akşit, İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008, c.5.

Sertoğlu Midhat, **Osmanlı Tarih Lugatı**, İstanbul: Enderun Yayınevi, 1986.

Süruri, Muhammet, **İslam'da Boşanmaya Ait Hükümler**, İstanbul: Pamuk Yayınları, t.y.

Şahin, Osman, "İslam Hukukunda Fetva Usulü", (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Samsun, OMÜ SBE, 2002).

Şahin, Mustafa, "İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlı Dönemi Fetva Mecmuaları", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, U.Ü. SBE, 2000).

Şimşirgil Ahmet, Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul: KTB Yayınları, 2008.

Tekin, Yaşar**,** "Şer'iye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Ta'zir Suç ve Cezaları", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi** Marmara Üniversitesi SBE, 1995).

Tezcan, Mahmut, **Türk Kültüründe Başlık Parası Geleneği**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Uğur, Yunus "Şer'iyye Sicilleri", **DİA**, XXXIX.

Yakut, Esra, **Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları,** Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.

Yaman, Ahmet, **İslam Aile Hukuku**, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2012.

Yaramış, Ahmet, "Çorum'un H.1240-1254/M.1824-1826 Tarihli Şer'iyye Sicili'nin H.1240-1241/M.1824-1826 Yılları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirme", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi SBE, 1993).

Yılmaz, İbrahim, **Yetki ve Sistem Açısından İslam Hukukunda Boşanma**, Kayseri: Laçin Yayınları, 2007.

Zuhaylî, Vehbe, **İslam Fıkhı Ansiklopedisi**, (çev.) Komisyon, İstanbul: Risale Yayınları, 1991, VIIII.